

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

81441

**W.M. RAMSAY'IN ESERLERİNE GÖRE
XIX. YÜZYIL SONU İLE XX. YÜZYIL
BAŞLARINDA TÜRKİYE**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

81444

Hazırlayan
Nurgün KOÇ

Danışman
Prof. Dr. Ahmet ÖZGİRAY

İZMİR – 1999

TR. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
T.C. EKİMLİK ENSTİTÜSÜ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

Önsöz

Giriş

I

**I. Bölüm : William Mitchell Ramsay, Hayatı, Eserleri ve
Konumuz Açısından Önemi**

1

**II. Bölüm : XIX. Yüzyıl Sonlarında ve XX. Yüzyıl
Başlarında Türkiye**

I. Sosyal ve İktisadi Durum

10

II. Siyasi Durum

22

**III. Bölüm : W.M. Ramsay'ın Eserlerinde Devrinin
Anadolusu**

I. Anadoludaki Topluluklar

A. Müslüman Topluluklar

27

1. Türkler

28

2. Türkmenler

30

3. Yörükler

32

4. Avşarlar

33

5. Diğer Cemaatler (Çerkesler, Kürtler)

33

B. Müslüman Olmayan Topluluklar

1. Ermeniler	37
2. Rumlar	42
II. Anadoludaki Bazı Yerleşim Yerleri ve Ulaşım Sistemi	50
A. Şehirler ve Kasabalar	53
B. Köyler	65
C. Ulaşım Sistemi	88
III. Hükümet Sistemi ve Bürokrasi	94
IV. Doğu-Batı Mücadelesi	99
A. Yunan Hareketi	101
B. Reform ve İslami Diriliş	104
C. II. Abdülhamid ve Avrupa Devletleri	
1. II. Abdülhamid'in Alman ve Rus Politikaları	109
2. İngiltere'nin Osmanlı Politikası	112
3. Amerikan Politikası	115
V. Türklere Antik Anadoludan Miras Kalan Bazı Kurum ve Özellikler	122
1. Loncalar	123

2. Kardeşlik	125
3. Bektaşiler	128
4. Mevlevilik	129
5. İslamiyetin Antik İnançlarla ve Hıristiyanlıkla İlişkisi	130
6. Tahtacılar	137
7. Kızılbaşlar	139
8. Evlilik Töreni	140
9. Cenaze Töreni	140
10. Ulaşım Araçları	142
11. Toprak Yönetimi	143
12. Ankara Keçisi	146
Sonuç	148
Bibliyografya	150

ÖNSÖZ

“W. M. Ramsay’ın Eserlerine Göre XIX. Yüzyıl Sonu ile XX. Yüzyıl Başlarında Türkiye” adlı tez konusu 1880’lerden itibaren oniki yıl Anadolu’nun büyük kısmını gezerek gördüklerini aktarmış olan bir yabancının, Sir William Mitchell Ramsay’ın izlenimlerini ve tecrübelerini yansıtarak değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır.

Bilindiği gibi XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başları Osmanlı Devleti’nin sona ermek üzere olduğu bir dönemdir. Avrupa devletlerinin “Hasta Adam” üzerindeki projeleri birbiri ardına sıralanırken Osmanlı Devleti’ni pek çok siyasetçi, misyoner, oryantalist kendi amaçları uğruna ziyaret etmişlerdir. Bizim W.M.Ramsay’ı seçmemizin sebebi ise arkeolojik araştırmalar yapmak için Türkiye’ye gelmiş olan yazarın gözlemlerini objektif bir bakış açısıyla belirtmiş olmasındandır. Aynı zamanda arkeoloji ile ilgilendiği için halkla çok daha fazla temasta bulunmuş, büyük şehirlerden başka kasaba ve köyleri de gezmiş böylece devrin Anadolusunun ve Anadolu insanının tüm yönlerini yansıtmıştır. Bu yüzden çalışmamız XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarındaki Türkiye’nin siyasi durumundan çok sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerini ele almaktır.

Bu tezi hazırlamak için W. M. Ramsay’ın, Impressions of Turkey During Twelve Year’s Wanderings, Asianic Elements in Greek Civilisation, The Social Basis of Roman Power in Asia Minor, The Cities and Bishoprics of Phrygia, The Letters to the Seven Churches of Asia and Their Place in the plan of the Apocalypse, The Thousand and ne Churches, Studies in the History and Art of The Eastern Roman Provinces, St. Paul The Traveller and The Roman Citizen adlı eserleri incelendi. Ayrıca Mihri Pektaş’ın çevirdiği Historical Geography of Anatolia ile The Cities and

Bishoprics of Phrygia'nın Denizli tarihi ili ilgili kısmını çeviren Hilmi Ersan'dan yararlanıldı. Yazarın Impressions of Turkey eserini, Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi Türkiye Hakkında Seyahatnameler özel sayısında incelemiş olan Engin Uzman'ın görüşlerine başvuruldu.

Üç bölümden oluşan tezimizin birinci bölümü W. M. Ramsay'ın hayatı, eserleri ve konumuz açısından önemini içermektedir. İkinci bölümü XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında Türkiye'nin genel durumu, üçüncü bölümü ise Ramsay'ın gözlemlerinin yer aldığı devrin Anadolu ile ilgilidir. Yazarın yer adlarında çoğunlukla antik adları kullanmasından dolayı Türkçe adlarını bulabildiğimiz yerleri hem antik hem de Türkçe adlarıyla, bulamadıklarımızı ise onun yazdığı gibi kullanmayı uygun gördük.

Bu tezin ortaya çıkmasındaki yardımlarından dolayı sayın hocam Prof. Tuncer Baykara ile Doç Ahmet Özgiray'a teşekkürü borç bilirim.

Ağustos 1999, Bornova

Nurgün KOÇ

GİRİŞ

Arkeoloji çalışmaları için Anadolu'ya gelen Sir William M. Ramsay, bu durumun kendisini heyecanlandığını çünkü Asya ile Avrupa medeniyetlerini birbirine bağlayan bu yerin ruhunu öğrenmek istediğini belirtir. Birçok Avrupalının Doğu ile ilgili taşıdığı ön yargılardan sıyrılmış bir zihniyete sahip olarak olayları objektif olarak değerlendirmeye çalışır.

Ramsay'ın bir arkeolog olması ve asıl amacının tarihin karanlıkta kalmış sayfalarını aydınlatmayı sağlayacak yazılı taşlar, rölyefler, kitabeler bulup yazmak olduğundan Anadolu'nun bir çok şehir, kasaba ve köyünü gezmiş, yerli halkı tanımıştır. Şehirlerde çok kalınmasından dolayı buralarda yaşayanları çok iyi tanımadığını söyler. Fakat köyler ve köylüleri yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Ramsay'ı Türk köylüsünün sefil ve perişan durumu, cehaleti, kadınların toplumdaki yeri oldukça etkilemiştir. Anadolu'daki Müslüman ve Müslüman olmayan toplumlar hakkında bilgi vermiştir.

Yazar, hükümet sistemi içinde Anadolu köylüsünün en çok karşı karşıya geldiği memurlar, rüşvetin yaygınlığı ve sebeplerini anlatır. Demiryollarının Anadolu'nun içlerine doğru ulaşmasıyla batıdaki Rumların da demiryolu hatları boyunca yerleştiklerini söyler. Rumlarla Türkleri karşılaştırarak tek başına her iki milletin de yetersiz ve eksik yanları olduğunu fakat birleşerek mükemmel bir toplum oluşturabileceklerini, Anadolu'yu yüksek bir medeniyete taşıyacakları inancını ifade eder.

Ermeni sorunu üzerinde durarak Ermenilere yapılan zulmü kendisine anlatılanlara dayanarak aktarır. Doğu Sorununun çok karmaşık bir problem olduğunu ve

Avrupa Güçlerinin hepsinin bu sorunu çözerken kendi paylarına düşen hissenin büyük olmasına özen gösterdiklerini belirterek İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı politikasını anlatır. Bu arada Türkiye'deki medeniyetin gelişmesine açtıkları okullar ve kolejlerle siyasetçilerden çok Amerikan misyonerlerinin katkıda bulunduğunu söyler. Bütün bu gözlemlerinin yanında W.M.Ramsay, Anadolu'da karşılaştığı bütün kurum ve özelliklerin, Ankara keçisinden loncalara kadar, antik çağlarla bağlantılı olduğunu savunur ve Türklerin Anadolu kurumlarını geliştirmek yerine bozduklarını iddia eder. İslamiyetin içinde bile birçok antik pagan kalıntılarının yer aldığını söyler. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir çok gezgine göre objektif ve tarafsız bir gözle olayları aktaran Ramsay'in gözlemleri pek çok açıdan XX. yüzyıl başlarındaki Anadolu'yu tanımak ve anlamak açısından değerlidir.

I. BÖLÜM

WILLIAM MITCHELL RAMSAY, HAYATI, ESERLERİ ve KONUMUZ AÇISINDAN ÖNEMİ

William Mitchell Ramsay (Glasgow, 1851-1939) antik dönem İngiliz arkeoloğudur. 1885'de Glasgow'da profesör oldu. Eski Anadolunun coğrafyası hakkında yaptığı araştırmalarla kendisini tanıttı¹.

Oxford Exeter ve Lincoln Koleji üyesi, Oxford Klasik Arkeoloji Profesörü ve Atina Sosyal Mimari Şeref Üyesi sıfatlarıyla pek çok değerli esere imzasını attı. Aberdeen Humanity Profesörü olarak 1886-1911 yılları arasında çalışmalarda bulundu. İncil'in yorumu ve Hıristiyanlığın ilk zamanlarının incelenmesinde önemli olan eserleri meydana getirdi².

Aslında bir antik dönem arkeologu olmakla birlikte Anadolu sahasının Roma çağının en iyi uzmanlarından olan W.M. Ramsay, 1880'lerden itibaren araştırmalar yapmak üzere Anadolu'yu adeta karış karış dolaşmıştır. Kendi alanını esas almakla birlikte devrinin Türk insanı, yaşayışı ve sorunları ile ilgili gözlemleri salt arkeoloji gibi görünen eserlerinde yer almaktadır.

XIX. yüzyıl boyunca Türkiye'nin tarihi, coğrafyası, arkeolojik zenginlikleri, ticareti birçok seyyah ve yazar tarafından işlenmiştir. Fakat Ramsay'ın bunların arasından ayrıcalıklı bir yeri vardır. Çünkü o herhangi bir politik, dini misyonla ya da Türkiye'ye gelen birçok seyyahta görünen önyargılarla dolu olarak yola çıkmamıştır.

---

¹ Türk Ansiklopedisi , c.27, s.221.

² aynı eser , s.221.

Onun asıl amacı, tarihin karanlık sayfalarına ışık tutacak cinsten yazılı taşlarla eski paralar bulup kopya etmektedir³.

Çeşitli bilimsel çalışmaları Avusturya Lahreshefte (1905), Classical Review (1905) ve Journal of Hellenic Studies (1905)'te yayınlandı ve 27 Mart 1905'te Londra'da "Council of the Royal Geographical Society" tarafından Anadolu'daki çalışmalar sırasında coğrafyaya yüksek katkılarından dolayı, "Victoria Research Gold Medal" ile ödüllendirildi. Tarihle coğrafya arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar: "Araştırmalarımın temeli tarih iken tarih ile coğrafya arasındaki ilişkiyi insanlığın ve yaşamın gelişimindeki doğal şartların etkili olmasından dolayı yakın tutmak gerektiğine her zaman inanırım."⁴

W. M. Ramsay, Anadolu'da antik çağlarla ilgili araştırmalar yaparken devrin, sosyal tarih açısından çok önemli olan yönlerini; köyleri, kasabaları, şehirleri, köylülerin yaşamını, ekonomik, siyasal problemleri, azınlıkların durumunu, idare mekanizmasını, devlet görevlilerinin halkla ilişkilerini kısaca tüm gözlemlerini tarafsızlık içinde aktarmıştır. Özellikle "Impressions of Turkey During Twelve Year's Wanderings" adlı eseri Türkiye'de geçirdiği zamanlara ait gözlem ve incelemelerinden oluşmaktadır. Doğrudan doğruya siyasi düşüncelerle hareket etmediği için siyasi gözlemleri ayrıca değerlidir⁵.

Impressions of Turkey During Twelve Year's Wanderings (Oniki Yıllık Geziler Sırasındaki Türkiye İzlenimleri) adlı eserine, "Asyalı Türkiye'ye ve onun insanlarına, geleceğine ümitle, geçmiş tarihine ilgiyle karışık sevgiler, oniki yıllık geziler ve onyed

³ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.3-4 ; Engin Uzmen, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Türkiye'ye Bir Yabancı Gözüyle Bakış", *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi Türkiye Hakkında Seyahatnameler Özel Sayısı*, I/4, Ankara 1969, s.26

⁴ W. M. RAMSAY, *Studies in The History and Art of The Eastern Roman Provinces*, Aberdeen, s. 231-232

⁵ Engin UZMEN, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Türkiye'ye Bir Yabancı Gözüyle Bakış", *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi Türkiye Hakkında Seyahatnameler Özel Sayısı* I/4, Ankara 1969, s.26

yıllık çalışmalar boyunca kaydetmeye çalıştığım samimi izlenimlerimi bu sayfaların yayımlanması doğrulayabilir” diyerek başlamakta ve Türkiye’ye duyduğu sevgiyi dile getirmektedir. Hiçbir kişiye ya da halka tamamen saygı duymayan ve sabit fikirli kişilerin yazdıklarını kabul etmelerini beklemediğini de belirtmektedir. İzlediği yöntemin çoğunlukla, okuyucunun kabul ettiği gerçekler hakkında, kendi izlenimlerini anlatarak onu Türkiye’nin kalbine götürmek ve kendisini sorgulamasını sağlamak olduğunu söyler. Bu şekilde Türkiye hakkında sabit fikirli, dar görüşlü ve önyargılı Avrupalıların gerçekleri öğrenmelerini istediğini de vurgular.

Ramsay bir arkeoloğun Türkiye’deki çağdaş yaşam ve gelenekler hakkında yazmasının sebebinin muhtemelen sorulabileceğini düşünür. “Doğu Sorunu” üzerine hiç çalışmadığını ve Türkiye’ye böyle bir amaçla gelmediğini belirtir. Sadece Doğu ile Batı dünyaları arasında bulunan bu ülkenin eski tarihini öğrenmek için büyük bir istek içinde olduğunu söyler. İki dünya arasında bir köprü gibi uzanan onları birleştirdiği gibi aynı zamanda da ayıran karanın ruhunu anlamak onun tek düşüncesiydi⁶. Aynı eserinin girişinde, seyahatine İngiltere’nin imparatorluk misyonuna duyduğu güçlü inançla başladığını ve daha güçlü bir inançla bitirdiğini fakat diğer büyük ulusların yüksek özelliklerini takdir etmeği de öğrendiğini ifade eder.

1880-1884 yılları arasındaki beş yıl boyunca eşi ile birlikte Türkiye’ye yerleştiklerini daha doğrusu göçebe gibi yaşadıklarını ve bu tarihten sonra seyahat etmeye düşkün olduklarını belirtir. Sir Charles Wilson’un tecrübelerinden iki gezi sırasında kazanç sağladığını ve onun Türkiye, Suriye ve Arabistan hakkındaki geniş bilgilerinden faydalanma imkanı bulduğunu söyler.

---

⁶ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.3

Yazar, Türkiye’de gezerken birçok kişiye başvurduğunu açıklar. Duvarlara, sütunlara, tapınak ve heykellere ve paralara bakmaya hemen gitmez. Pek çok şehir ve anıtın gözlerinin önünde olduğunu fakat kendisine onların kaşifi süsü vermediğini, amacının onların üstünde düşünmek için, eserleri meydana getiren toplumu anlayabilmesini sağlayacak pek çok kişi ve düşüncenin yardımını elde etmek olduğunu belirtir⁷.

Ramsay, yabancı gezginlere açıkladığı şeylerin aslında çok derinlik ifade etmediğini ama 1883 ve 1884’de başka arkeologların gördüklerinden çok daha yakın olarak Türk köylerindeki yaşamı gözlediğini belirtir. Başlangıçta, tarihi olayların dışında Türklerin sosyal şartlarını araştırmadığını vurgular ve şöyle devam eder : “... ve o zaman Türkiye’de İslami şekle girmiş ve Türkçe ya da Arapça adlar almış ne kadar antik tarih bakiyesi olduğunu fark etmemiştim. Arkeologlar görmedikleri şeyin mevcut olmadığı hatasına düşmesinler⁸.”

St. Paul The Traveller and The Roman Citizen (Gezgin St. Paul ve Roma Halkı) adlı eseri, Hıristiyanlığın doğuşu ve Roma İmparatorluğundaki durumu, Oniki Havarinin faaliyetleri ve St. Paul’un misyonerliği ile ilgilidir.

Studies in The History and Art of The Eastern Roman Provinces (Doğu Roma Eyaletlerinin Sanat ve Tarihi Üzerine Araştırmalar), Aberdeen Üniversitesinin yedi mezunu ile W. M. Ramsay’ın incelemelerinden oluşmuş ve kitabın editörlüğünü Ramsay yapmıştır.

---

⁷ aynı eser, s.3–4

⁸ aynı eser, s.33–34

Yine bizim için önemli olan Historical Geography of Asia Minor (Küçük Asya'nın Tarihi Coğrafyası) eserinin meydana gelmesini şöyle açıklar: "Anadolu'da araştırmalar yapmak için oluşturulan Asia Minor Exploration Fund'a büyük bir cömertlikle birçok yardımlarda bulunan Royal Geographic Society benden de bir konferans istemişti. İşte bu konferansı dinleyicilerime layık bir şekilde sokmak gayretiyle bu kitap meydana geldi."⁹

Eserin genel hatlarını bu cemiyetin huzurunda 1886 Mayıs'ında okuduğunu, fakat gerek konunun güçlüğü, gerekse Oxford ve Aberdeen'de verdiği dersler ve seyahatlerinin yüzünden çıkan bir takım meşguliyetlerinin eserin derhal tamamlanıp basılmasına engel olduğunu söyler. Konferansın ertesi günü İzmir'e gittiğini, 1886, 1887 ve 1888'in büyük kısmını Anadolu'da geçirdiğini ancak 1888 yılında çalışmalarını tam olarak matbaaya vermek üzere Londra'ya dönebildiğini fakat bir süre sonra notlarının çantasından yok olduğunu fark ettiğini söyler. Daha sonra ise, bütün notlarını yırtmış olduğundan ve kısmen seyahat kısmen de üzüntü içinde geçen birkaç aydan sonra aynı şeyi bir kere daha yazmaya teşebbüs ettiğinde artık bunun mümkün olmadığını anladığını belirtir. Anadolu'ya karşı duyduğu sevgiyi, yakınlığı ve bu duygulardan doğan ilhamı uzun zaman kendi ülkesinde yaşamakla kaybettiğini, bu yüzden konuya vermek istediği edebi şekli ve ruhu tekrar bulamadığını ifade eder. İşte bu sebeple kaybolan eserden yalnızca aklında kalanları bu kitabın birinci kısmına koymakla yetindiğini ve ikinci kısmına ülkenin tarihi ve eski eserlerine ait topladığı bilgilerden yalnız coğrafya ile ilgili ve tamamen yeni olanları koyduğunu belirtir¹⁰.

---

⁹ W. M. RAMSAY, Historical Geography of Anatolia, çev. Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.1.

¹⁰ aynı eser, s.1

The Cities and Bishoprics of Phrygia (Frikya'nın Şehir ve Piskoposları), iki kısımdan oluşur. En eski çağlarından Türk fethine kadar Phrygia'nın yerel tarihini inceler ve bu coğrafyadaki bazı şehirlerin XIX.yüzyıldaki durumunu anlatır.

Ramsay, The Social Basis of Roman Power in Asia Minor (Anadolu'daki Roma Gücünün Sosyal Temelleri) adlı kitabının 1889'da Cambridge'de verilen bir dersin, Church in the Roman Empire, bir kısmının ele alındığını söyler. Kitabı 1967'de yayına hazırlayan J. G. Anderson, önsözünde W. M. Ramsay'ın, bir bölümü basılacak olan The Social Basis of Roman Power in Asia Minor konusunda geniş bir eser planlamış olduğunu, Bayan A. M. Ramsay'ın ricası üzerine Ramsay'ın eser için geride bıraktığı materyalleri basım için hazırlamaya başladığını söyler.

The Thousand and One Churches (Bin Bir Kilise)'de, Bin Bir Kilisenin yer aldığı Karadağ'daki Maden Şehir'in, buradaki kiliselerin ve diğer yapıların arkeolojik ve tarihi özelliklerini, yöre halkını vb. inceler.

The Letters to The Seven Churches of Asia and Their Place in The Plan of Apocalypse (Asya'daki Yedi Kiliseye Mektuplar ve Apocalypse Planındaki Yerleri) Smyrna, Laodicea, Philadelphia, Sardis, Thyatira, Pergamum, Ephesus şehirlerinin antik çağlardaki coğrafi özellikleri, stratejik konumları vb. ile yazarın XIX. yüzyıldaki bazı gözlemlerini kapsar.

Ramsay'ın yaptığı araştırmalar tarihin karanlık kalmış bazı sayfalarının da aydınlatılmasını sağlamıştır. Örneğin antik Phrygia'da Banaz civarında Roma İmparatorluğu zamanında bir Yahudi havrasında dikilmiş bir kitabe bulur. Bu, yeni bir havra yaptırmış olan Julia Severa adında bir kadına ithaf edilmiştir. M.Ö. III-II.yüzyılda

Babil'den çok sayıda Yahudi ailesi Phrygia'ya yerleştirilmiş ve orada nüfuzlu kimseler haline gelmişlerdi. Bu Yahudi ailelerin, Eski Roma İmparatorluğunun aristokrasisinin büyük bir bölümünü oluşturduklarına inanılıyor fakat yeterli deliller bulunamıyordu. Bunun sebebi ise, bu Yahudilerin Roma ve Yunan adları kullanmaları ve gerçek kimliklerinin bu isimler arkasına gizlenmesi idi. Yazıtta adı geçen ve Yahudilere iyiliklerde bulunmuş olan, kendisinin de Yahudi olduğu anlaşılan Julia Severa'nın adının " Akmonia" paralarında da geçmesi, Yahudilerin Roma eyaletlerinde oynadıkları önemli rolü gün ışığına çıkartmaktadır¹¹.

Yazar, tecrübelerinden başkalarının da yararlanması için Anadolu'ya gelecek arkeologlara ya da gezginlere çeşitli öğütlerde bulunur. Dil sorununu da zamanla çözmüştür. Bildiği Türkçe'nin ancak köylülerin ağzından işittiği sözlerden ibaret olduğunu ve bir ismin anlamını onlardan öğrenmenin son derece güç olduğunu belirterek şöyle devam eder : " İsimler arasında Türkçe olup olmayanları azami dikkatle seçmeye çalıştımsa da, bir köy adının manasını öğrenmek istediğim zaman sualimi köylülere anlatmak çok zor oluyordu. Mesela 'Öküz Eyük' kelimesini sorunca herkesten aynı müphem cevapla karşılaşıyordum : 'bu bir isimdir' diyorlardı. Eğer beş on dakika süren izah ve suallerden sonra nihayet bu ismin 'Öküz Tepeciği' anlamına geldiğini öğrenebilirim kendimi şanslı addediyordum."¹²

Impressions of Turkey adlı kitabında "bu dille çok yakın olduğumu iddia etmesem de sıradan arkeologlarla karşılaştırıldığında bazı önemli avantajlarım vardır"

¹¹ Engin UZMEN, "XIX: Yüzyıl Sonlarında Türkiye'ye Bir Yabancı Gözüyle Bakış", Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi Türkiye Hakkında Seyahatnameler Özel Sayısı, I/4, Ankara 1969, s.29

¹² W. M. RAMSAY, *Historical Geography of Anatolia*, çev : Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.513

der. 1881’de bir Rum tercüman kullandığını ve 1882’den sonra ise hiç kullanmadığını belirtir.

Asiatic Elements in Greek Civilisation (Grek Medeniyetinde Asyalı Özellikler)’in girişinde “Anadolu” kelimesi ve onu kullandığı coğrafya hakkında bilgi vermiştir. “Büyük Anadolu yarımadasıyla ilgili çoğu uzun süredir yok olmuş pek çok kabile ve dillerin tamamı için Asyalı adını kullanmak uygun olur. Genel olarak Anadolu ismini neredeyse, ona karşılık kullandım; fakat kesin olarak Anadolu’nun güney kıyısında Karamania’dan ayırdım. Bu kitap ve çalışmalarım temel olarak merkezi platoyu kapsar.”

W. M. Ramsay’ın sözünü ettiğimiz bu eserlerinin dışında kalan diğer bazıları ise şunlardır :

A Historical Commentary on St. Paul’s Epistle to The Galatians

Pauline and Other Studies in the History of Religion

Luke the Physician and Other Studies in the History of Religion

The Education of Christ : Hill – Side Reveries

Pictures of the Apostolic Church

The First Christian Century

The Teaching of Paul in Terms of the Present Day

The Bearing of Recent Discovery on the Trustworthiness of the New Testament

The Church in the Roman Empire before A. D. 170

Chapters of the History of Asia Minor

The Cities of St. Paul

Was Christ born at Bethlehem? A Study in the Credibility of St. Luke

The Intermixture of Races in Asia Minor : Summer of its Causes and Effects

The Revolution in Constantinople and Turkey in 1909

New Light on the Book of ACTS

The Making of a University: What we can learn from American ideals and education

Bayan Ramsay da eşiyle birlikte Türiye’de uzun yıllar seyahat etmiştir. Türiye ve Türkler hakkında yaptığı gözlemlerini “Everyday Life in Turkey” adlı kitabında toplamıştır. Bu kitapta da XIX. yüzyıl sonlarında Türiye’deki günlük yaşam hakkında Bayan Ramsay’ın dikkatli gözlemlerinden önemli bilgiler edinmek mümkündür.

II. BÖLÜM

XIX. YÜZYIL SONLARINDA VE XX. YÜZYIL BAŞLARINDA TÜRKİYE

I-SOSYAL VE İKTİSADİ DURUM

Birinci Dünya Savaşından önce, Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar dahil olmak üzere Ortadoğu ölçülerine göre refah seviyesi ortanın üstünde sayılabilecek bir memleketti. Hayat şartları nispeten ucuz olmasına rağmen, maaş ve ücretler komşu ülkelere göre daha yüksekti. Şehirlerde elektrik, su, havagazı gibi tesisler çok geç açıldığından halk uzun süre iptidai şartlar altında yaşamak zorunda kalmıştır¹³.

Para aristokrasisi, büyük tüccar ve sanayici yerine yüksek memurlar tarafından temsil ediliyordu. Bu memurların maaşı, bugünkü büyük işadamlarının gelirin eşitti. Sınırlı olan iş sahaları, yabancıların veya Rum, Musevi ve Ermenilerin tekelinde idi. Türkler ancak II. Meşrutiyetten sonra iş sahalarında görünmeye başladılar. Ancak imparatorluk ekonomisinde İstanbul'un rolünü unutmamak gerekir. Saray ve yüksek maaşlı memurların yarattığı talep dolayısıyla İstanbul imparatorluğun bütün belli başlı mali ve ticari kuruluşlarını bünyesinde toplamıştı¹⁴.

Nüfusun % 75'ini oluşturan köylerdeki insanlar büyük mahrumiyetler içinde yaşamışlar, ilkel üretim yöntemlerini kullanmışlardı¹⁵. 1857'deki arazi kanunu ile klasik Osmanlı toprak düzeni değiştirildikten sonra ziraat gelişmiş ve arazi kıymet kazanmıştır¹⁶. Marmara, Ege ve Akdeniz bölgesi eskiden beri memleketin en zengin

¹³ Vedat ELDEM, Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları, Ankara 1994, s.6-7

¹⁴ aynı eser, s.7

¹⁵ aynı eser, s.8

¹⁶ aynı eser, s.25-26

bölgelerini oluşturmuştur. Orta Anadolu bölgesi her zaman büyük bir hububat deposu, Rumeli ise verimi ortanın üstünde bir ziraat bölgesi idi¹⁷.

İmparatorluğun iktisadi yapısı ziraat ve zirai ürünlerin mübadelesinden ibaretti. Küçük el sanatlarının Avrupa'da meydana gelen sanayi inkılabının şartlarıyla uzun süre yaşaması mümkün değildi. Osmanlı imparatorluğunda sanayi ve küçük sanatlar hiçbir zaman başıboş kalmamıştır. Eski zamanlardan beri sanat icrası bazı nizamlara bağlanmıştır. Her sanatta esnaf kahyaları ile ustabaşılardan oluşan lonca odaları bu nizamları icra etmeye mecburdur. Bu loncalar ayrıca sanat sahiplerinin işleri ile ilgilenir, çeşitli zorlukları önlemeye çalışırdı. Lonca teşkilatı zamanla amacından uzaklaşmış, esnafın işlerini ihmal ederek çıkar peşine düşmüştür. Sanayi gelişmesi ve yeni imalat yöntemlerinin uygulamaya konulmasıyla eski nizamlar hükümsüz kalmış ve teşkilat dağılmıştır. Fakat bu köklü teşkilatın bazı kalıntıları imparatorluğun yıkılışına kadar gelmiştir¹⁸.

XIX. yüzyıl ortalarında hızla gelişen Avrupa sanayiine Osmanlı Devleti büyük bir pazar olmaya başlayınca el emeğine dayanan milli sanayi büyük bir tehlikeye maruz kaldı. Anadolu'nun büyük iktisadi çöküntüye uğramasının en önemli sebeplerinden birisi karagümrükleri idi. Herhangi bir ürünün satışı için yol üzerinde birçok yere gümrük vergisi verildiği için, kazanç sağlanamıyor, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gelişen sanayi ürünleri yerlerinde kalmaya mahkum ediliyor ve Avrupa mamulleri ile rekabet önleniyordu¹⁹. Sanayi kurulması ve geliştirilmesi amacıyla ortaya atılan çeşitli girişimler de pek başarılı olmadı. Devlet, sanayi el emeğine dayandığı devirlerde tezgahlarda yüzlerce işçi çalıştıran tesisler kurmuş ve işletmiştir. Bunların hemen hepsi

¹⁷ aynı eser, s.35-36

¹⁸ aynı eser, s.57-58

¹⁹ Tuncer BAYKARA, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar, İzmir 1992, s.118

askeri ihtiyaçlarla, nadiren de sarayın ihtiyaçları için kurulmuş ticari yönü olmayan kuruluşlardı²⁰.

Özel sanayi girişimlerine gelince, kuruluşları 1880 yılından önceye rastlayan müesseselerden 17'si ham ipek imalatı, 17'si matbaacılık ve 15'i gıda sanayiinden daha çok şekerliliği. 1880'den sonra durum değişmiş, büyük müesseseler kurulmuş bunlardan bazıları Avrupa rekabetine rağmen yaşama zemini bulmuş, bazıları ise sönüp gitmiştir²¹.

Osmanlı Devleti hareketsiz bir ekonomiye sahipti. Ticari faaliyetler İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut gibi birkaç merkezde toplanmıştı. Bu limanlara gelen malların çok azı memleket içlerine sevk edilmekteydi. Sanayi gelişmediğinden hammadde talebi az, işçi hareketleri önemsizdi. İnsanlar ancak askerlik ya da memuriyet gibi zorunlu durumlarda doğdukları yerlerden ayrılırlardı. Demiryolundan başka genel ulaşım aracı yoktu²².

Nakliyat imkanlarının artması tarım üretimi üzerinde olumlu etkiler sağladı. Aşar tahsilatına göre 1889 ile 1911 yılları arasında zirai üretim memleketin bütününde % 63 oranında artmışken, demiryolunun geçtiği bölgelerde bu artış iki katına yakın yani % 114 olmuştu²³.

Osmanlı Devletinin kuruluşunda Tanzimat'ın ilanına kadar umumi yollar devlet tarafından özel yollar ise tımar, zeamet ve hayır sahiplerinin katkılarıyla yapılırdı. Önceleri yollar için bir vergi yokken sonraları yol ve köprü yapım ve bakımı için tekalif-i örfiyye olarak yol resmi, derbent resmi, mürüriyye resmi, selamet akçesi gibi

²⁰ Vedat ELDEM, Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları, Ankara 1994, s.61-62

²¹ aynı eser, s.65

²² aynı eser, s.92

²³ aynı eser, s.93-94

birtakım vergiler getirildi. Sonraları bu vergiler mültezimlere ihale edilmeye başlandı. Mültezimlerin vergi toplama yöntemleri ve suistimalleri yolcuları ve tüccarları bıktırmaktaydı. 1865’de 16-65 yaşları arasındaki erkek nüfusa senede dört gün yollarda çalışmak veya bunun karşılığını nakden ödemek zorunluluğu getirildi. Bu mevzuata rağmen karayolu inşaatı başarılı olmadı. Meşrutiyetten sonra yol yapımı Nafia Nezareti’ne bağlanmış ve bazı ana şoselerin yapımı bir Fransız şirketine verilmişse de araya Balkan Savaşlarının girmesi bu programı önlemiş, yol şebekesi daha çok bazı girişimci valilerin şahsi gayretleriyle sınırlı kalmış, hiçbir zaman bir bütün oluşturmamıştır. 1914’de İstanbul’da 110, İzmir’de 22, Suriye’de 25 ve diğer yerlerde 30 motorlu araç vardı²⁴.

Verimli bir yatırım haline gelen demiryolu işletmeciliği için yabancı sermaye ilk müracaatını 1856’da yapmış, 66 km. uzunluğundaki Tuna hattı 1860’da, 130 km. uzunluğundaki İzmir-Aydın hattı 1867’de işletmeye açılmıştır. 1879 tarihli bir mukavele gereğince Sarayköy’e ve 1888’den sonra Dinar’a kadar uzatılan demiryolu, şube hatlarıyla birlikte 1914’de 610 kilometreyi bulmuştur²⁵.

1863’de imtiyazı alınıp bir süre sonra inşaatına başlanan İzmir-Kasaba (Turgutlu) demiryolu, 1872’de Turgutlu’dan Alaşehir’e, 1888’de Manisa’dan Soma’ya kadar uzatılmıştır. Rumeli demiryollarının imtiyazı Belçikalı bir bankere verilmiş ve kısa zamanda “Şark Demiryolları” şirketi kurularak, 1875 yılına kadar İstanbul-Edirne, Edirne-Filibe-Sarımbey, Tırnova-Yanbolu, Edirne-Dedeağaç, Selanik-Üsküp ve Üsküp-Mitreviçe olmak üzere 1.179 km. demiryolun hattı tamamlanmıştır²⁶.

²⁴ aynı eser, s.95-96

²⁵ aynı eser, s.96

²⁶ aynı eser, s.97

Anadolu demiryollarına gelince; 1871 yılında hükümet Haydarpaşa-İzmit hattını inşa ettirdi. Deutsche Bank, Eskişehir-Kütahya-Konya kısmını 1896'da işletmeye açtı²⁷.

Deniz nakliyatı ise %90 oranında yabancı teknelerle yapılmaktaydı²⁸. 1910 yılından sonra devletin teşviki ile Şirketi Hayriye O.A.Ş., İzmir Körfez Vapur O.Ş. gibi şirketler kuruldu²⁹.

Osmanlı Devleti'nin gerilemesi, örneğin dış ticaret dengesi esas kabul edilecek olursa ancak 1830'larda başlamıştır³⁰. Gümrük duvarlarının yok denecek kadar az olması ve yerli üretimin çok vergilendirilmesi Türkiye'yi büyük bir pazar haline getirdi³¹.

Anadolu'da mahalli sanayi küçülürken nakliye vasıtaları da değişiyordu. Buhar, sanayide olduğu gibi gemiciliğe de uygulanarak yelkenlilerin yerini buharlı gemiler almıştı. Karadeniz XIX. yüzyıl başlarına kadar Avrupa ticaretine açık değildi. Bu yüzden doğu kıyılarının malları dış ticaret için İzmir'e gitmek mecburiyetinde kalıyordu. Karadeniz XIX. yüzyıl başlarında Batı ticaretine açılmış olsa bile yelkenli gemiler Karadeniz kıyılarına tam olarak yanaşamıyorlardı. Karayolu nakliyatı, bazı hallerde daha elverişli idi. İzmir dış ticarete adeta bir serbest şehir konumuna kavuşmuş gibiydi³².

Sadece ihracat, nakliye ve buna bağlı unsurlara bağlı insanlar değil, bunların gerçekleştirdiği ziraat de perişan bir hale düştü. Ancak ziraat, insanın temel gıdalarına

²⁷ aynı eser, s.99

²⁸ aynı eser, s.105

²⁹ aynı eser, s.106-107

³⁰ Tuncer BAYKARA, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar, İzmir 1992, s.114

³¹ aynı eser, s.117

³² aynı eser, s.118

yönelen bir özellikte yaşamaya devam etti. El sanatlarının yayılma alanları giderek daralmıştı. “Anadolu öbek öbek sayısı binlere varan kapalı havzalara bölünmüş gibi idi. Bunların üzerine mütemadi savaşlar, mağlubiyetler ve siyasal çalkantılar ekleniyordu³³ .

XIX. yüzyıl sonlarında Anadolu'nun nüfusu azaldı. Bu zamanlarda dışarıya büyük bir nüfus göçü olmamış, tam tersine sürekli savaşlarla kaybedilen çeşitli vatan topraklarında yaşayan Türkler, Anadolu'ya gelmişlerdi. Bir yandan salgın hastalıklar, diğer yandan savaşlar, Anadolu nüfusunun azalmasına yol açmıştı. Anadolu Türk nüfusundaki azalma, bu topraklar üzerinde farklı niyetler besleyenler tarafından ümitle karşılanıyordu³⁴ .

XX. yüzyılın başlarında özellikle II. Meşrutiyetin ilanından sonra Anadolu'nun genel durumunu görmek amacıyla bir geziye çıkan Ahmet Şerif'in notları devlet düzeni, halkın gündelik yaşamı ve Anadolu şehir ve köylerinin genel durumunu tespit etmek açısından oldukça faydalıdır.

Meşrutiyetin büyüleyici etkisi ile memleketin genel durumunun yeniliğe doğru kaydığı görülüyor³⁵ . Fakat Bursa'dan 70 km. uzaklıktaki Mihaliç kazasında idare değişikliği halkın maneviyatını düzeltmişse de idare mekanizmasında bir değişiklik olmaması ümitlerin sönmesine sebep olmaktadır³⁶ . “Hükümet memurları hemen bütünüyle yetersizdir. Geçmiş dönemin etkisi şimdiki görevlerini anlamaktan kendilerini alıkoymaktadır.”³⁷

³³ aynı eser, s.120-121

³⁴ aynı eser, s.116

³⁵ Ahmet ŞERİF, Anadolu'da Tanın (Birinci Gezi), 1977, s.14

³⁶ aynı eser, s.15-16

³⁷ aynı eser, s.17-18

Anadolu köylerinin genel görünüşü, köylülerin yaşam ve geçimleri, yabancıların gözünde büyük bir değişiklik göstermez. Bir köyü en iyi şekilde tanımak bütün köy ve köylüleri tanımak gibidir³⁸. Köylüler hürriyet ile çok bir şeyin değişmediğini, devletin bir tek vergi almayı bildiğini, ekecek tohumları olmadığı için mecburen ağalardan pahalıya tohum aldıklarını sonra da bu borçtan kurtulamadıklarını anlatırlar. Ziraat Bankasının desteğinin yetersiz olduğunu söylerler³⁹.

Anadolu'nun her köyünde gelen misafirlerin ağırlanması için misafir odaları vardır. Odası olan ağanın ismi etrafta şöhret kazanır. Babadan kalan misafir odasının kapanması ise evlat için büyük bir ayıp sayılır⁴⁰.

Hükümet idaresinin değişmesinden beri hayli zaman geçmesine rağmen pek çok şey aynı durumdadır. Mesela Bursa'ya kadar olan yolda eşkıya saldırısına uğrama korkusunun kalkması için hiçbir şey yapılmamıştır⁴¹. Merkez liva ile Bigadiç nahiyesi arasındaki bağlantıyı sağlayan yolun toprak tesviyesi yapılmış olmasına rağmen taş döşemeleri sonraya bırakıldığından yararlanmak olanaksızdır⁴². Köylü bir seneden beri bir çok şey söylendiği halde bunların hayata geçirilmemesinden şikayetçidir. Hiç olmazsa rüşvetçi, ahlaksız memurların değişmesi, köye gelip karşılıksız ağırlamak zorunda olduğu jandarma korkusunun silinmesini istemektedir⁴³.

---

³⁸ aynı eser, s.44

³⁹ aynı eser, s.46-47

⁴⁰ aynı eser, s.83

⁴¹ aynı eser, s.19-20

⁴² aynı eser, s.21

⁴³ aynı eser, s.25

Bigadiç'ten dört saat uzaklıktaki Sındırgı'da da durum farklı değil. Memurların çalışması kötü. Kazanın hiçbir şosesi yok. Geçilmesi güç yollarda seyahat etmek mümkün olmadığından hayvanlar tercih ediliyor⁴⁴.

“Anadolu’da okul yok, mahkeme yok, gereken hükümet yok... Halkın yaradılışındaki iyi huyuna, erdemine dayanarak makine dönmeye çalışıyor, fakat görüyor ki, her saat kuvvetinden kaybetmektedir. Halk zavallı, perişan, nereye gittiğinden habersiz... Cahilliğin pençesi altında eziliyor, ağır bir uyku uyuyor.”Genel olarak sahilden Anadolu’nun içlerine gidildikçe yoksulluk ve perişanlık artmaktadır⁴⁵.

Gediz kaza merkezinde halkın durumu kötüdür. Yeni geldiğinde eşraftan her türlü kolaylığı gören memur daha sonra eşrafın köylüleri ezmesine alet olur, kaymakam da benzer durumdadır⁴⁶. Adalet dağıtmakla görevli mahkemeler görevleri iki yıl olan naiblerin, zenginlerin ve bunlara bağlı kişilerden seçilmiş üyelerin hükmü altındadır. İki yıl görev süresini bilen naib, azalar, mahkeme katipleri vb. her türlü yolsuzluğu yaparlar⁴⁷.

En önemli işi yapan polisin maaşı çok azdır. Herhangi bir suçüstü olayı geliştiğinde soruşturma masrafları karşılanamadığından giderlerin köylülerden alınması uygun görülür, bu arada birkaç gün geçer ve soruşturma sağlıklı bir şekilde yapılamaz⁴⁸. Çok az maaşına rağmen herhangi bir jandarma onbaşı kendisi ve kalabalık ailesini en

⁴⁴ aynı eser, s.26 – 27

⁴⁵ aynı eser, s.29

⁴⁶ aynı eser, s.35

⁴⁷ aynı eser, s.88

⁴⁸ Ahmet Şerif, Anadolu’da Tanım (Birinci Gezi), 1977, s.31

iyi şekilde geçindirir. Hiçbir iş yapmayan jandarmalar tensikat memurları gelince işe başlarlar⁴⁹.

Konya ili sınırlarındaki Akşehir halkı ticarete meyillidir. Bunda demiryolunun etkisi büyüktür⁵⁰. Duyûn-u Umumiye Akşehir gölünden çıkan balıkların çoğuna el koyar⁵¹.

30-35 bin nüfuslu Eskişehir kasabası Anadolu'nun en önemli ticaret merkezlerinden birisidir. Birkaç geniş caddesi, bir-iki fabrikası, biri rüşdi, altısı ibtidai derecesindeki okulları ile farklı gibi görünse de durum böyle değildir. Genel sağlığı bozan bir dere şehrin içinden geçer. Burada Ermenilerin kendi imkanları ile açtığı okulun durumu her yönden iyidir⁵².

İstanbul'dan Anadolu trenine binen bir kişi Eskişehir'e kadar her tarafı işlenmiş verimli arazi üzerinde sık sık bakımlı ve güzel köyler görür. Eskişehir'in tabii ve suni bir sınır olduğu söylenebilir. Ankara'da ile hoş olmayan bir düzensizlik içinde birbiri üzerine çıkmış perişan evler, aralarında minareler, kiliseler vb. görülür⁵³. Konya büyük bir köye benzemesine rağmen, Ankara bu tanıma daha çok uyar. Dahiliye, maliye, nafia, adliye nezaretlerinin az çok çalışmakta olduğu fakat maarif nezaretinde gafletten başka bir şey olmadığı gözlenir⁵⁴. Musevilerin ve Ermenilerin düzenli bir çok okulları vardır. İttihat ve Terakki kulübünde açılan gece derslerine de daha çok müslüman olmayan gençler katılırlar⁵⁵.

⁴⁹ aynı eser, s.62-63

⁵⁰ aynı eser, s.38

⁵¹ aynı eser, s.43

⁵² aynı eser, s.77-78

⁵³ aynı eser, s.91-92

⁵⁴ aynı eser, s.94

⁵⁵ aynı eser, s.98-99

Beypazarı'ndaki maddi ve manevi hareketler daha ümit vericidir⁵⁶. Buradaki okullar biraz gayretle giderilebilecek eksikliklerin, bazı öğretmenlerin yetersizliklerinin dışında pek çok yerden daha iyidir. Altıyüz çocuk iyi kötü okullara devam eder. Bir ticaret merkezi olan Beypazarı'nda en önemli ticaret tiftik üzerinedir. Tiftik ticareti Ankara vilayetinin en önemli gelir kaynağıdır. Hükümet tarafından elli keçinin Avusturya'ya gönderilmesi kötü bir etkiye sebep olmuştur. Daha önce de İngiltere Ümit Burnu'na götürmüş, bunlar cinslerini kaybetmişlerse de tiftik fiyatının düşmesine sebep olmuştu⁵⁷. Sivrihisar bölgenin en büyük ve en bayındır kasabalarındandır. 26 Müslüman ve 6 Ermeni mahallesinde 3500 kadar ev bulunur⁵⁸.

Mersin'de hayat manzaraları ve insanlar daha farklıdır. “Bütünüyle dolu olan kahvehanelerde, kalabalık sokaklarda çeşitli şekil ve kıyafette birbirine benzemeyen lisanlarla konuşan örnekler görölüyordu.” Kumara olan düşkünlük hemen farkedilir; ihtiyarlar bile kahvehanelerde, otellerde kumar oynarlar⁵⁹.

Benzer çeşitlilik Adana'da da vardır⁶⁰. Burada Ermeniler ile Müslümanların aynı alışkanlıklara sahip oldukları anlaşılır, aynı dili konuşurlar. Fakat önceleri komiteye mensup bazı kişilerin gelerek halkı kışkırttıkları söylenir⁶¹.

Tarsus, Osmanlı Devleti'ndeki en büyük kazalardan birisidir. 22 mahallesi olan merkez kazanın 30 bin kadar nüfusu vardır. Genel görünüş olarak Anadolu'nun diğer yerlerinden farksızdır. Elektrikle aydınlanma konusunda muhtemelen Uşak'tan sonra ikinci sıradadır. Ermeni mahallesindeki evler olay sırasında yıkılmış. Halk tembel

⁵⁶ aynı eser, s.110

⁵⁷ aynı eser, s.113-115

⁵⁸ aynı eser, s.143

⁵⁹ aynı eser, s.153

⁶⁰ aynı eser, s.167

⁶¹ aynı eser, s.168-169

görünür, geniş kahvehaneler doludur. İnsanlar az çalışır, fazlasını istemezler. Birinci gelir kaynağı pamuk ziraatidir⁶². Adana vilayetine jandarma yetiştirmek için açılan okul Tarsus'ta kurulmuştur. 68'i Müslüman olmayan 300'e yakın etrafı vardır. Müslüman olmayan çocuklar Amerikan misyonerlerinin, Fransız Katoliklerinin okullarına giderlerken Müslümanların eğitim imkanları yetersizdir⁶³. Adliye nezareti memur gönderse de bunların oturacak yerleri, kağıt-kalemleri bile yoktur⁶⁴.

Olayda Ermeni mahallesi yanınca 400-500 aile açıkta kaldı. Adana olaylarının etkisi, dışardan gelen bazı kişilerin kışkırtmaları, Ermenilerin Tarsus'tan kaçmaya başlamaları, söylendiğine göre, meseleyi alevlendirmiş ve Ermeni mahallesi ateşe verilmiş⁶⁵. Adana Arifiye'deki Ermenilerin oturdukları yer de bugün kaza için bir ayıptır. Olayda bir çok kişi ölmüş, evleri yağmalanmıştır⁶⁶.

Adana Dört Yol'da mutasarrıf eşleri öldürülen beş yüzden fazla kimsesiz kadına yardım dağıttı. Bir Ermeninin söylediğine göre her iki taraf birbirleriyle her zaman iyi geçinmelerine rağmen Ermenilerin aleyhinde olaylar başlayınca Müslümanlar dışardan gelenlere katıldılar, fakat Ermenileri saklayan Müslümanlar da oldu⁶⁷. Beyhan kazasının Kırıkhan köyünde de Ermeniler katledilmiş. Yoldaki köylülerin hepsinin kamalı ya da hançerli olması bir adet ise de şu an güvensizliği gösteriyordu⁶⁸. Hassa kaza merkezinde kadın erkek yalın ayak gezer. Her işi kadınlar yapar, örtünmezler. Araziden faydalanmadan fakirlikten şikayet ederler⁶⁹. Özellikle Kürd Dağı'nda oturan köylüler Adana faciasına katılmışlar, bazı eşrafın kışkırtmalarıyla Dört Yol'un

⁶² Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanın (Birinci Gezi)*, 1977, s.174-175

⁶³ aynı eser, s.176-177

⁶⁴ aynı eser, s.179

⁶⁵ aynı eser, s.180

⁶⁶ aynı eser, s.189

⁶⁷ aynı eser, s.195-197

⁶⁸ aynı eser, s.202-203

⁶⁹ aynı eser, s.294

kuşatılmasında ve diğer olaylarda bulunmuşlar, Eğribucak köyünü basıp 30-40 kadar Ermeni'yi öldürmüşler, söylendiğine göre halk gazaya gidercesine yarışmış⁷⁰. Kürd Dağı'ndaki aşiret köylerinden bazılarında yıllardan beri bir hükümet memurunun ayak basmadığı söylenir⁷¹. Sis ve Feke'de halkın sağduyusu sayesinde Ermeni olayları meydana gelmedi⁷².

“Mersin, Adana'dan çok, Suriye'ye, Beyrut'a ait bir şehirdir”. Yabancıların çalışmalarıyla gelişmiştir. Müslümanlar burada da cehalet içindedirler. Bir liva merkezi olan Mersin'de bir rüşdiye bile yoktur⁷³. Buna rağmen Kozan Sancağı'na bağlı Haçin'de 1888'den itibaren Amerikan Protestan kuruluşunun çalışmalarıyla açılan okul her yönden mükemmeldir. Bundan başka Almanların Protestan, İtalyanların Katolik kuruluşları da çalışmalarını sürdürürler⁷⁴. Özellikle Protestan misyonerlerin Ermeni köylerine yaptıkları yardımlar açıktır. Ermeniler para ile mezhep değiştiriyorlar⁷⁵.

---

⁷⁰ aynı eser, s.211-212

⁷¹ aynı eser, s.236

⁷² aynı eser, s.252, 261

⁷³ aynı eser, s.276-277

⁷⁴ aynı eser, s.267

⁷⁵ aynı eser, s.227-228

II – SİYASİ DURUM

XIX. yüzyılda Osmanlı Devletini en çok etkileyen gelişme 1877-78 Osmanlı-Rus savaşıdır. 1839'dan sonra Avrupa devletlerinin himayesiyle varlığını koruyan Osmanlı Devleti, 1870'lerden sonra Avrupa güçler dengesinin değişmesiyle yalnız kaldı. 1875'de Hersek'te başlayan isyan, Bulgarlara sıçramış, durum giderek kötüleşti. Rusya ise Balkanlı Hıristiyanların koruyuculuğunu üzerine almayı ihmal etmemiştir. "Balkanlarda ıslahat yapılarak, savaşın çok daha ağır felaketlerini önlemek imkanı olabilecekse de, Mart 1877 sonlarındaki askeri çatışmalarla başlayan Osmanlı-Rus savaşı durdurulamadı. Bu savaşın felaketle sonuçlanması, devrin hükümdarı II. Abdulhamid'i, daha sonraki yıllarda dikkatlice davranmaya zorlamış, savaştan özenle kaçınmıştır."⁷⁶

Bu sıralarda ortaya çıkan Ermeni sorunu hakkında ise E. Z. Karal şöyle der: "Osmanlı-Rus harbinden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Ermeni meselesi yoktu. Fakat bu harple böyle bir mesele meydana geldi ve çeşitli şekillere girmek suretiyle gelişerek imparatorluğun yıkılmasına kadar sürdü"⁷⁷.

Osmanlı Devletinde Katoliklerin hamisi Fransa, Ortodoksların hamisi olarak Rusya bu bahaneyle 1840'dan sonra, mezhepdaşlarını korumak bahanesiyle nüfuzlarını kuvvetlendirmeye başlamışlardı. İngiltere de bu devletlerin nüfuzunu dengede tutmak için bir mezhebi himaye etmek istedi. Fakat bir Protestan topluluğu olmadığı için önce bunu meydana getirmek yoluna başvurdu. İngiltere'nin isteği ile 1842'de Kudüs'te Protestan kilisesi açıldı. İngiltere, Amerika ve Almanya'dan gelen Protestan

⁷⁶ Tuncer BAYKARA, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar, İzmir 1992, s.165

⁷⁷ Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi, VIII, Ankara 1995, s.126

misyonerleri İngiliz konsoloslarının destekleri ile para ve çeşitli menfaatler sağlayarak diğer mezhep mensuplarını Protestan yapmaya giriştiler. Bu faaliyetin tesiri en çok Ermeniler arasında görüldü. Lübnan, Anadolu ve İstanbul'da faaliyete geçen Ermeniler kolejlerde tarihleri, edebiyatları, insan hakları ve milliyet prensipleri konularında bilgi edindiler. Böylece İngiltere de Osmanlı Devleti'nde himaye hakkı iddia edebileceği küçük bir Protestan topluluğuna sahip oldu. Fakat Protestan misyonerlerin çalışmaları Ermeni meselesi üzerindeki en uzak etkenlerden birini teşkil eder⁷⁸.

1894'de İngiltere'nin Van konsolosunun sözde incelemelerde bulunmak amacıyla Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde yaptığı seyahat Sason olaylarının yakın bir sebebini oluşturur. Ermeniler, konsolosun gezisini, Osmanlı otoritelerine mukavemete geçilmesi olarak aldılar ve 8 Ağustos 1894'de Bitlis'in Sason kasabasının Şenik köyünde birkaç koyunun Kürtler tarafından kaldırılması üzerine Ermeniler, Müslümanları katletmeye başladılar. İsyanın şiddetle bastırılmasından sonra, İngiltere'nin teşebbüsleriyle olayın sorumlusunun Osmanlı Devleti olduğu kabul edildi⁷⁹.

II. Abdülhamid'in ve İngiltere ile Fransa'nın tutumları İstanbul'daki Ermenilerin Babıâli'ye Hınçak cemiyetinin hazırladığı bir protesto yürüyüşü yapmalarına sebep oldu. İsyanlıların yürüyüşü askeri kuvvetlerle bastırılmayınca Ermeniler cesaretlenirken, Müslüman halk da Ermenilere karşı harekete geçti. İstanbul üç gün kadar anarşi içinde kaldı⁸⁰. II. Abdülhamid, büyük devletlerin baskısından korktuğu için doğu vilayetlerindeki ıslahat için yabancı devletlerin önceki tekliflerini kabul etti.

⁷⁸ aynı eser, s.128 – 129

⁷⁹ aynı eser, s.137 – 138

⁸⁰ aynı eser, s.141 – 142

Salisbury'den aldıkları destekle Ermeniler tekrar 26 Ağustos 1896'da İstanbul'da Osmanlı Bankası'na saldırdılar⁸¹.

Avrupa Devletleri'nin Osmanlı toprakları ile ilgili menfaatleri “Şark Meselesi” formülü ile ifade edilmekte idi. Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya yüzyıllardan beri bu meseleyi kendi çıkarları doğrultusunda çözmek istedikleri için, menfaatleri çarpışmakta idi. Bismark, Almanya'nın Şark Meselesi'ne hisse talebi ile karışmasının istediği denge siyasetine zararı olacağını düşünüyor, olası bir savaş istemiyordu⁸². Fakat Bismark, Almanya'nın devletlerarası ilişkilerde hakim rolünü üstlenmesi için Şark Meselesinin ihtilaflarını istismar etmeyi de ihmal etmemiş, bunu Berlin Kongresi'nde açıkça göstermiştir⁸³.

Osmanlı Devleti ise Bismark devrinde Almanya'ya yakınlaşmaya çalışmıştır. Osmanlı yakınçağın başlarından itibaren varlığını Avrupa devletleri arasındaki dengeden faydalanmak yoluyla devam ettirmekteydi. Fakat Almanya İmparatorluğunun kurulması, İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki ihtilafları yumuşatmıştı. Eskiden olduğu gibi Şark Meselesi yüzünden birbirleriyle savaşa tutuşmaları olasılığı azalmıştı. Bu yüzden, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yaklaşması zorunluydu⁸⁴.

II. Abdulhamid Rusya'dan nefret etmekte, İngiltere'den korkmakta ve Fransa'yı küçümsemekte idi. Almanya'ya karşı ise daha şehzadeliği sırasında başlayan bir hayranlığı vardı. 1880'de yakınlaşma kültür alanında başladı. Almanya'ya eğitim ve staj için subaylar gönderildi ve Wettendorf'un başkanlığında Türk ordusunu düzene koymak için İstanbul'a bir askeri heyet geldi. Birkaç yıl sonra Von der Goltz başkanlığında

⁸¹ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, VIII, Ankara 1995, s.143-144

⁸² aynı eser, s.167

⁸³ aynı eser, s.169

⁸⁴ aynı eser, s.169-170

başka bir Alman heyeti daha getirildi. Alman askeri heyetinin de etkisiyle Almanya'nın savaş endüstrisi mamulleri Türkiye'ye sevk edilmeye başlandı. Osmanlı hükümeti tarafından yaptırılmış olan Haydarpaşa-İzmit demiryolu işletme ve İzmit-Ankara hattını inşa etme imtiyazını Almanlar kazandılar. 1890'da Almanya ile yeni bir ticaret muahedesi imzalandı. Ülkenin çeşitli yerlerinde Alman bankaları ve ticarethaneleri, okullar, hastaneler açılmaya başlandı⁸⁵. Bağdat demiryolu projesi uzun bir hazırlık devresinden sonra 1903'de imzalandı⁸⁶.

II.Abdulhamid'e göre, Rusların Balkanlardaki panislavizm propagandasının boğazlarla ilgili kısmı Türkiye için bir hayat meselesidir ve mutlaka korunması lazımdır. Fakat, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Slavcılık tehdidini önleme fırsatını kaçırmış, Slavcılığa karşı cephe almış devletlerden İngiltere, Bulgarları sözde Rus nüfuzundan kurtarmak için korumaya başlamış ve Fransa da Rus ve İngiliz dostluğuna zarar vermek istemediğinden, Balkanlarda Slavlara karşı yardımcı olacak unsur olarak Yunanistan ve Almanya'yı görmeye başlamıştı⁸⁷.

II.Abdulhamid'e göre İngilizler, Mısırlılar arasında milliyetçilik fikrini yayarak onları Türk düşmanı haline getirmek ve fırsat bulunca Mısır Hidivini halife yapmak, Arabistan'ı hakimiyet altına alarak Müslümanlarca kutsal olan Mekke ve Medine'yi elinde bulundurmaya amaçlamıştı. II.Abdülhamid'in İngiliz siyasetine karşı politikası, Arabistan'ı savunmak için Şam'dan Mekke'ye giden bir demiryolu yaptırıp olası bir İngiliz istilasına karşı kolaylıkla asker sevk etmek, Müslümanlar arasındaki dostluğu

---

⁸⁵ aynı eser, s.173-174

⁸⁶ aynı eser, s.178

⁸⁷ aynı eser, s.183-184

arttırmak ve Alman dostluğunu sağlamak ve daha önemli olarak Hindistan'ın İngiltere'ye karşı ayaklanmasını beklemektir⁸⁸.

Fransa ile ilişkilere gelince; Tunus'u işgal etmeleri, Mısır'da Osmanlı Devleti'ni destekleyeceklerine İngiltere'yi desteklemiş olmalarından dolayı Osmanlı denge siyasetinde bu devletin bıraktığı boşluğu Alman dostluğu ile doldurmaya çalışır⁸⁹. "İmparatorluğun kurtuluşu için Genç Türklerin, meşrutiyete dayanan Osmanlılık sistemini kabul etmelerine karşılık, II.Abdülhamid istibdada dayanan İslamcılık sistemini kabul etmiş ve devrinde iç idarede olsun, dış siyasette olsun bu sistemi teşkilatlandırıp geliştirmiştir"⁹⁰.

---

⁸⁸ aynı eser, s.185-186

⁸⁹ aynı eser, s.187

⁹⁰ aynı eser, s.539

III. BÖLÜM

W. M. RAMSAY'IN ESERLERİNDE DEVRİNİN ANADOLUSU

I- ANADOLUDAKİ TOPLULUKLAR

A – Müslüman Topluluklar

Ramsay, Anadolu'da gezginlerin gözüne en çok çarpan faktörlerden birisinin farklılıklar gösteren ve birbirine karışmamış durumda bulunan ırklar olduğunu söyler. Birbirine çok yakın olan köylerde gelenekleri, giyimleri, dilleri ve hatta dinleri farklı olan, diğer köylerden kız alıp vermeden yaşayan halklar vardır. Katı ve sofu Müslümanlar Çerkeslere, Rum ya da Ermeni Hıristiyanlara beslenenden çok daha büyük kin beslerler. Kızılbaşlardan veya Türkmenlerden öylesine nefret ederler ki bu Hıristiyanlara duydukları nefreti geçer. Genellikle bir Türk köyünde misafir odasında oturan ve dış görünüşte insanlarla oldukça samimi bir iletişimde bulunan bir Rumla karşılaşabilirsiniz; fakat bir Türk köyü içinde bir Çerkes ya da bir Çerkes köyünde bir Türk bulmanız oldukça güçtür⁹¹.

Benzer durum Anadolu'daki antik gözlemciler tarafından da farkedilmiş ve belirtilmiştir. Strabon, Cappadocia'da çok farklı ırkların olduğunu, bunların görüşme ya da evlenmelerle birbirine karışmadığını söyler. Roma kurallarının eğilimi ise ırksal farklılıkları silmek ve homojenliği teşvik etmek şeklindeydi. Hıristiyanlık bu birliği daha güçlü bir şekilde sağlamıştı. Fakat 1070'lerden itibaren Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya girmesiyle ırksal farklılıkları yatıştırma ve kaynaştırmaya son verildi.

⁹¹ W. M. RAMSAY, Impressions of Turkey, London 1897, s.94

Böylece Hıristiyanlar Müslümanlarla iyice karıştığı halde diğer topluluklar ayrı kaldılar⁹².

1 – Türkler

Ramsay'a göre, kendilerine Osmanlı veya Osmanlı Türkleri deseler ve ırk olarak homojen olduklarını düşünseler de aralarında önemli farklılıklar vardır. XI. ve XII. yüzyıllar boyunca Orta Anadolu Hıristiyan nüfusunun büyük kısmı Müslümanlığı kabul etmişti. Yerleşik ve Türk nüfusunun en çok adapte olabilen kısmı olan Müslümanlaşmış Hıristiyanlar, nüfus içinde eridiler. Phrygia ve Pisidia'da Hıristiyan nüfusunun neredeyse tamamı ortadan kalktı ve bütün ülke birkaç küçük Hıristiyan yerleşimi dışında Müslüman oldu. Örneğin Konya yakınlarındaki Zille, Akşehir yakınındaki Permenda, Denizli yakınındaki Khonas (Honaz), Isparta ve Olu-Borlu (Uluborlu)'nun çeyrek nüfusu ve bir-iki yer daha. M.S.1210'da yalnızca Hıristiyan şehri olan Laodiceia'yı 1332'de başlıca Müslüman şehri olmuş olan Ladik ve 1340'da eski adını bile kaybederek Türk adı almış olan Thingozlou (Denizli) olarak görürüz⁹³.

Türkler Hıristiyan halka öyle iyi davrandılar ki çoğu baskıcı Bizans İmparatorlarına karşı onlarla birlikte savaştılar. Buna benzer faktörlerin etkisiyle Ladik ve Kütahya gibi şehirlerin nüfusları yığınlar halinde Müslüman oldular. Yazar aynı zamanda Türklerin Hıristiyanlara eziyet etmemeleri ve aşağılayıcı davranışlarda bulunmamalarından dolayı da Müslümanlığın Hıristiyanlar arasında yayıldığını savunur⁹⁴.

---

⁹² aynı eser, s.95

⁹³ aynı eser, s.96 – 97

⁹⁴ aynı eser, s.97

Phrygia ve Pisidia'da bu din değişimi ağır ağır gelişse de daha sonraki yüzyıllarda birbirine yakın olan ve sadece Müslüman şehirlerinde Hıristiyan ve Müslüman izleri bulunabilir. Örneğin birbirinden beş mil uzaklıkta olan Selçuklu Karamanlı şehri ve Hıristiyan Tefeni ; yine birbirine çok yakın olan Selçukler (Selçuklar) ile Hıristiyan Sivaslı gibi. Günümüzde hepsi Osmanlı ve Müslümandır. Fakat eski Hıristiyanlarla yeni Türkler aynı vadiye bile yaşasalar yer adları, orijinleri hakkında önemli ipuçları verir⁹⁵.

Bundan çıkan sonuç şudur ki; Türk olduğunu söyleyen kimseler arasında Anadolu'nun Phrygialılar, Galatyalılar gibi yerlileri de bulunmaktadır. Yazara göre Osmanlı beyleri Selçuklu Sultanlarını saf dışı ettikten ve daha büyük bir imparatorluğa hükmetmeye başladıktan sonra, bütün Türk nüfusu kendisini Osmanlı yapısına uydurmaya başladı. Bunun sonucu olarak Ramsay araştırmalarını yaptığı dönemde "Türk" adının çok nadiren kullanıldığına dikkat çeker. Kendilerine "Osmanlı" adını veren Müslüman halk artık "Türk" kelimesini örneğin Türklerle Türkmenleri birbirinden ayırmak için veya hakaret olarak kullanmaktadırlar. Ramsay ülkedeki Türkler için diğer Müslümanlar tarafından duyulan aşağılama ve hor görmenin sayısız örneğini gördüğünü ve bunun dikkate değer olduğunu söyler. Örneğin Çerkeslerin Ruslardan ve İngilizlerden korktuklarını fakat Türkleri küçük gördüklerini söylediklerini yazar⁹⁶.

Yazar Türklerin soyunu ilginç örneklerle Anadolu'daki antik halkların soyuyla bağdaştırmaya çalışır. Çekirge yiyen Araplarla bundan hoşlanmayan Phrygia yada Pontus yerlileri arasındaki zıtlığın önceki devirlerde de söylendiğini ve bu durumun

⁹⁵ aynı eser, s.98

⁹⁶ aynı eser, s.99-100

günümüz gezginleri tarafından da farkedildiğini belirtir. Anadolu insanları çekirge yeme fikrini dehşetle karşılarken Araplar zevkle yer. Bu durumun yiyeceğin kıt olduğu bir ülkeden gelen insanların bir özelliği olamayacağını söyler ve ülkedeki Türk nüfusunun birbirini etkileyen ve aynı potada karışıp giden Anadolu'ya gelmiş Türklerle antik Anadolu nüfusu bakiyesi olduğunu söyler⁹⁷.

2 – Türkmenler

XII. ve XIII. yüzyıllarda bile Türklerden ayrı olarak Türkmenlerden söz edilmektedir. Bizanslı tarihçiler günümüzde her gezgin tarafından açıkça gözlenen Türk ve Türkmen arasındaki fark gibi bu Türkmenleri (ya da söylendiği gibi göçebelere) Türklerden ayırırlar⁹⁸.

Daha XIII. yüzyıl başlarında tarihçi Anna Comnena Türklerle Türkmenleri doğru olarak ayırmıştır. Türkler yerleşik yaşam sürerken bütün Türkmenler göçebedir. Fakat bir yere yerleşen Türkmenler eski adlarını unutmaya ve kendilerini Türk ya da Osmanlı saymaya meyillidirler. Ramsay'a 1883'de Tchul-Ova (Türkmen Ova)'da sadece bir Türk köyü olduğu geri kalanını ise Türkmenlerin oluşturduğu söylenmişti. Yazar sonraları hepsinin Türk olduklarını iddia ettiklerini belirtir. 1891'de misafirperverlikle ağırlandıkları bir köyün beyi kendilerine biraz isteksizlik ve utangaçlık içinde aslında köyün bir Türkmen köyü olduğunu söylemişti. "Kuşkusuz onun halefi saf Osmanlı olduğuna inanacaktır" der. Ramsay, gözlenen bu değişimin yüzyıllardır sürdüğünü ama son yıllarda hem hükümet politikası hem de Avrupa

⁹⁷ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s. 293 ; *Impressions of Turkey*, London 1897, s.274–275

⁹⁸ W. M. RAMSAY, *Studies in the History and of the Eastern Roman Provinces*, Aberdeen, s.295

ruhunun doğuya daha çok nüfuz etmesiyle oldukça hızlandığını söyler ve aslında Türkler ve Türkmenlerin karışıklarını belirtir⁹⁹.

Ramsay, göçebelerin pek çok yönden yerleşik yaşam görüntüsü sergilediklerini fakat yazları yaylaya çıkmaya devam ettiklerini ve bunun da göçebe alışkanlıklarını bırakmakta zorluk çektiklerinin göstergesi olduğunu söyler. Bu yarı-göçebe alışkanlıkları bazı Türkmenler ve Türkmen adını uzun süredir reddetmiş olan Türkler arasında devam etmektedir¹⁰⁰.

Yazar, Anadolu'da Roma medeniyeti ve refahını, nüfusunu yok edenlerin, Bizans topraklarını istila edenlerin Türk askerleri değil Türkmenler olduğunu söyler. Araplar Anadolu'ya yüzyıllardır akınlarda bulunmuşlar ve toprakların bir kısmını ele geçirmişlerdi. Ama onların zaptı uzun sürmedi ve arkalarında belirgin bir iz bırakmadılar. Bizans pek çok savaş ve toprak kaybetmesine rağmen Hıristiyan toplumunun yapısı onlardan etkilenmemişti. Bizans aynı şekilde Türk akınlarına da karşı koyabilirdi. Fakat böyle olmadı. Çünkü Türkmen göçbeleri büyük kalabalıklarla ülkenin her yanına yayıldılar ve Hıristiyan şehirleri arasındaki iletişimi kopardılar¹⁰¹.

Ramsay bu kabilelerin her yeri perişan hale getirdiklerini ve Hıristiyan toplumu birbirinden ayırdıklarını söyler. Hıristiyanlar önce küçük köylerini terkettiler daha sonra büyük köyler hatta bazı şehirler bile ortadan kalktı ya da birkaç göçebenin kışlık yeri (kışlak) oldu. Hıristiyanlar bu baskın ırkın dinini kabul ettiler. Yeni bir Müslüman köyü olan İslamköy ya da Seljukler (Selçuklar) bir süre eski Hıristiyan yerleşiminin yanında

⁹⁹ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.100-101

¹⁰⁰ aynı eser, s.101

¹⁰¹ aynı eser, s.102-103

yer aldı. Bir süre sonra Hıristiyanlar dinlerini değiştirdiler. Yazar bu durumu medeni bir topluluktan barbar bir topluluğa geçişin dikkate değer bir örneği olarak değerlendirir¹⁰².

Yazar Türkmenlerin konukseverliğinden övgüyle bahseder ve çoğunun Kızılbaş olduğunu söyler. Kızılbaşlar ise diğer Türkler tarafından hiç sevilmezler¹⁰³.

3 – Yörükler

Türkmen kabileleri genellikle geniş ovalarda yaşarken, Yörükler her zaman dağlık bölgelerde yaşayan ve Anadolu'nun pek çok kısmında bulunan göçebelere dir. Yörüklerle Türkmenler arasında karakter açısından, Türklerle Türkmenler olandan daha büyük farklılıklar vardır¹⁰⁴.

Yazar bazı gözlemcilerin Yörüklerin dinsiz, bazılarının da çok dindar olduklarını iddia etmelerine rağmen kendisi tecrübelerine dayanarak ikisinin ortasının olduğunu ifade eder. Gerçekten Müslüman olduklarını söylediklerini ve şartlarını yerine getirdiklerini fakat onlardan birini kendi evinde namaz kılarken görmese de yerleşik bir köye geldiklerinde iyi bir Müslüman gibi davrandıklarını belirtir¹⁰⁵.

Yörüklerin Türkçe'den farklı bir dil kullandıklarının doğru olabileceğini fakat bunu onaylayacak bir şey bilmediğini söyler ve “genel görünüşleri ve konuşma tarzları bana Türkmenlerinki gibi geldi” der. Genel olarak Yörüklerle Türkler arasında evlilik yapılmaz¹⁰⁶.

¹⁰² aynı eser, s.102-103 ; *Studies in the History and art of the Eastern Roman Provinces*, s. 295 - 296

¹⁰³ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.104 - 105

¹⁰⁴ aynı eser, s.105-106

¹⁰⁵ aynı eser, s.106

¹⁰⁶ aynı eser, s.106-107

4 – Avşarlar

Yazar Avşarların önceleri İran'ın kuzeybatısından geldiklerini ve Sivas ile Kayseri arasındaki Uzun Yayla'ya yerleştiklerini söyler. Şimdi ise büyük bir kısmı Anti-Toros sahasında yaşamaktadırlar. Ramsay hükümetin neredeyse bağımsız yaşayan Avşarların çıkardığı kargaşalardan kurtulmak ve güçlerini azaltmak için Çerkes göçünü kullandığını söyler. Çerkeslere yerleşmeleri için Uzun Yayla verildi. Bunun bir Türk planı olduğunu ve kazanan tarafın dahi güç ve sayıca azalmasının mümkün olduğunu ve böylece iki tehlikeden de kurtulma imkanının bulunabileceğini yazar. Sonunda güç bir mücadeleden sonra Avşarların kalanları Torosların ötesine sürüldüler ve Uzun Yayla şimdi tamamen Çerkeslere aittir¹⁰⁷.

Bu vadilere hapsolunduktan sonra Avşarlar göçebe karakterlerinin çoğunu yitirdiler ve yerleşik hayata adapte oldular. Önceki güçlerini kaybederek Uzun Yayla'daki özgürlüklerinden mahrum kaldılar. Ramsay yine de Türk köylülerinden daha cesur ve yürekli olduklarını, zaptiyelere dahi kafa tuttuklarını yazar. Anadolu'da "Avşar" adlı köylerin çok olduğunu ve göçebelikten yerleşik hayata geçtikten sonra sadece köy adlarının kaldığını söyler¹⁰⁸.

5 – Diğer Cemaatler (Çerkesler, Kürtler)

Yazar, Çerkeslerin pek çok yönden Anadolu'daki en ilginç ırk olduğunu belirtir. Rusya Kafkasya'yı zaptettikten sonra Müslüman Çerkeslerin büyük kısmının hükümetin kendilerine toprak vermeye ve yaralarını sarmaya söz verdiği Türkiye'ye göç ettiler. Fakat çoğu Türk hükümetinin sözüne güvendiklerine pişman oldu. Onları yerleştirmekle

¹⁰⁷ aynı eser, s.108-109

¹⁰⁸ aynı eser, s.109-110

görevli yetkililerin görevlerini yapmamaları ve sahip oldukları her şeyin yağmalanması üzerine Çerkesler, hükümet otoritesine karşı çıkmak zorunda kaldılar. Ramsay'ın karşılaştığı bir grup Çerkes, Amasya'da Paşa tarafından birçok kez toprak vaadiyle kandırıldıklarını ve sonunda onu hükümet binasında yakalayıp tehdit ettiklerini söylerler. Türk siyasetçilerinin eğiliminin onları Uzun Yaylaya yerleştirmek olduğunu tekrar eder¹⁰⁹.

Aynı durum daha kötü bir şekilde 1878 savaşından sonra Bosna, Bulgaristan sahasından gelen mültecilerde yaşandı. Ramsay, topraklarının yarısında yeterli nüfusu olmayan ve son derece geniş bir ülkede hükümetin göçmenleri yerleştirecek bir yer bulamamasını şaşkınlıkla karşılar. 1881'de ve daha sonra onlardan pek çok grupla karşılaştıklarını, çoğunun reformlarla ilgili olarak Türkiye'ye gelmiş olan İngilizlerden bile yardım istediklerini yazar. Hikayeleri hep aynıdır. Mülteci komisyonu tarafından bir yerden başka bir yere gönderilmişlerdir; her yerden kovulmuşlar, ellerindeki her şeyi ve paralarını yitirmişlerdir ve bu durum doğal kaynaklar açısından zengin, verimli ve az nüfuslu bir ülkede meydana gelmektedir. Ramsay Avrupalıların bu şartlardaki itaatkar Doğu ruhunu tam olarak anlayamayacağını söyler. Cesur ve iyi asker olan Türklerin haksızlıklara boyun eğmelerini tuhaf karşılar. Hükümet bu göçmenlerin zorluk çıkarmasını engellemek için onları küçük parçalara ayırır. Sonunda bazı bölgelere yerleştirilirler. Bu tür köylerin genel adı "muhacir köy"dür ve daha eski yerleşikler onlardan bu yolla ayrılırlar. Ramsay bu şekilde tarihi bir gerçeğin köy

---

¹⁰⁹ aynı eser, s.110-111

adlarında billurlaştığını söyler. Aynı şekilde ülkede sayısız Çerkes Köy, Abaza Köy gibi isimler bu köylerin orijini hakkında bilgi verir¹¹⁰.

Yazar, Çerkeslerin göç sırasında başlarına gelen kötü olaylardan dolayı Türklerle aralarının iyi olmadığını, genellikle zeki insanlar olduklarından onlarla sohbetin her zaman ilginç olduğunu, misafirperverliklerini anlatır. Bunun yanında at hırsızları oldukları söylenir¹¹¹.

Ankara'nın güneyindeki Haymana Kürt kabileleri hemen hemen müstakil olarak göçebe hayatı yaşarlar ve hükümet onlar üzerinde otorite kurmakta zorlanır. Türk ve Türkmenlerden çok daha kaba, cimri, açgözlü ve az misafirperverdirler. Bu özelliklerinin karşılaştığı her yerde aşağı yukarı aynı olduğunu belirtir¹¹².

Yeni yerleşilmiş bir Yörük köyü olan Eureka'da bir Türk okulu yapan Rum mason kendilerine Sinanlı'da çok sayıda kitabe olduğunu söyler. Burası bir Kürt köyüdür. Yazar, insanların çoğu yaylada olduğu için bir saat mesafedeki en yakın yaylaya gider. Burasının temizlik açısından çok kötü olduğunu ve taşları kazan Kürtlerin tembelliğini anlatır¹¹³.

Fırat Kürtlerinin Haymana Kürtlerinden çok daha iyi ve misafirperver olduklarını ama onları çok daha az gördüğünü belirtir. 1890'da bölgeyi dolaşırken, demiryolu geçmesi ihtimalinden dolayı herkes heyecanlıdır. Çünkü demiryolunun para ve kazanç kapısı olduğunu ve toprağın değerini arttırdığını bilmektedirler. Sadece

¹¹⁰ aynı eser, s.111-112

¹¹¹ aynı eser, s.112-113

¹¹² aynı eser, s.114-115

¹¹³ W. M. RAMSAY, *Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces*, Aberdeen, s.252-253

Hıristiyanlar değil herkes demiryolunu Avrupalıların ülkeyi yenileyeceği yeni bir dönemin, “alafranga”nın müjdecisi olarak görür¹¹⁴.

Yazar, bahsettiği bu Müslüman halkların dışında Nogay, Tatar ve Yezidilerin de olduğunu ve Müslümanların üstünkörü bir gezginin görebileceğinden çok daha geniş bir yelpazeye yayıldıklarını belirtir¹¹⁵.

Değişik topluluklar arasındaki farklılığın en açık işareti kadınların dış görünüş ve davranışlarında görülür, bir köydeki kadınları toplumdan soyut görürsünüz, sizi uzak bir mesafeden görürlerse ya da aniden önlerine çıkarsanız yollarını değiştirirler fakat merak ağır bastığı için geçtikten bir süre sonra arkanıza baktığınızda bu yabancı atlıyı izlediklerini görürsünüz ve bu kez aceleyle daha sıkı sarınırlar. Fakat bazıları gündelik işlerden öyle bunamışlardır ki hiçbir şeyle ilgilenecek halleri kalmamıştır¹¹⁶.

Bu köye çok yakın olan diğer bir köydeki kadınlar ise yüzleri açık olarak erkeklerin arasında serbestçe dolaşabilir ve yabancılarla konuşabilirler. Göçebe yada yarı-göçebe toplulukları arasındaki kadınlar daha özgürdür. Ramsay, eski Türklerde kadınları saklama geleneğinin olmadığını, bunun sonradan Araplardan yada kadınların hayatının sınırlandırıldığı Rumlardan öğrenilmiş olabileceğini söyler. Bir çeşit inzivaya benzeyen bu durum sadece şehirlerdeki ve yerleşik köylerdeki Osmanlı Türkleri tarafından katı bir şekilde uygulanmaktadır¹¹⁷. Örneğin 1890’da Fırat’ın batı yakasındaki bir vadide, bir Kürt köyü yakınında hasat arabasını kullanan bir erkek ve yanındaki genç bir kadın rahatça konuşmaktadırlar¹¹⁸.

¹¹⁴ W.M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.116

¹¹⁵ aynı eser, s.117

¹¹⁶ aynı eser, s.118

¹¹⁷ aynı eser, s.118-119

¹¹⁸ aynı eser, s.122

Ramsay'a göre bir gezgini Türkiye'de en çok etkileyen olaylardan birisi kadınlar ve onların toplumdaki pozisyonudur. Genelde köylü kadınları çok erken yaşlardan itibaren çalışarak zor koşullarda yaşarlar. Eğitim, eğlence, dinlenme gibi normal aktivitelerden uzaktırlar. "Öyle perişan, üzgün ve bakımsız görünürler ki, siz yanlarından geçerken duvara doğru yüzlerini döndüklerinde, onların bu şekilde davranmalarına sebep olan sosyal sisteme karşı duyduğunuz öfke artar."¹¹⁹

B – Müslüman Olmayan Topluluklar

1 – Ermeniler

Türkiye'de seyahat etmiş her gezginin Ermeniler hakkında çeşitli izlenimleri ve değerlendirilmeleri vardır. Yazar da Ermeniler, eğilimleri, yanlışları ve genel özellikleriyle ilgili konuları, anlayışları ve dinleri farklı insanlarla sohbet ederek onlar hakkında önemli izlenimler kazanmıştır. Zengin, acımasız, cahil ve açgözlü, sadece para kazanmayı düşünen, kirlî işlere bulaşmış en kötü sınıf Ermenilerle yüzeysel olarak karşılaşanlar, onların hiç de iyi meziyetleri olmadığını söylerler. "Ride through Asia Minor" adlı eserinde Mr. Barkley, Sivrihisar'daki bir Ermeni'nin ve neredeyse kalan herkesin fikrini onun sözleri ile verir. Buradaki Ermeni, kendilerinin Bulgarlar ya da diğer Hıristiyanlara benzemediklerini, Türklerin kötülüklerine karşı hiç ses çıkarmadıkları için barış ortamına sahip olduklarını söylemiştir. 1852'de "The Last Home of the Faithful" adlı eserde bir Anadolu otoritesi, Ermenilerin onurlarına fazla

---

¹¹⁹ aynı eser, s.122

düşkün olmadıklarını fakat çıkarlarını iyi koruyup zamanla bol para kazanarak Türklerin efendisi durumuna geldiklerini söyler¹²⁰.

Başka bir yazar ise Ermenilerin milli duygularının güçlü olduğunu, hayatları boyunca gizli cemiyetlere katılmayan çok az Ermeni bulunduğunu belirtir. Ermenilerin önu alınamayan ulusalcılık, entrika çevirme hırsı ve hoşgörüsüzlükleri vardır. Kürtlerle Ermenilerin bazen birbirleriyle kavga eden bazen de ortak düşmanlarına karşı – örneğin Türkler – müttefik olan kuralsız ve kavgacı iki barbar topluluğu olduğu izlenimini verir¹²¹.

İstanbul'da Huntchak (Hınçak) adlı cemiyet ya da cemiyetler, Ermeni meselesine çok zarar verdiler. Karşı taraf yenilirken Rusların yanında yer alma politikalarının tamamen bilinçsizce olduğu itiraf edilmelidir. Bu ahlaken de yanlış bir tutumdur. Fakat acı çeken masum ve cahil halkın bu komplodan haberi yoktu¹²².

Ramsay, alışılmış şekilde her konuda gerçek yaşamdan örnekler verdiği gibi, Ermenilerden bahsederken de karşılaştığı olayları aktarmayı ve bu şekilde farklı Ermeni karakterlerini bir araya getirmeyi uygun görmüştür. 1881'de Sandıklı'da kaymakamın yanında iken yanlarına gelen bir Ermeni orada yaşayan tek Hıristiyan olduğunu söyler ve kendilerini ağırlamaktan memnuniyet duyacağını bildirir. Böyle davranışları Ermenilerden görmenin çok sık rastlanılan bir şey olmadığını söyleyen yazar, şaşırır. Ramsay'a göre Ermeniler misafirperver değildirler ya da bir yabancıya yardım etmek için fazla zahmete girmezler¹²³.

¹²⁰ W. M. RAMSAY, Impressions of Turkey, London 1897, s.190 – 191

¹²¹ aynı eser, s.192

¹²² aynı eser, s.194–195

¹²³ aynı eser, s.195–196

1883'de Afyon Karahisar'daki Osmanlı Bankası'nda bir Ermeni görevlisinin yazarın çekine yüzde beş iskonto istediğini, bunun para sızdırmak olduğunu, oradan çıktıktan sonra karşısına çıkan başka bir Ermeni'ye bu durumu anlattığında evine davet edip kendisine yardımcı olduğunu belirterek iki Ermeni'yi karşılaştır¹²⁴. Türkiye'nin daha iç kesimlerinde bu konularda hiç zorluk çekmediğini, kendisine en çok banka memurlarının zorluk çıkardığını da ekler¹²⁵.

Ermeniler fırsatları iyi değerlendiren insanlardır. 1883 Mayısında Sarayköy'e yapılan Osmanlı Demiryolu terminali orasının canlanmasını sağlamıştı. Fırsatı değerlendiren bir Ermeni buraya bir han yaptırmıştı. Yazar, kötü şartlarda bir gece geçirmelerine rağmen hancının çok yüklü bir fatura çıkardığını anlatır. Bunlar genel olarak insanların hor gördüğü ve nefret ettiği türden Ermenilerdi¹²⁶.

Yazar Amerikan misyonerlerinin Batı Anadolu'da faaliyet göstermedikleri için oradaki Ermeniler arasında eğitim seviyesinin daha düşük olduğunu bildirir. Misyonerlik noktaları genellikle orta ve doğu bölgelerindedir ve İzmir ile Manisa batıdaki yegane merkezlerdir. Batıda Rumlar daha anlayışlı ve arkeoloji çalışmalarında yararlıdırlar. Karadeniz limanları ile Asya'nın çeşitli bölgeleri arasında ticaret Ermenilerin elindedir. Perakende ticaret ve dağıtımı yapan nüfusun büyük çoğunluğunu onlar oluşturur. Ancak batıda ve güneybatı kısımlarında Rumlar güçlüdür. Ramsay böyle geniş ve güçlü olan Ermenilerin gizli cemiyetlere karışarak hükümet aleyhine entrikalar çevirdiklerinin söylenmesinin gülünç olduğunu düşünür¹²⁷.

¹²⁴ aynı eser, s.197

¹²⁵ aynı eser, s.198-199

¹²⁶ aynı eser, s.201-202

¹²⁷ aynı eser, s.202-203

Ermenilerin dini ve diğer özellikleriyle gelişmelerinin sekizyüz yıllık Türk idaresinin doğal sonucunda tam olmadığını belirtir. Türk idaresini anlamak için sadece Batı ve Orta Anadolu şartlarını gören son yıllardaki gezginlerin izlenimleri esas alınmamalıdır. Çünkü yıllarca Fırat'ın batısındaki Anadolu'da Türk idaresi Avrupa korkusu ile geçti ve bu korku Hıristiyan nüfusu korudu. Mr. Barkley, "Ride through Asia Minor" adlı eserinde Yozgat'tan sekiz saat uzaklıktaki bir Ermeni köyüne 1877'de baskın ve halkına işkenceler yapan bir takım acemi askerden bahseder¹²⁸. Bir İngiliz konsolosunun olayın peşini bırakmaması üzerine suçlular yakalanıp cezalandırıldılar. Cezalar büyük çaptaki yağma, soygun, kundakçılık ve cinayet için ağır olmasa da, bir görevlinin suçunun cezalandırılmasının sağladığı etki yararlı olmuştur¹²⁹.

Türk idaresinin Ermeni ve Rumlara karşı davranışını anlamak için daha eski devirlere gitmek gerekir. Yapılan şey dini eziyet değil, büyük bir aşağılama ve hor görmedir. Türkler onların hangi dinden olduğuna dikkat etmeden mümkün oldukça Müslümanlaştırmaya çalışırlar. Ermeniler yüzyıllardır ne mülk ne de huzurlu bir yaşam sahibi olabildiler. Herkes isyanın ya da herhangi bir cesaret gösterisinin cezalandırılacağını biliyordu. Sadece rüşvet vererek kurtulma ümidi vardır. Neredeyse tüm gezginler tarafından korkaklıkla suçlanan Ermeniler buna mecburdular. Tamamen uysal oldukları sürece nispi bir huzur içinde yaşamalarına izin verildi. Para kazandıkça bazı haklarını ve onurlarını geri almaya başladılar. Bu nedenle tüm enerjilerini kendilerinin ve ailelerinin güvenliğini sağlayan tek araç olan para kazanmaya harcadılar¹³⁰.

¹²⁸ aynı eser, s.204-205

¹²⁹ aynı eser, s.205-206

¹³⁰ aynı eser, s.206-207

1878'de "The People of Turkey" adlı kitabın yazarı Makedonya'da bir Hıristiyan evinin bodrum katında gizli bir evlilik töreni yapıldığını söyler. Çünkü birkaç ay önce bir kilise töreninden dönüşte bir grup Türk'ün saldırısıyla karşılaşmıştı ve yazar bunu çok sık Kürt saldırılarına maruz kalan Ermenilerin durumuna benzetir¹³¹.

Ramsay bu iddiaların kanıtları kolayca bulunabilecek insanlar tarafından anlatılan son yıllara ait olaylar olduğunu bildirir. Olayların II.Abdülhamid'in Kürtleri koruması altına almasından itibaren çok kötüleştiğini söyler. Önceki hükümetin düşmanı kabul edilen Kürtlerin zulmüne karşı Ermenileri koruma gayretleri güdüldüyse de Abdülhamid'in yönetimiyle bu politika terkedildi¹³².

Ramsay'a göre, Ermenileri sıkça yolun eşiğine getiren ve isyanı canlandıran sürekli bir tehlike karşısındaki durumlarını anlamak için Türk katliamının karakterini anlamak gerekir. Bu, sadece binlerce insanın öldürülmesi ya da yurtsuz kalması değil, aynı zamanda diğer katliamların da başlangıcıdır. Bazen Türkler, kurtuluş için din değişikliği teklif ederler. Hükümet insanları cezalandırmama sözü ve yağma ümidiyle cesaretlendirir. Ermenistan'ın Kürt tarafı kara ülke (black country)dir. Oraya girmeye kimse cesaret edemez¹³³. Dahası, bazı katliamlar din adamları tarafından bile yönlendirildi ve halkın dini duyguları istismar edildi. Fakat bütün Türklerin katıldığı söylenemez. Çoğu kabul etmeyerek üzüldüler. Hatta Ermeni arkadaşlarını kurtarmaya çalıştılar¹³⁴.

Bu Ermenilerin yanında Toroslarda, Zeytun bölgesindeki başlarına buyruk Ermeniler Türk güçlerine karşı bağımsızlıklarını 1879'a kadar koruyabildiler.

¹³¹ aynı eser, s.208-209

¹³² aynı eser, s.209-210

¹³³ aynı eser, s.211-212

¹³⁴ aynı eser, s.212-213

Büyükelçiliklerin müdahalesiyle genel bir katliamdan korundular fakat onları kontrol altında tutmak için Zeytun'a hakim bir kale yapıldı. Tekrar son yıllarda yapılan kötülüklerden kaynaklanan umutsuzluk içinde Zeytunlular isyan ettiler, kaleyi ele geçirerek aylarca Türk ordusuna karşı direndiler. Aleppo (Halep)'den gelen konsolosların aracılığıyla silahlarını bıraktılar. Kendilerine Hıristiyan vali sözü verildi ama yerine getirilmedi¹³⁵.

Yazar başına buyruk hür Ermenilerin Kürtlere benzediğini, her ikisinin de açgözlü ve bencil olduklarını söyler. Sadece kibirli ve gösteriş meraklısı olan Rumların tersine Ermeni ve Kürtler özgürlüklerine bağlıdırlar. Türk hükümeti nezdinde her ikisi de kural tanımayan daimi problemdiler. Ticarete ve iletişime engeldiler. Ramsay Kürtlerin Müslüman olmuş Ermeni ve Ermenilerin de yüzyıllar önce Hıristiyanlığı kabul etmiş Kürtler olduğunu söyler. Karşılaştığı Ermenilerin çoğu kez çıkarıcı insanlar olduğunu ama kendilerine bir şans verildiğinde daha iyi özellikleri çabucak almak konusunda başarılı olduklarını gördüğünü belirtir. Bu örnekler Protestanlar arasında daha çoktur. Din adamlarıyla ilgili olarak, Gregorian Kilisesinin rahipleri diğer kilise mensuplarına göre daha düşük bir entelektüel seviyede ve Hıristiyanlık bilgisinde de daha cahil görünürler¹³⁶.

2 – Rumlar

Yazar Türkiye'deki Rumların ulusal özelliklerini ve genel karakterini tanımlamaya çalışmanın kendi içinde çelişkili ve boşuna olacağını düşünür. Anadolu'daki Rumlar bir millet olmaktan ziyade aynı dine mensup yerli Hıristiyanlardır. Ortodoks Kilisesinin temel ilkeleri dışında hiçbir ortak yanları yoktur. Aralarında kan bağı yoktur ama Cappadocialılar, Pisidialılar, İsaerialılar,

---

¹³⁵ aynı eser, s.215-216

¹³⁶ aynı eser, s.216-217

Pamphyliyalılar, Pontuslular gibi eski Anadolu halklarının soyundan gelirler. Dış görünüşleri ve yüzeysel karakterleri genellikle farklıdır. Farklı dillere bölünmüşlerdir; bazıları sadece Rumca, bazıları sadece Türkçe, çoğunluğu da hem Rumca hem de Türkçe konuşur. Türkiye'nin doğu kısımlarındaki Ortodoks kiliselerinde, kapının üzerinde Grek harfleriyle fakat Türkçe yazılmış kitabeler görülür. Buralarda çoğunlukla papazın dışında cemaatten hiç kimse Rumca bilmez. Ramsay bu noktada Ortodoks kilisesinin yüzyılların değil İslamiyet denizinin birbirinden ayırdığı bu küçük ve dağınık toplulukların birleştirmesi gerektiğini ileri sürer¹³⁷.

Tarihte Rumlar arasında var olan kabileci faktörlerinin çizgileri bütün Rumlarda çok açık ve güçlü bir şekilde devam etti; bir İonialı, Dorialıyı asla sevmedi. Kilise şimdiye kadar farklı ırklar arasında bütünleştirici ve birleştirici yönde bir etki sağlayamadı ; şimdi bile eski soğukluk gözlenebilir¹³⁸.

Yazar, Hamilton'dan alıntı yaparak, Trabzon çevresinde pek çok Rum Türk'ü ya da Türk Rum'u olduğunu, Hıristiyan olan bu insanların kendilerini Müslüman göstererek camiye gittikleri bilgisini aktarır. Anadolu ve Ermenistan'ı daha iyi bilen Charles Wilson ise bu gizli Hıristiyanlardan bahsetmez. Çünkü onlar Sultan Mahmud, Abdülmecid ve Abdülaziz'in daha toleranslı politikaları ve Avrupa konsoloslarının Hıristiyanları sorma çabalarıyla bu yalanı bıraktılar. Bu Müslümanlık aldatmacasını en son Arnavutlar arasında gözlendiğini, 1891'de bir Arnavut yardımcısının Hıristiyan olmasına rağmen camiye gittiğini söyler¹³⁹.

Ramsay, Alman gezgin Mordtmann ve Rum Karolides tarafından söz edilen Cappadocia Rumlarnının enteresan insanlar olduğunu bildirir. Orta Anadolu bölgesi

¹³⁷ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.240–241

¹³⁸ aynı eser, s.241

¹³⁹ aynı eser, s.241–242

Türklerin eline 1070'den hemen sonra güç bir mücadele ile geçtiği için savaşta az zarar gördü. Kayseri, Niğde, Bor gibi şehirlerin Rum halkı zamanla dillerini unuttular. Fakat Rum köyleri günümüze kadar dillerini korumayı başardılar. Yazar, bu bölgede konuşulan Rumca'nın ilginç olduğunu ve Batıdaki Rumlar arasındaki dili öğrenmiş bir kişi olarak kendisine oldukça zor geldiğini ilave eder¹⁴⁰.

Bu Rumlar, Ermeni köylüleri hakkında oldukça şüpheli görünürler. Fakat uzun süredir Rum dünyasının geri kalan kısmından ayrı yaşama ve Türklerle çevrili olmanın verdiği güvensizlik onların yabancılarla samimiyet kurma isteklerine engel olmadı ve onların herhangi bir kişiden duydukları açık korku yenidir. Genel olarak Cappadocia Rum köyleri geniş ve iyi inşa edilmiş Müslüman köylerinin fakirlik ve sefaleti ile zıtlık çizen bir zenginlik ve konfora sahiptirler. Neredeyse bu bölümde bütün gözle görülür ilerleme, Hıristiyanlar arasındadır. Hassa-Köy gibi yerlerde çoğunlukla taş kesiminden yararlanılır. Her evde kayaların oyulmasıyla oluşturulan bir yer altı bölümü vardır. Her bir eve ait olan yer altı odalarıyla ilişkili olan dar ve uzun koridorlar bir evden diğerine gider. Bütün yer altı evlerinde herhangi bir alarında kapının önüne çekilebilecek, duvardaki bir oyuk içinde büyük ve sağlam bir taştan disk bulunur¹⁴¹.

Gelvere gibi köylerde yamaçlardaki kayalara evler, kiliseler vb. yapılmıştır. Hava koşullarının etkisiyle kayalar garip şekiller aldılar. Yeni evler aynı taş bloklarından yapıldığı için gerçek kaya kitlesindeki evlerden zor ayrılabilirler. Cappadocia'da insanların kayalara mesken yapma gelenekleri bilinmeyen zamanlara kadar geri gider. Fakat ilk Hıristiyanlık dönemlerini kanıtlayan hiçbir şey bulunamamıştır¹⁴².

¹⁴⁰ aynı eser, s.243-244

¹⁴¹ aynı eser, s.244-245

¹⁴² aynı eser, s.245

Yazar Ermeni ve Rum Kiliseleri arasındaki zıtlığı Kayseri'deki iki din adamının şahsında çizer. Cahil ve bilgisiz olduğu anlaşılan Ermeni piskoposuna rağmen, Kayseri'deki Rum baş rahibi kültürlü, tecrübeli ve iyi Almanca konuşan bir kişiydi. İngiliz ve Rum kiliselerinin birleştirilmesiyle ilgili Bonn'da düzenlenen konferansa Rum Kilisesi temsilcilerinden birisi olarak katılmıştı. Bu baş rahip din işlerinden çok dünya işleri ve politika ile ilgilenmekteydi¹⁴³.

Ramsay genel olarak açgözlü Rumlarla cömert Türkler arasında bir zıtlık çizdiğini fakat kendi tecrübelerine göre bu karşıtlığın çok abartıldığını savunur. Örneğin daha Türklerle pazarlığın yöntemini bilmeden onlarla pazarlık ederken herhangi bir Rum ya da Ermeni kadar aç gözlü olduklarını görmüştür. Böyle durumlarda Rumlar ile Türk ya da Türkmenler arasında büyük farklılıklar vardır. Rumlar objelerin değerini karşılaştırabildiklerinde anlaşmak daha kolaydır. Oysa diğerleri para ya da eşyaların göreceli değerinde genellikle cahil olduklarından ellerindeki çok pahalı olarak ya da çok komik derecede ucuza satmaya kalkabilirler. Ticaret ve sıkı pazarlıkta para sızdırma içgüdüğü Rumlardaki kadar Türklerde de vardır. Rum köylüleri arasında da Türklerdeki gibi cömertlik ve misafirperverlik görülür¹⁴⁴.

Eğer bir arkeolog daha zengin ve varlıklı Rumlar arasında iken onlar üzerinde Yunan dostu izlenimi bırakırsa her zaman en iyi misafirperverliği görür. Bu kişiler daha milliyetçi olduklarından onlarla alış-veriş her zaman daha rahattır. Fakat onlara soğuk davranan birisi doğal olarak böyle karşılanmaz. Gözlemciler arasında Rumlarla ilgili çok büyük çelişkiler vardır. Bazıları Rumları çıkarıcı olarak tanımlanırken bazıları da güvenilir olduklarını söylerler. Bunun sebebi bu kişilerin Batı Anadolu'daki Rumlar

¹⁴³ aynı eser, s.247-248

¹⁴⁴ aynı eser, s.249-250

arasında onları yalnızca karşılaştıkları karakterler çerçevesinde değerlendirmeleri olmalıdır¹⁴⁵.

Doğuda da iş kuralları Avrupa sistemine göre değişmektedir. İngiltere’de iş ahlakının en azından bazı bölümlerinde çok yüksek olmadığı söylenir. Doğal olarak doğudaki tüccarlar ilişkiye girdikleri firmaların genel yapısından büyük ölçüde etkilenirler. Fakat Ramsay kendisine yapılan Rumların hepsinin dolandırıcı ve hilekar oldukları yönündeki uyarıların yersiz olduğunu ve onları tanıdıkça kendileriyle farklı bir ruhla anlaşmanın kolay olduğunu gördüğünü belirtir¹⁴⁶.

Yazar İzmirli antika satıcılarının adamı ya da tüccar olan Rumlarla karşılaşır. Bunların eski paraların gerçek değerini bilmedikleri ve mukayese edemedikleri için paraları gösterdikten sonra satmadıklarını ve gerçek değerini söylemediğini düşünüklerini anlatır. Bu durumda yapılması gereken şey fazla belli etmeden ilginç olabilecek paraları hemen kopya etmeye çalışmaktır. Fakat satıcılar buna da izin vermezler ve bu şekilde paranın değerinin düşeceğini zannederler¹⁴⁷.

Ramsay Ege sahillerindeki Rumların karakter olarak Yunanistan’daki Rumlara benzediği tahmininin beklenebileceğini fakat onların, sağlıklı insanların bütün gün boyunca Atina’daki kahveleri dolduran tembel kalabalıklara pek de benzemediklerini ifade eder. Yunanlılar antik çağlardaki gibi kanunlara itaat etmeyi henüz öğrenmediler ve bu yüzden kanun yapmaktan acizdirler. Neredeyse kendilerinden başka her hükümetin yönetimi altında daha iyi ve başarılıdır. Eski çağlardaki bölgecilik sürüp

¹⁴⁵ aynı eser, s.251-252

¹⁴⁶ aynı eser, s.252-253

¹⁴⁷ aynı eser, s.253-254

gitmekte, kıskançlık ve güvensizlik yine hüküm sürmektedir. Böylece, Yunanistan sıkı bir yönetim altında iken başarabileceği gelişmeyi sağlayamadı¹⁴⁸.

Türkler ve Rumlar birlikte ele alındığında her birinde diğerinde olmayan iyi özellikler görülür. Rumlar cesur olabilir ama ölünceye kadar çarpışacaklarına asla güvenilemez. Buna karşılık Türkler sonuna kadar görevinin başındadır ve ölünceye kadar savaşı bırakmazlar; fakat beceri ve yaratıcılıktan yoksundurlar. Rumlardaki organize kabiliyeti ve kurnazlık onlarda yoktur. Ramsay, Türkler ve Rumların birleşerek, kendi kendilerine yapabileceklerinden çok daha müreffeh bir ülke yaratacakları fikrine her zaman inandığını ifade eder¹⁴⁹.

Yazar, Türklerin yeterli bir eğitime sahip olmadıklarını fakat Rumların bilim, edebiyat ya da sanattaki başarılarından bile daha önemli olan eğitime karşı duydukları sevgi ve yetenekleri olduğunu söyler. Türk kadınları kendileri iyi şartlarda yetişmediklerinden çocuklarını eğitmekte de başarısız oldular. Antik Anadolu kadınının toplumda alışılmamış derecede yüksek pozisyonları ve etkileri vardır. Anadolu'da şu anda köylü Rum kadınlarının durumu erkeklerden daha iyi görünür¹⁵⁰.

Yazar Türk-Rum ilişkilerini değerlendirirken sadece Türkçe konuşanlar arasında hiç, Rum köyleri arasında da çok az Türk düşmanlığı olduğunu söyler. Bir Rum köyünde genel olarak Müslümanlara kin duyan bir konuşma işitmek çok az rastlanan bir durumdur¹⁵¹.

Ramsay, Türk ve Rum milletlerinin birleştirilmesi dileğinde daha iyi bir Anadolu umudunun yattığını ve akıllıca bir hükümet politikasının tüm amacının bu

¹⁴⁸ aynı eser, s.256-257

¹⁴⁹ aynı eser, s.257-258

¹⁵⁰ aynı eser, s.258

¹⁵¹ aynı eser, s.34

doğrultuda çalışmak olmasını gerektiğini söyler. Din farkı bu birleşme yolu önünde duran önemli bir engeldir fakat aşılmaz değildir. Bu konuyla ilgili olarak III. yüzyıldan örnek verir. Bir hükümet içinde taban tabana zıt iki din olan Hıristiyanlık ve paganizm arasındaki düzen ve huzurun sağlandığını ve yan yana barışçı bir şekilde geliştirilip birarada yaşadıklarını anlatır. Günümüzdeki durum da aynıdır. III.yüzyıldaki bu başarılı gelişme M.S. 303-312 yıllarındaki katliam politikasıyla bozuldu; son zamanlardaki başlangıçtan sonra yine aynı vasıtalarla yok edilmektedir¹⁵².

Ramsay, Hıristiyan nüfusunun akibeti hakkında da bazı yorumlarda bulunur. Lycos vadisi Türklerin eline geçtiğinde büyük bir Hıristiyan nüfusu vardı. Fakat XIX. yüzyılda bu bölgeye tren hatları yapılmaya başlandığında nüfusun hemen hemen tamamı Müslümandı. Bu şehirlerden yalnız Honaz'da yarı yarıya Hıristiyan vardı. Denizli'de de bir Yunan mahallesi bulunuyordu¹⁵³.

Yazar nasıl oldu da bu vadideki yüzbinlerce Hıristiyandan XIX. yüzyılda ancak binden biraz fazla Hıristiyan kaldığı sorusunu sorar ve cevabını arar. Dışarıya göç edemezlerdi, çünkü bütün memleket Türklerin elindeydi ve Hıristiyanlar Selçuk Türklerinin elinde imparatorluk idaresinden çok daha mutluydular. Dini uygulamaya gelince, bu konuda Selçuklular zamanında hiçbir şey geçmiyor. Daha mutaassıp olan Osmanlılar bile her ne kadar Hıristiyanlara Selçuklulardan daha az önem verseler de açık bir takibat yapmadılar. Öyle ise şöyle bir sonuç çıkarılabilir; Hıristiyanların çoğu Müslüman oldular ve Denizli halkının önemli bir kısmı eski Leodikya sakinlerinin devamıdır denilebilir. Bu vadideki Hıristiyanlar tamamen Müslümanlığı kabul ettiler¹⁵⁴.

¹⁵² aynı eser, s.259

¹⁵³ W. M. RAMSAY, The Cities and Bishoprics of Phrygia, çev. Hilmi ERSAN, V/53, Temmuz 1941, s.17

¹⁵⁴ aynı eser, s.18-19

Akunden'in belirttiğine göre Sarayköy'de birkaç Yunanlı evi vardı. Denizli'de de 70 kadardı. Fakat on yıl sonra buraları gezen Hamilton Denizli'de 120, Honaz'da 150-200 kadar Hıristiyan evi olduğunu yazar. Cuinet, Asya Türkiye'si adlı kitabında, 1894'de Denizli merkez kazasında Denizli dahil 1200 Rum ve 430 Ermeni nüfusu olduğunu yazar. Bu rakam Sarayköy'de 450, Çal'da 420'dir. Bu Rum ve Ermenilerin çoğu ticaret amacıyla gelmiş ve yeni yerleşmiş göçmenlerdir. Acaba Denizli'nin ne kadarını bu tür göçmenler oluşturur? Bunu belirlemek güçtür¹⁵⁵.

Eumenlan bölgesindeki Hıristiyan nüfusun yok oluşu konusuna gelince, bu konuda hiçbir şey bilinmiyor. Sayısız akınlarla gelen ölümler, Hıristiyanların göç etmesi ve ülkeye gelenlerin dinini kabul etme bunda mutlaka rol oynadı. Batılı gezginler tekrar bu bölgeye geldiklerinde İshekli, Dineir, Daz-Kiri, Hambat-Kiri, Baklan ve Tchal tamamen Müslümandı. Kuzeyde Uşak ile güneydoğudaki Sparta ve Olu-Borlu arasında ve güneybatıda Khonas'da (Honaz), son yıllarda Hıristiyan göçünün başlamasına rağmen, hiçbir Hıristiyan kütesinin sürekli olarak varlığını koruduğu görülmez¹⁵⁶.

1882'de şimdi Şahr-Deresi olan Comana; 1840 da bazı Ermenilerin buraya yerleşmesinden önce, uzun süredir yerleşilmemişti. Buradan sekiz saat kadar güneydeki Hadjin 1890'da tamamen Ermenilerle doluydu¹⁵⁷. Tarsus ise günümüzde hala güçlü bir Hıristiyan merkezidir¹⁵⁸.

¹⁵⁵ aynı eser, s.20

¹⁵⁶ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishogrics of-Phrygia*, Oxford, s. 373

¹⁵⁷ W. M. RAMSAY, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam 1967, s.103

¹⁵⁸ W. M. RAMSAY, *The Thousand and One Churches*, London, s.570

II – ANADOLU'DAKİ BAZI YERLEŞİM YERLERİ

ve ULAŞIM SİSTEMİ

W. M. Ramsay, Malazgirt savaşından sonra Anadolu'nun Selçuklu Türklerinin hakimiyetine girdiğini ve XII. yüzyıldan sonra eski Greko-Romen şehirler için Bizanslı tarihçiler tarafından bile Türkçe adlarının kullanıldığını belirtir¹⁵⁹. Örneğin Kolonia'nın yerine Aksaray, Iconium'un Türkçe karşılığı olan Konya gibi. Genellikle Grek isimleri kayboldu, onların yerini Türkçe isimler aldı ve Bizans tarihçiler tarafından çevrildi. Mavrokastro (Kara Hisar) ya da Neokastro (Yeni Kale) gibi. Ak Şehir, Bey Şehir gibi Türkçe adlar da kullanıldı. Günümüzde Cappadocia'da Hıristiyan köyünün Rum kilisesinin kapısında Grek alfabesiyle yazılmış Türkçe bir kitabeye rastlamak mümkündür¹⁶⁰.

Eski isimleri koruyan yerler bize orasının nüfusunun önemli birer kısmının eski sakinlerinin ahfadı oldukları fikrini verir. Diğer durumda ise Türkler eski yerli halkı uzaklaştırmış demektir. Lykos vadisinde Khonaihala, Honaz Karia Gereli ismiyle anılmaktadır. Phrygia'da yaşayan eski isimler azdır. Türk fütuhatının çabuk ve tam gerçekleştiği Cappadocia gibi yerlerde çok miktarda eski isim vardır¹⁶¹.

Banaz Ovası gibi göçebe hayatına daha uygun yerlerde antik adlar ve muhtemelen antik halk neredeyse tamamen ortadan kalktı; eteklerindeki Burgas, Sebaste belki Geveze , Dumanlı ve Boudaili dışında¹⁶².

¹⁵⁹ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928 , s. 223

¹⁶⁰ W. M. RAMSAY, *Impresions of Turkey* , London 1897, s. 128

¹⁶¹ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishoprics of Phrygia* , çev. Hilmi ERSAN ,Deniz II İnanç Dergisi , V153 , Temmuz 1941 , s.20 – 21

¹⁶² W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishoprics of Phrygia* , Oxford s. 599

Yazar, eski adlarının korunmasının iki şekilde olduğunu söyler. Birinci durumda yer adlarının eski sesi korunarak Türkçe ses uyumuna göre telaffuz edildi. Türkçe ses ahengine uymasına ya da anlamlı olmasına dikkat edildi. Örneğin Amassia (Amasya), ses bakımından değişmedi. Fakat İzmir, Zmyrna ya da Smyrna'dan değişiklik gösterdi. İkinci şekilde ise anlamlı bir isme Türkçe karşılığı verildi; Dardanelles dağındaki Neokastro'nun Yeni Kale olması gibi ¹⁶³. Ramsay, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor* kitabının girişinde bazen eski isimlerin yerine yenilerinin tasarlandığını söyler. Örneğin; Ayassoluk (Ayo Theolog, St. John the Apostle) yerine Selçuk; Mikhayil (Michael the Archistrategos'un büyük kilisesi) için Nuri Bey; Shehut Kassaba için Shohut Kasaba gibi. Bazen imla daha basitleştirildi. Ankura, Ankyra; Enguri'ye doğal olarak dönüştü; fakat Ankara, doğal gelişim çizgisinden uzaktır. İsim değişikliklerine başka bir örnek olarak, Dr. Honigmann, Anadolu'da yeni isimleri gösteren bir haritada Afyon Karahisar yakınlarında Sipsin adını buldu. Fakat daha önceki zamanlarda burada böyle bir isim yoktu. Dr. Honigmann, Ipsos'un orada olduğu sonucunu çıkarır ama yeni isim hiçbir şey kanıtlamaz.

Ramsay isimlerin Türkçeye geçişinde çoğunlukla kısaltıldığını söyler. Örnek olarak, Trikomias'ın Kaymaz, Kinnaborion'un Genneli, Tumbrianassos'un Eynes (Einesh) olması gibi ¹⁶⁴. Diğer önemli bir nokta ise bir şehirdeki velinin adının şehrin adının önüne geçmesi ve daha çok kullanılmasıdır; bir Hıristiyan reisinin isminden gelen Tefeni, İlyas (Selçuk ve Prens İlyas), Anadolu'nun büyük dini şahsiyetlerinden Mikhoel'den gelen Mikhail gibi ¹⁶⁵. Bazen Türkçe görüntüsü vermek için "k" harfi

¹⁶³ W. M. RAMSAY, *The Thousand and One Churches*, London, s. 567

¹⁶⁴ W. M. RAMSAY, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam 1967, s. 237, 284

¹⁶⁵ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, çev. Hilmi ERSAN, İnanç Denizli Halkevi Dergisi, sayı 54, s. 21

eklenir. Balık Türkçedir ama “Bali” yada “Boli” Grekçedir; Balık Hisar’da olduğu gibi¹⁶⁶.

Yazar, Türklerin bin yıldan beri resmi kullanım ve eğitim dilinden kalkmış olan isimlerin çoğunu ve Doğu şehir adlarını kullanmaya başladıklarını ve ancak literatürden elde edilen bu isimlerin unutulduğu yolundaki düşüncelerin tamamen yanlış olduğunu belirtir. Geniş halk kitleleri Doğu adlarını unutmamışlardı. Grek ve Roma adlarını kabul etmediler. Türkler hala popüler olan Doğu isimlerini buldular. Maraş, Harput gibi bazı resmi kilise adları dışında Grek adları unutuldu¹⁶⁷.

Genel olarak Türkler bir şehrin yukarı kısmını ele geçirdiklerinde Hıristiyanlar aşağı inerler ve burasını korumak için bir kale inşa ederler. Örnek olarak: XIV. yüzyılda Hıristiyanlar Aşağı Şehir ve St. Peter Kalesini tutarken Türkler Pagos Kalesini ele geçirdiler. Phrygia’da da Türkler ve Hıristiyanlar bir antik şehrin farklı kısımlarına yerleştiler ve iki köy oluşturdular; antik Sebaste üzerindeki Sivaslı (Sivaslı) ve Seljukler (Selçuklar) gibi¹⁶⁸. Sarıklı da bunlardan birisidir. Muhtemelen XII. yüzyılın ikinci yarısında Hıristiyan nüfusu yanında Türklerin yerleştirildiği bir merkezdir. Hıristiyan ve Müslümanlar, Sarıklı ve Deli Heuderli (Haydarlı) ya da Tefeni ve Karamanlı’da olduğu gibi ayrılmışlardı¹⁶⁹.

Bilinen bazı yerel adlar günümüzdeki Türkçe’de de vardır. *Mount of God* (Allah Dağı) ne Türkçe ne de İslamiyetle ilgilidir. Daha eski Anadolu düşüncesi ve

¹⁶⁶ W. M. RAMSAY, *The Social Basis of Roman Power in Asra Minor*, Amsterdam 1967, s. 270

¹⁶⁷ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, Londra 1897, s. 129

¹⁶⁸ W. M. RAMSAY, *The Thousand and One Churches*, London, s. 36-37

¹⁶⁹ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Oxford, s. 576

terminolojisinden gelir¹⁷⁰. Türkçe’de de kullanılan diğer yer adları ile ilgili olarak da örneğin “payam” çok yaygındır. “Acı badem ağacı” anlamındadır¹⁷¹.

A – ŞEHİRLER ve KASABALAR

Ramsay, Anadolu’da sayısız köy, kasaba ve şehir gezmiş ve bunlarla ilgili bilgi vermiştir. Fakat bir arkeolog olduğu için ve arkeoloji amaçlı geziler yaptığından dolayı, daha çok gittiği yerlerdeki antik şehirler, yer adlarının antikle bağlantısı gibi konularla ilgilenmiştir. Türk şehirleri hakkında hiçbir şey bilmediğini, arkeologların Müslümanlarla çok az iletişim kurduklarını, çünkü Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında aşılması zor mesafeler olduğunu anlatır¹⁷². Buna rağmen kitapları titizlikle incelendiğinde XIX. yüzyıldaki bazı yerleşim yerleri hakkında bazen uzun bazen de çok kısaca değinilmiş bilgiler bulunabilir.

Türk şehirlerinin genellikle az bir zahmetle elde edilebilecek bol su kaynaklarına yakın kurulduğunu belirtir. Bazı büyük şehirlerde caddelerin çoğunun içinden ve neredeyse hepsindeki pek çok çeşmeden sürekli su akar. Diğer yandan antik şehirler ya ticarete elverişli ya da askeri gücü olan yerlerde kurulmuşlardı. Ramsay, XIX. yüzyıl Anadolu şehirleri ile antik şehirleri karşılaştırmaya devam eder ve antik şehirlerde çok daha büyük bir mühendislik becerisi olduğunu, uzak mesafelerden şehirlerine su getirdiklerini fakat Türklerin bu konuda beceriksiz olduklarını söyler¹⁷³.

Fakat bugüne kadar hissedilen daimi ihtiyaç yüzünden mühendisliğin bu şubesinde biraz sanat ve maharet kalabilmiştir; bu da yalnız Hıristiyan Rumlar

¹⁷⁰ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s. 216-217

¹⁷¹ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Oxford, s. 584

¹⁷² W.M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.39

¹⁷³ aynı eser, s.75

arasındadır. Su yolları oldukça büyük bir ustalıkla yer altından, tepelerin etrafından döne döne yükseklerdeki kaynaklarından inerler ve genel kullanıma açık olan çeşmelere yavaş ve devamlı bir şekilde ulaşırlar. Türkiye’de son zamanlarda bunlar bile harabeye terk edilmişlerdir. Eski mühendisler şimdiki gibi su kaynaklarının yakınlığına önem vermezlerdi. Birçok yerde eski Roma ve Bizans şehirleri terk edilerek suyun bol olduğu noktalarda yeni şehirler türemiştir. Eskiden büyük bir su yoluna sahip olduğu halde bugün Bor ve Niğde şehirlerinin birkaç mil ötesinde küçük bir köy olarak kalmış olan Tyana buna bir örnektir. Şimdi Denizli tarafından yeri alınan Laodiceia da aynı şekildeydi¹⁷⁴.

Yazarın sözünü ettiği şehirlerden İzmir’in karakter ve konumuna en iyi bakışın şehrin önünden körfeze açılan bir güverteden izlemek olabileceğini belirtir. Batıdaki herhangi bir koydan gemiyle hareket eden bir gezgin kuzeyde denizi, doğuda daha uzaktaki dağları, körfezin güneydoğu, güney ve batısında ardındaki tepeleriyle muhteşem bir küçük vadideki Smyrna’yı bulur. Şehrin binaları denizden itibaren yükselmeye başlar, tepelerin altındaki düzlüklerde ve Pagos’un eteklerinin altında kümelenir ya da zirveye doğru düzensizce dağılırlar. Ramsay manzarada muhteşem bir parlaklık ve canlılık olduğunu söyler¹⁷⁵.

Yazar İzmir’i, Homer’in doğduğu ve kutsal Meles nehrinin yanında yetiştiği şehir olduğu için övünen Smyrna, olarak tanımlar¹⁷⁶. Tarihte Smrynalılar şehirlerinin güzelliği ile gurur duyarlardı. Strabon onun güzelliğinin caddelerinin genişliğinden, döşemelerinin mükemmelliğinden ileri geldiğini söyler. Ramsay onun tarafından

¹⁷⁴ W. M. RAMSAY, *Historical Geography of Anatolia*, çev. Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.91-92

¹⁷⁵ W. M. RAMSAY, *The Letters to the Seven Churches of Asia*, London 1904, s.254-255

¹⁷⁶ aynı eser., s.262

söylenmeyen ve resimlere konu olan güzelliklerine Türk mezarlıklarındaki selvi ağaçlarını da eklemek gerektiğini belirtir¹⁷⁷.

Ramsay, antik çağlardaki paralarda karakteristik Smyrna tanrıları olan Nemeseis'in körfezin güney kıyısında, şehrin birkaç kilometre batısında birbirine yakın iki tepeyi temsil ettiğini söyler. İzmir'i en az elli yıldan beri tanıdığını ve şehrin sakinlerinin önceleri hava tahmini yapmak için bu tepelere çıktıklarını ifade eder¹⁷⁸.

Apollonius'un *the crown of Smyrna* (Smyrna'nın tacı) tanımlamasının kuşkusuz Pagos tepesinin görünümünden, şehir binalarından ve tepeden aşağıya doğru genişleyen şehirden kaynaklandığını belirtir¹⁷⁹.

Strabon'un sözleri şehrin sorunlarının antik çağlardan beri pek de değişmediğini gösterir. Strabon'a göre Smryna'nın konumundaki tek eksiklik şehrin aşağı kısımlarını kurutmanın zor olmasıdır. Günümüzde yerin seviyesi toprakla doldurularak yükseltildi. Fakat sorun sadece seviyenin alçaklığından kaynaklanmıyordu, rüzgarın da etkisi vardı. Körfezden doğuya doğru esen imbat rüzgarı suyu sahilde biriktirirdi. Bu yüzden günümüzde de batı rüzgarı ferahlatarak eserken çoğu kez rıhtımda kötü kokuya sebep olur¹⁸⁰.

Adı "imbat" olan sözünü ettiğimiz bu rüzgar körfezi aşarak denizden gelir. Neredeyse hergün güneş ısıtmaya başlarken hızlanır ve bazen öğle ile akşam arasında önemli ölçüde güçlenerek, harika bir düzenle sıcak havaya doğru eser ve günbatımına doğru hafifler. Batıdan esen bu meltemin antik zamanlardaki adı "zephyrus" idi ve hala

¹⁷⁷ aynı eser, s.255

¹⁷⁸ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.54

¹⁷⁹ W. M. RAMSAY, *The Letters to the Seven Churches of Asia*, London 1904, s.256

¹⁸⁰ aynı eser, s.262

İzmirliiler için şehirlerinin en büyük avantajı kabul edilir. Sıcak yaz günlerinde şehre serin bir nefes aldırır¹⁸¹.

Ramsay İzmir'in su kaynaklarından bahsederken de antik çağlarla bağlantı kurar. Aristides Meles'i şehir ile açık ova arasında, şehre yakın bir çay olarak tanımlar. Akarsuyun ağzı kaynağına çok yakındı. Yazları ve kışları değişmeyen, sakin bir hızla akardı ve su kışın da soğuk değildi. Yazar bu özelliklerin sadece şehrin doğusundaki Halkapınar (Diana's Bath)'a uyduğunu söyler. Çay buradan engebesiz bir akışla denize ulaşır. Kaynak öyle alçak bir seviyededir ki suyu taşımak için yapay bir kanal her zaman gereklidir. Ramsay modern zamanlarda bu mevkiin tamamen değiştirildiğini, şehrin ihtiyacı kadar su biriktirildikten sonra geri kalanının denize gönderildiğini, ağaçların ve çevredeki doğal güzelliklerin yok edilmesiyle tüm şiirsel manzaranın kaybolduğunu anlatır¹⁸².

İzmir denizcilikteki gücünü iki limanı ile sağlamıştı. Bir tanesi kara ile kuşatılmış küçük bir limandı. Bir zincirle kapatılabilen dar bir girişi vardı. Diğer muhtemelen körfezin sadece yanbaşında gemilerin bağlanacağı yer olarak hizmet ediyordu. Şu an iç liman şehrin merkezindedir ve pazar burada kurulur. Evlerle yarısı çevrilmiş ve Pagos tepesiyle kapatılmış olduğundan eninde sonunda daha sığ yerlere doğru genişletilecek ve doldurulacaktı. Fakat küçük gemiler bu limanı çok kullanışlı buldukları için uzun süre korundu. 1402'de Timur Rodos şövalyelerinin elindeki limana hakim kale ile birlikte aşağı şehri kuşattı. Bir mendirek ile girişi kapattı. Limanın girişi bir kez kapatıldıktan sonra şimdiki Türk hükümeti muhtemelen tekrar açmak için çalışmadı. Dahası liman artık çoğalan gemilere yetmediğinden kullanışlılığını yitirdi.

¹⁸¹ aynı eser, s.261

¹⁸² aynı eser, s.263

Böylece eski limanın doldurulması aşaması kontrolsüzce sürdü. XVIII. yüzyılın ortalarında hatta daha sonra bile görülebilmesine rağmen liman ortadan kalktı¹⁸³.

Ramsay, şehirde I. yüzyıl ile XX. yüzyıl arasında az şeyin değiştiğini ve bu değişimin iki şekilde olduğunu söyler: Şehrin önündeki sahil bir hayli ilerletildi ve iç liman tamamen dolduruldu. Fakat körfezin güneydoğusunda Meles (Halkapınar)'ın ağzına yakın yerde de deniz karaya doğru sokuldu. Deniz, batı rüzgarının (imbat) sürekli yardımı ile yılın pekçok ayında bu köşeyi yalar ve yavaş ama sürekli bir şekilde kıyıyı süpürür. Fakat körfezin doğu ucuna doğru akan bütün dağ suları ve dereler çamur ve kumlarla birlikte çakıl taşlarını da ovaya getirir ve bu bölge genellikle sıcak yaz günlerinde kurudur. Yalnızca Meles yönünü değiştirmeden ve aynı seviyede akar fakat dere yatağı oldukça kısadır¹⁸⁴.

İzmir'in konumu, karanın diğer bütün şehirleri uzun süredir Türk hakimiyetine girmiş olmasına rağmen kendisini korumuştur. Batı ile ticaret ilişkileri onun Asya'da Avrupa ruhunun büyük bir kalesi haline getirdi. St. John şövalyeleri şehri XIV. yüzyıl süresince ellerinde tuttular. Pagos Türkler tarafından alındıktan sonra ve sonunda 1402'de Timur'un eline geçinceye kadar iç limandaki kale, bir Hıristiyan kalesiydi. O zamandan beri İzmir bir Türk şehridir fakat Hıristiyan unsuru her zaman güçlüdür. Şu anda Müslümanların sayısını bire üç oranında geçer ve Türkler şehre "Gavur İzmir" derler¹⁸⁵.

İzmir'in gelişmesinde demiryolunun önemi büyüktür. Şehri Meander vadisine bağlayan Osmanlı demiryolu yapılmadan önce Scalanova'daki liman Efes'in yerini

¹⁸³ aynı eser, s.253

¹⁸⁴ aynı eser, s.264-265

¹⁸⁵ aynı eser, s.267

almıştı; hatta Meander vadisi ticareti için bir ara İzmir'e rekabet etmeye bile başlamıştı. Fakat demiryolunun sağladığı üstünlük İzmir'i rekabet edilemez bir seviyeye yükseltti¹⁸⁶.

Bugün İzmir'den uzanan demiryolları eski yolların yerini aldılar. Bunlardan biri Hermos vadisinden Philadelpheia'ya gider ki bu eski Kral Yolu'nun karşılığıdır. Öteki yol İzmir'i Efes, Meander vadisi ve Apameia-Celaenae ile birleştirir ki bu da Şark Ticaret Yolu'na tekabül eder. İlk önce yapılan bu ikinci yol Scalanova'yı tamamen bertaraf ederek bütün Meander vadisinin ticaretini İzmir'e geçirdi. Örneğin Meander vadisinde yetişen ve son kırk yıl zarfında önemli bir ticaret malı olan meyankökünü söyleyebiliriz. Önceleri Scalanova'dan ihraç edilirken, şimdi tamamen İzmir'den gönderilmektedir¹⁸⁷.

Yazar, Denizli, Honaz gibi tarihi yerleşim yerlerinin bulunduğu Lycos vadisinin önemli olduğunu çünkü tarihin başlangıcından bugüne kadar Anadolu'nun gelişmesinin orada bulunan Avrupa ve Asya zihniyetlerinin çarpışmasıyla meydana geldiği fikrindedir¹⁸⁸.

Denizli eski Laodikya'dan gelen halk tarafından kuruldu. Burada su boldu; ismini bereketli sularından alır. Sular her yerden, caddelerden akar ve bu şehir bahçeler, yeşillikler içindedir. Laodikyalılar burasını önceden sayfiye yeri olarak kullanırlardı. Fakat su yollarını tamir edecek beceriden mahrum olduklarından Denizli'ye geçtiler ve eski yerlerine Eski Laodikya (Eski Hisar) ismi verildi. XIX. yüzyılın başlarında bile Laodikya'nın yerinde küçük bir köy bulunuyordu. Fakat bugün bir ev bile yoktur.

¹⁸⁶ W. M. RAMSAY, *Historical Geography of Anatolia*, çev. Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.60

¹⁸⁷ aynı eser, s.61

¹⁸⁸ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, çev. Hilmi Ersan, *İnanç Denizli Halkevi Dergisi*, sayı 50, Nisan 1941, s.23

M.S.1332 veya 1333'de İbni Batuta Denizli'nin bulunduğu Leodikya'yı oldukça büyük ve kalabalık nüfuslu bir şehir olarak buldu. Seyahatnamesinde burasının bol suları ve bahçeleriyle büyük ve güzel bir şehir olduğunu belirtir¹⁸⁹.

Ramsay,Denizli caddelerinde hala suların aktığını söyler¹⁹⁰. Denizli, civardaki Honaz dağı ile Baba dağı arasındaki boğazda mühim miktarda su alır. Bu derin boğazdan akan suya bugünkü Çukur köyünden dolayı Çukur çayı denilmektedir¹⁹¹.

Denizli-Goncalı istasyonları arasında, Denizli'ye bir saat uzaklıkta Eskihisar köyü yanında Laodikya harabeleri vardır. Makedonya hükümdarı Büyük İskender'in haleflerinden Suriye imparatoru II. Antiyohos Soter tarafından inşa edilip karısı Laodike veya Laodise'ye ithafen Laodikya denilmiştir. Bu şehir M.Ö. 261-246'da kurulmuştur¹⁹².

Colosses(Honaz), İzmir'den 156 mil ve Goncalı istasyonundan 5 mil uzaklıkta kurulmuştur. Bu Phrygia şehrinin yerini ilk kez Hamilton keşfetti ve Hıristiyanlığın başlangıç tarihinin tespitinde önemli rol oynadı. Burası, St. Paul tarafından ziyaret edildi. Bu antik şehir halkının zenginlik, lüks ve itibarı ile ünlüydü¹⁹³.

Hieapolis-Kydrara'nın tarihi konumu tabii özellikleriyle yakından ilişkilidir. Şehrin hemen güneyindeki kireçli sular 50m.ya da daha uzaktaki dik yamaçlardan küçük akıntılar halinde gelirler. Pamukkale isminin verilmesine sebep olan parlak beyaz kayalar batıdan Lycos vadisine giren seyyahın hemen dikkatini çeker¹⁹⁴.

¹⁸⁹ aynı eser,sayı.53,s.18

¹⁹⁰ W.M.RAMSAY,The Cities and Bisoprics of Phrygia,Oxford,s.453

¹⁹¹ W.M. RAMSAY, The Cities and Bishoprics of Phrygia, çev. Hilmi Ersan, İnanç Dergisi, sayı 54, Ağustos 1941,

¹⁹² aynı eser,sayı 4,Haziran 1937,s.3

¹⁹³ aynı eser,sayı 13,Mart 1938,s.9

¹⁹⁴ aynı eser,V/66,Ağustos 1942,s.5

Menderesin güneyinde bulunan ve büyükçe bir şehir olan Sarayköy bu son asırda gelişmiştir¹⁹⁵. Denizli'den gelen büyük yoldan batıya doğru gidilirse 12 mil kadar sonra Sarayköy'e varılır. Sarayköy bugün bir kaza merkezi olmakla birlikte gelişmesi çok yenidir. Kırk yıl kadar önce bu bölgenin haftalık pazarı Hasköy ile Gereli arasındaki geniş ve açık bir yerde kurulurdu. Böyle idare merkezlerinden uzakta kurulan pazarlar eski alışkanlıklara açık bir delildir. Bazen bu türden pazarlar şimdi harap olmuş eski bir sitenin yerini bildirir; ya da yeni bir idare merkezi bulunmadan da civar köylüler orada pazar kurmak adetini sürdürürler. Strabon, bu birinci türden olan pazarlara örnek verir. Homeros tarafından bahsedilen Aleision, harap bir şehir haline gelmesine rağmen yerinde pazar kurmak geleneği devam etmişti. Aynı şekilde Kara Üyük pazarı eski bir şehrin yeridir. İdare merkezi ise Acıbademdir. Bu arazi Karetapa'daki Thomisionion toprakları idi. Kayadibi pazarı eski bir şehrin yeridir ve Satırlar idare merkezidir. Hyrogalea ovasındaki Kayıpazarı bu bölgenin haftalık pazarının yeridir; fakat diğer zamanlarda burada yerleşim yoktur¹⁹⁶.

Yazar, Kula'ya üç kez gittiğini söyler. Bir kitabenin antik Koloe şehrinin Kula ile Karataş arasında olduğunu kesinleştirdiğini belirtir. Kelimenin kökeni hakkında bilgi verirken, "kule" ile "kale" yada "kala" arasında farklılık olduğunu, her ihtimalde kelimelerin eski bir Anadolu sözcüğünün varyasyonu olduğunu iddia eder. Ona göre Arapçadaki "kala" kelimesi Türkçeden geçmiştir ve belki de tamamen Anadolu orijinlidir. Türkler "kale" anlamına gelen bu adı Bizanslıların "Opsikion" dedikleri müstahkem şehre vermişlerdi. Kula'dan sekiz saat uzaklıktaki Karataş denilen yerde

¹⁹⁵ aynı eser, V/68, Ekim 1942, s.11

¹⁹⁶ aynı eser, s.12-13

kökboyası çoktur ve halı imalatının başlıca merkezlerinden birisi olan Kula bu kökün çıktığı havali ile oldukça sıkı ticari ilişkide bulunurdu¹⁹⁷.

Karataş'ı ziyaret ettiklerinde kökboyası ticaretiyle uğraşan Rum ve Türklerin kökboyası talebinin durmasından endişe ettiklerini görür. Çünkü turkey-red (Türkiye kırmızısı) olarak meşhur olan kökboyasının yerini adi ve ucuz boyalar almaktadır. Ramsay'a göre Kula Türk el halıcılığının büyük bir merkezidir ve muhtemelen geçmişte de öyleydi¹⁹⁸. Kökboyası eski çağlarda da kullanılmaktaydı. Cichorius, bir ağacın köklerinden elde edilen mor yada kırmızı bir boyadan söz eder. Kızılkök, ünlü "Türkiye kırmızısı"nın kaynağıdır¹⁹⁹. Uşak da Anadolu'daki halı endüstrisi merkezlerinden birisi olarak gelişmektedir²⁰⁰.

Yazar Türkiye'deki büyük ticaret yollarından birisine girişte, pekçok yolun birleşme noktasının yanında bulunan İslam Köy'ün önemli bir şehir olması gerektiğini düşünür²⁰¹. Önceleri hükümet konağı Banaz'da iken son zamanlarda İslam Köy'e nakledilmiştir²⁰².

İslam Köy ile Susuz Köy aynı yol üzerinde, aynı dar giriştedirler. Doğal avantajlar bakımından neredeyse eşittirler. İslam Köy şu an yolların düğümündedir²⁰³. Antik çağlarda Susuz Köy'ün vadinin en önemli merkezi olduğunu ve İslam Köy'ün daha az öneme sahip olduğunu anlayabiliriz. Zamanımızdaki durum bunun tersinedir²⁰⁴.

¹⁹⁷ W.M.RAMSAY, Historical Geography of Anatolia, çev. Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.132

¹⁹⁸ W.M.RAMSAY, Asianic Elements in Greek Civilisatio, London 1928, s.215

¹⁹⁹ W.M.RAMSAY, The Social Basis of Roman Power in Asia Minor, Amsterdam 1967, s.170

²⁰⁰ aynı eser, s.145

²⁰¹ W.M.RAMSAY, Impressions of Turkey, London 1897, s.34-35

²⁰² W.M.RAMSAY, Historical Geography of Anatolia, çev. Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.514

²⁰³ W.M.RAMSAY, The Cities and Bishoprics of Phrygia, Oxford, s.572

²⁰⁴ aynı eser, s.595

Ramsay, demiryolu istasyonu ile Konya'nın büyük bir eyalet merkezi olduğunu söyler²⁰⁵. Dinar'dan Konya'ya giden yolun tüm Anadolu'daki en meşhur ve sık çalışan bir yol olduğunu fakat yine de iyi bir durumda olmadığını söyler. 1891'de Dinar küçük bir yerleşim yeridir²⁰⁶.

İshekli, demiryolunun gelmesine kadar (1884) gelişmedi. Tchivril (Çivril) 1883'de demiryolu terminali olarak seçilince küçük bir köy iken daha sonra gelişmeye başladı²⁰⁷. Yazar İshekli'nin eski devirlerde daha önemli bir şehir olduğunu belirtir. Türklerin yolculuktan dönerken öküz arabalarıyla taş blokları buraya taşıdıklarını çünkü kazmayı sevmediklerini söyler. Tchivril demiryolu terminali olarak seçildikten sonra muhtemelen İshekli'nin gelişmesi mümkün olmayacaktır. Yazar vadinin temel şehri olma yolundaki Tchivril'in öneminin erken Phrygia devirlerindeki orijinal pozisyonuna dönmesini ilginç bulur²⁰⁸.

Yazar, Anadolu'nun Serasenlere, Araplara, Türklere karşı müdafaasının gerektiği devirlerde, yabancı orduların vadileri yağmalayıp Bosfor'a kadar ilerledikleri zamanlar doğal mukavemet şartlarına sahip olan şehirlerin büyük bir önem kazanmaya başladıklarını bildirir. Özellikle Arapların yöntemi olan yağmacı akınlara karşı savunma yapmak için, ani hücumlara direnecek sağlam istihkamlara ihtiyaç vardı. Bu yüzden uçurum ve dik kayaların üzerine kurulmuş istihkamlar çoğalmaya ve bazıları büyük şehirlerin merkezi olmaya başladılar. Afyon Karahisar ile Sivrihisar bunlardan iki tanesidir. Afyon'da bir Roma şehri Prynnessos'un üç mil ötesinde 900 m yüksekliğindeki volkanik bir kaya parçası ovanın ortasında dimdik bir sütun gibi yükselir. Bunun tepesine ancak kayadan oyulmuş birtakım zikzak basamaklarla

²⁰⁵ W.M.RAMSAY, The Thousandand one Churches, London, s.3

²⁰⁶ W.M.RAMSAY, Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces, Aberdeen, s.232-233

²⁰⁷ W.M.RAMSAY, The Social Basis of Roman Power in Asia Minor, Amsterdam 1967, s.74

²⁰⁸ W.M.RAMSAY, The Cities and Bishoprics of Phrygia, Oxford, s.365-367

çıkılabilir. Tarih bu kaleden VIII. yüzyılın başlarından itibaren bahsetmeye başlar. 740'da meşhur Seyyit Battal Gazi bunun önünde mağlup olmuş ve ölmüştür. Bu tarihten sonra Akroenos ve Nikopolis adlarıyla sık sık söz edilir. Şimdi Prymnessos'un yerinde Sölün adlı bir köy vardır, fakat Karahisar Anadolu'nun en büyük şehirlerinden birisidir²⁰⁹. Ramsay, Afyon Karahisar'ın gördüğü en yağışlı yerlerden biri olduğunu anlatır²¹⁰.

Burada haşhaş yetiştirilir. Üretimin temel şehirleri hem antik hem de yeni Afyon Karahisar ile Yallowatch (Yalvaç)'dır. Hamilton, Makestos vadisinin yukarısında çok yettiğini söyler. Yazar 1883'de Synas(Simav) ve Ankara'da haşhaş tarlaları görmüştür. Antik çağlarda afyonun zararlı bir uyuşturucu madde olarak kullanıldığına dair bir iz yoktur fakat kesin olarak bir ticaret malı olarak yetiştirilip satıldı²¹¹.

Sivrihisar bir Roma şehri olan Pessinus'un on mil kadar kuzeybatısındadır. İki tepeli muazzam volkanik bir kaya üstündeki kalesiyle savaşlarda büyük avantaj sağlardı. Justinian tarafından tahkim edilmiş ve Justiniapolis adı verilmiştir. Pessinus şimdi küçük bir köyden ibarettir, Sivrihisar ise Anadolu için büyük bir şehir sayılır²¹².

Yazar Ephesus, Sardis, Pergamum gibi antik çağlardaki önemli şehirlerin XIX. yüzyıldaki durumlarını ve gözlemlerini de anlatır; Ephesus yeni istasyonu olan Ayasoluğ'un yanındaki tepede yer alan büyük St. Theologos kilisesi ile ünlüydü. Bu kilise ve tepedeki kale yavaş yavaş yeni şehrin merkezi olurken Ephesus harap ve tamamen terkedilmiş bir duruma düştü. Böylelikle durum eski şekline dönmüştü çünkü Yunan şehri kurulmadan önce tepenin altındaki Artemis tapınağı bütün vadiyi cezbeden

²⁰⁹ W.M.RAMSAY, *Historical Geography of Anatolia*, çev. Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.90-91

²¹⁰ W.M.RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.74

²¹¹ W.M.RAMSAY, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam 1967, s.165

²¹² W.M.RAMSAY, *Historical Geography of Anatolia*, çev. Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.91

bir noktadaydı. Rumca “Agio Theologo” adı “Ayo – Thologo”, sonunda “Ayasoluk” ya da “Ayosoluk” şeklini almıştır. Theologos ismini, bir şehri en büyük kilisenin adı ile anmak geleneğine uyarak hem Bizans yazarları hem de ilk Türkler kullanmışlardır. Hatta eski bir Türk beyinin Latince “Moneta Que Fit In Theologo” basılı sikkeleri bulunmuştur²¹³.

Ramsay, kilise ve eski tanrıça tapınağının yanında muhteşem İsa Bey Camiinin bulunduğu, bir gezginin Mr. Wood’un bulduğu gizli tapınağın altında durduğunda Ayasosoluk Kilisesi ve antik çağlardaki kutsal tepeye doğru cami ve tapınağı görebileceğini söyler. Burada bütün dinlerin kutsal mekanları yanyanadır²¹⁴.

Sardis, ilkçağ tarihinin büyük şehirlerinden birisiydi. Bugün sadece Cybele tapınağının yanındaki Pactolos’un alçak zemininde birkaç göçebe Yörük kulübesinin yer aldığı, harabeler ve çalılıklar içinde ıssız bir yerdir ve tren istasyonunun yanındaki iki eve uzaklığı bir mildir. Sardis’in ilk önce egemen olduğu Hermus ovasında yaşayan, ismen Müslüman olmalarına rağmen kesin olarak çevredeki Türk nüfustan ayrılan birkaç dağınık köy vardır. Verilen bilgiye göre kadınları genellikle Hıristiyan adları taşırlar. Müslüman hocaların beyaz türbanlarından değil, siyah başlık giyen din adamları vardır. Bu “Karabaşlar” kendilerini ziyaret ettiğinde köylüler özel toplantılar düzenler. Katı bir şekilde tek eşliliğe uyulur. Müslümanlarda kolay olan boşanma, yasaktır; şarap içerler ve diğer İslami kuralları çiğnerler. Fakat hiç de Tahtacı denilen tuhaf insanlara benzemezler. Bunlar Hıristiyanlık öncesi antik paganizmin kalıntıları olmalıdır²¹⁵.

²¹³ aynı eser, s.117

²¹⁴ W. M. RAMSAY, The Letters to the Seven Churches of Asia, London 1904, s.216

²¹⁵ aynı eser, s.389 – 390

Yazar Bergama'yı yerleşimi Asya'daki şehir yaşantısının başlarına kadar giden antik bir kent olarak tanımlar. Bir gezgine Anadolu'nun diğer yerlerinden farklı bir izlenim verir. Üzerinde durduğu kayalıklı tepe onu geniş Caicus ovasına gurur ve cesaretle hakim kılar. Şu anda yerleşim tepenin altında, ilk köyün kurulduğu yerdedir²¹⁶.

Tarih ve doğa Bergama'yı bir krallık şehri olarak belirledi. Ramsay'a göre Anadolu'daki hiçbir şehir aynı görkemli ve baskın unsura sahip değildir. Pergamum başlangıçta Asya'nın bir metropolisi, tarihi bir başkentiydi ve hala bir merkezdir. Fakat Roma ile Doğu arasındaki doğal ticaret yollarından hiçbirisi üzerinde bulunmuyordu²¹⁷.

B – KÖYLER

W.M. Ramsay arkeolojik araştırmalar için Anadolu'nun kırsal kesimlerini ve köylerini de neredeyse karış karış gezdiğinden, kendisinden köyler, köylerin genel durumları, buralardaki yaşama koşulları, köylüler vb. hakkında yazarı etkileyen pastoral görüntüler eşliğinde ve zaman zaman da çeşitli antik dönem karşılaştırmalarıyla çeşitli bilgiler edinmek mümkündür.

Örneğin Konya'nın güney doğusundan 50-60 mil uzaklıkta Karadağ volkanik dağ kütlesi bulunur²¹⁸. Güzel suyu ve ırmaklarıyla tepeye doğru yükselen geniş araziler antik çağlarda dikkate değer bir beceriyle işlenmişti. Antik çağlarda buralarda bolca üzüm yetiştirilirdi ve bu durum günümüzde de devam eder. Burada çok sayıda şarap presi bulundu. Birçok meyve ağacı yetiştirilmişti ve tepelerde hala yabani elma, armut, erik, badem, şeftali, kayısı gibi ağaçlara rastlanır. Karadağ'da yaşam Arap ve diğer doğu barbarlarının akınlarının dışında kıra özgü ve kolaydı. Yazar Karadağ'ın Papaya İtalya'dan daha iyi hizmet edebileceğini söyler²¹⁹.

²¹⁶ aynı eser, s.281

²¹⁷ aynı eser, s.295 – 296

²¹⁸ W. M. RAMSAY, The Thousand and One Churches, London, s.3

²¹⁹ aynı eser, s.31

Karadağ'ın kuzey ayağının güneye göre açık bir farklılığı vardır. Burada hala önemli miktarlarda toprak işlenir ve nüfusun başlıcası yer alır. Zengin ve mamur antik bir şehrin izleri açıkça görülür²²⁰. Yazara göre Türkler Karadağ'daki medeni yaşamı sürdürmek için su elde etme ile saklama işlerinde yeterli sosyal bilince sahip değildiler. Bu gelenek, Hıristiyan nüfusun sürdürmesi dışında, kayboldu²²¹.

Karadağ'ın refah ve verimliliğini bu dejenerasyon yok etti ve nüfus giderek azaldı, su kıtlığı yüzünden en düşük seviyeye indi. Maden Şehir'de otuz aile, Yaztepe'de ortalama yirmi aile vardır. Dağdaki diğer zayıf yerleşimciler yazın yaylaya çıkan ya bu köylerin ya da Karadağ'ın güneybatısında bir köy olan Mandassun'un sakinleridir. Kalıntılar antik çağlarda buradaki dağlarda büyük bir nüfusla çok daha fazla ziraat ve bahçecilik yapıldığını kanıtlar. Bu yüzden su, antik zamanlarda çok daha fazla olmalıdır. Burada Konya'dan 80 km. uzaklıkta bir demiryolu istasyonu ve Karadağ'ın en güney ucunda daha büyük olan Kilbasan köyü vardır²²². Aynı şekilde Lycaonia (Konya) ovasında da önceki su mühendisliğinin izleri bulunur. Şu an Beyşehir gölünden, 200 km.den daha uzak bir mesafeden su getirme çalışmaları yapılmaktadır²²³.

1882'de Temmuz başlarında Lystra nehri neredeyse tamamen kurumuştur ama yatağının genişliğinden eskiden bol su taşıdığı açıktı. Çarşamba nehrine doğru yapılacak bir kanal ile Karalis (Beyşehir) gölünden alınacak su ile Konya ovasını sulama projesi söz konusudur. Ovayı sulama amaçlı yapılan araştırmalarda şu an kuru olan birçok nehir yatağı bulundu. Bu çökük ova kış sonlarında ve baharlarda aylarca sular altında kalırdı. Anadolu'da kuraklığın artmasıyla güneyde Taurus (Toros)'dan gelen nehirler ve batıda Orondian dağlarından gelenler kurudu. Sadece Çarşamba nehrinin suyu hala hatırı sayılır ölçüdedir. 1892-1901 yılları arasında ovayı sel basmadı. Ramsay, 1882 Temmuz başlarında su baskınlarının ancak sona erip toprağın kurduğunu, 1901 ve sonrasında

²²⁰ aynı eser, s.5

²²¹ aynı eser, s.37

²²² aynı eser, s.31-33

²²³ aynı eser, s.33

ise hiç sel olmadığını söyler. Hasat yağmura bağlıydı ve herkes yağmuru konuşuyordu²²⁴.

Lycaonia'da da antik çağlarda günümüzden çok daha fazla suyun kullanılabilir olduğu kesindir. Fakat hala en iyi kırsal alanlar bile kuraktır ve zirai amaçlar için suyu ekonomik kullanmak şarttır. Yazar Karadağ'a bahar ve yaz başlarında çok yağmur yağdığını fakat dik tepelerden aşağıya doğru hızlı bir şekilde aktığı için işe yaramadığını söyler. Bazen şiddetli sağanaklar zarara yol açmaktadır. 1909 Nisanında ovanın batısındaki Bin Bir Kilise civarında sel olmuş ve verimli arazi ile mahsulü süpürmüştür²²⁵.

Bir antik şehrin kalıntıları üzerindeki büyük binalardan dolayı Bin Bir Kilise adı verilen ve tamamı kiliseye ait olan tepedeki yapılarıyla Maden Şehir'de şu an ancak birkaç yerleşimci vardır. Ramsay, Türklerin "kilise" kelimesini sıklıkla hiçbir kilisesi olmayan harabeler için kullandıklarını ve sayının bir Doğu hayal gücü olduğunu söyler. Orada yirmisekiz kilise ile birlikte yüzlerce evin bulunduğunu belirtir. Türkler yer adlarında dört tipik sayıyı "3, 7, 40 ve 1001" kullanırlar. Lycaonia'da adı Üç Kilise olan iki yer vardır. Biri bir köy, diğeri bir harabedir. Phrygia'daki Yedi Kızıl Saray ve Lydia'daki Kırk Ağaç zikredilebilir. Üç Kuyular da çoğul halde kullanılan yaygın bir söyleyiştir; bu bir arkaizmdir²²⁶.

Burası herhangi bir yerleşim merkezine uzaktır ve yollar bozuk olduğu için iletişim iyi değildir. Dahası vadinin taşları mükemmel bir yapı malzemesi olmasına rağmen değerli sayılmaz. Yazar, Türklerin mermeri kara taştan ayırdıklarını, mermeri uzak mesafelerden getirdiklerini fakat ikincisini ihmal ettiklerini söyler. Bu yüzden

²²⁴ W. M. RAMSAY, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam 1967, s.182-183

²²⁵ W. M. RAMSAY, *The Thousand and One Churches*, London, s.33

²²⁶ aynı eser, s.6; *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam 1967, s.80

Konya ve Karaman'da antik kalıntıların bina yapımı amacıyla sömürülmediğini belirtir. Maden Şehir'in, yapıları doğa tarafından, yağmur, rüzgar, deprem vb. eliyle harap olmuş bildiği tek antik site olduğunu açıklar²²⁷. Fakat bu antik şehrin kalıntıları da yavaş fakat sürekli bir şekilde ortadan kalkmaktadır. Yerlilerin hazine bulmak amacıyla bir kilisenin duvarlarını yıktıklarını anlatır²²⁸.

Günümüzdeki Maden Şehir adı kucusuz batıdaki Maden dağı ile ilgilidir. Dağın diğer adı Göz Dağıdır. İki çukur, iki gözü temsil eder. İsim, erken Türk periyotlarına kadar gitmelidir, çünkü şimdiki köy, şehir adıyla onurlandırılmaz. Bu ad, burada önemli bir nüfusun bulunduğu zamana aittir. Su depolayan yapıların bozulmasıyla site büyük bir nüfusu barındırma özelliğini kaybetti²²⁹.

Maden Şehir halkı kendilerini Türkmen yada Yörük değil, Osmanlı olarak adlandırır. Fakat karma bir nüfusu olduğu açıktır. Deghileliler son yıllarda buraya yerleştiler ve artık göçebe değildirler. Ancak göçebe Türkmen ve Yörüklerle, ülkeye yerleşen unsurlarla antik halkla karışımı olan Türkler arasındaki farkı her gezgin görür. Türkmenler ve diğer göçebeler karanın Türk fatihleri kadar eskidir, fakat bazı kabileler sonraki göçmenlerdi.²³⁰

Yazar antik çağlarla bağlantısından dolayı Karadağ hakkında verdiği bu ayrıntılı bilgilerin yanında köyler ve köylerde yaşayan insanlar hakkında da bilgi verir. Birkaç ay bir doğu ülkesinde bulunan bir gezginin tanık olduğu şeyleri yazmasının zor olmadığını; ülkenin göze çarpan özellikleri, insanları, yaşam tarzları ve bunların bıraktığı izlenimleri etkili ve güçlü bir tabloda sınıflandırmanın mümkün olabileceğini söyler. Bu sayede Doğudaki yaşamın ne kadar basit ve Doğulu bir halkı yönetmenin ne kadar kolay

²²⁷ W. M. Ramsay, The Thousand and One Churches, London, s.6 – 7

²²⁸ aynı eser, s.7 – 8

²²⁹ aynı eser, s.16–17

²³⁰ aynı eser, s.27

olduğunu, Doğu Sorununu anlamanın ne kadar kısa sürdüğünü, Türkçe probleminin ne kadar çabuk çözümlendiğini görmenin de söz konusu olduğunu söyler. Doğuyu daha iyi tanıdıkça Doğu insanının Batı insanından tüm düşünce ve amaçlarıyla tamamen ayrıldığına kolaylıkla fark edildiğini ifade eder²³¹.

Fakat aylar geçmeye başlayınca Doğuyu ve Doğu Meselesini o kadar da kolay bulmamaya başlarsınız. Zaman geçtikçe ilk izlenimlerinizin sonrakilerle çatıştığını görürsünüz. Bu yüzden artık geniş kapsamlı iddialar ve genellemeler yapmaktan kaçınırsınız²³².

Ramsay, Anadolu'da arkeolojik buluntulara ulaşmadaki temel sorunun bunların çoğunun insanların arasında olmasından kaynaklandığını belirtir. Yazar bu amaçtaki bir arkeoloğun her çeşit yerli halkla karşılaştığını ve hepsinin karakter ve önyargılarını iyi izlemesi gerektiğini açıklar. Eğer bir köye gidip yazılı taş, mermer ya da eski para olup olmadığını sorarsanız hepsi orada hiç olmadığını söyleyecektir. Çeşmenin yanındaki yazılı mermer taşı gösterdiğinizde onun çok uzaktan getirildiğini ve köyde başka hiç olmadığını söylerler. Çünkü köylülerin uzun ve kötü tecrübelerinden kaynaklanan tahminlerine göre, onlara sorular soran her yabancı bir hükümet ajanı olmalıdır. Köylülerin bu tavrı hükümete karşı duydukları güvensizliği gözler önüne seren güzel bir örnektir. Bu durumla daha çok Müslüman köylerinde karşılaşılır. Rum köylerindeki Hıristiyanlar bir hükümet ajanıyla seyahat eden bir bilim adamını daha kolay ayırt ederler²³³.

²³¹ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.1-2

²³² aynı eser, s.2-3

²³³ aynı eser, s.4-5

Tecrübeli bir arkeolog amacına ulaşmak için dolaylı fakat daha faydalı yöntemler izlemelidir. Bir köye gelen yabancı atını bir cami yada çeşmenin yanında durdurur. Bir kaç dakika içinde yabancıнын çevresi sarılır. Hasat zamanı değilse erkekler genellikle “Misafir Odası”nın yanında ya da içinde tütün içip çok az konuşarak otururlar. Zenginlerin bütün gelen yolcu ve misafirleri ağırladığı bir “Oda”sı vardır. Onlar tütünden başka nargile de içerler²³⁴.

Bir yabancıнын köye geldiği haberi hemen yayılır ve herkes Oda’ya doluşur. Nereden geldiği, ne iş yaptığı, nereye gittiği sorulur. Eğer Oda’sı olan zengin birisi varsa bununla ilgili bilgiyi tesadüfen bir yolcudan öğrenirsiniz ve konukseverlikteki ününü duyduğunuzu söyleyerek yakınlık kurmaya çalışırsınız. Sonra hep birlikte Oda’ya gider, ev sahibinin gösterdiği yere oturur ve selamlaşırırsınız. Tedbirli birisi toz ve haşerelere karşı yağmurluğunu sermeyi unutmaz. Eğer bilgi almak istiyorsanız, onların ilgisini çekmeli ve memnun etmelisiniz. Çünkü köylülerin yaşamı monoton bir atmosferde geçer. Onlara İngiltere’den, Londra’dan geldiğinizi söylerseniz, sizin önemli bir kişi olduğunuzu düşünürler. Eğer böyle yapmazsanız sizin kendileri gibi basit köylü olduğunuz fikrine kapılırlar²³⁵.

Misafir köylülere tütün ikram eder. Bu arada ev sahipleri kahve hazırlarlar; ortada bir ateş yakılır, getirilen kahve kavrulduktan sonra değirmende öğütülür. Uzun saplı bir teneke cezvede pişirilir. Yazar, gerçek Doğu görgü kurallarına göre bir yabancıya kahve sunuluncaya kadar soru sorulmaması gerektiğini öğrendiğini ama bunu köylüler arasında görmediğini söyler. Gelişmiş toplumlarda önce kahve ikram edilir. Oysa bunu köyde hazırlamak uzun zaman almaktadır. Köylüler için ilginç giysiler ve

---

²³⁴ aynı eser, s.5-6

²³⁵ aynı eser, s.8-9

davranışlar içindeki bir yabancıyı görmek bile sıra dışı bir olaydır. Bir kadının toplulukla birlikte seyahat etmesi, oturması ve konuşması büyük bir soyluluktur. Erkek misafire zenginliği açıkça belli olan birisi uşaklarıyla birlikte gelerek, kendisine hizmet edebilecek bir kadın teklif eder. Bu en azından kadının çok önemli biri haline gelmesi ve İngiltere Sultanlığı ile yakınlık kurmanın yolu olarak görülür²³⁶.

Gezgin sohbet koyulaştıkça köylülerin hasat ya da vergilerin ağırlığı, zaptiyelerin kötü davranışları gibi şikayetlerini dinler ve onlara (hak) verir. Sonra eski taşlar konusu açılır. Köylüler artık yabancıya bildikleri her şeyi söylemeye hazırdılar. İlk önce gösterişli bir cömertlik yaparsınız. Kitabeyi bulunca bahşişi on katına yükseltirsiniz. Bundan sonra köyün erkekleri mezarlıktaki taşları kazmaya hazırdılar. Fakat kadınları ikna etmek o kadar kolay olmaz. Eğer tarlalara bazı “gavur köpeklerin” mezarlıkta saygısızlık yaptıkları haberleri ulaşırsa telaş içinde gelirler ve hararetli olaylar gerçekleşir. “Gavurlar”ın taşlara bakmak için gümüş para ödediklerini ya duymamışlar ya da inanmamışlardır. Dahası sizin gerçek amacınızın taşların içinde gizli olan altınları bulmak olduğunu düşünürler ve eğer erkekler gümüş para için altını satmayı kararlaştırmışlarsa bunun sebebini öğrenmek isterler ve alışılmış sıkılganlıklarını bir kenara bırakırlar. Kadınlar köyün erkeklerini seyahat eden bir yabancıdan altından başka bir amacı olamayacağı fikriyle ikna ederler. Ramsay’a göre Hıristiyanlık Doğuda başka hiçbir şey yapamadıysa bile, basit köylüleri insanların bilgi kazanma isteği ya da idealleri uğruna seyahat edebileceklerine inandırabilmesini büyük bir başarı olarak kabul eder²³⁷.

Defterler çıkarılıp kopya edilirken eğer ters duran bir kitabe varsa onu okuyabilmek için eğilip bükülürsünüz, bu durum büyük ilgi çeker; yerlilerin çoğu sizi başaşağı pozisyonda okuduklarınızı yazmaya çalıştığınızı ve bunu sadece zevk için

²³⁶ aynı eser, s.9-10

²³⁷ aynı eser, s.11 - 12

yaptığınızı gördüklerinde kuşkusuz bütün İngilizlerin çılgın olduğuna inanırlar. Sonunda yabancıнын hazineyi bulamadan gitmesine üzülseler de mucize büyür. Birkaç yıl sonra gelen bir gezgin muhtemelen sizin oradan birkaç deve yükü hazineyle ayrıldığınızı duyacaktır²³⁸.

Doğuda öğrenilmesi gereken ilk kural zamanın değerli olmadığıdır. Biraz, sabır, anlayış ve nezaket karşılığında çok saf ve ilginç insanların yaşamlarını öğrenir, tarih açısından zengin kaynaklara ulaşabilir ve bu sayede karanlık sayfaları aydınlatabilirsiniz²³⁹.

Ramsay'a göre bir Türk köyünde bakışlarını kendisine dikmiş olan seyircilerin ilgisini çekmek ve onları eğlendirmek, yakınlık kurmanın en iyi yollarından birisidir. Bazı küçük tecrübelerle yerli esprileri öğrenirsiniz; bir Türk köyünde faydalı olan sözler diğerlerinde de işe yarar²⁴⁰.

Yerlilerle yakınlaşmanın bir diğer yolu, İngiliz ve Türk karakterleri arasındaki zıtlıkları mantıklı bir şekilde açıklamaktır : zengin olan herhangi bir İngiliz seyahat ederek pek çok yeri dolaşır. Türkiye'de ise varlıklı insanlar evlerinde otururlar. Sadece fakirler çalışıp para kazanmak amacıyla uzaklara giderler. Eğer sözleriniz ilgi çekerse sizin çizdiğiniz Türkiye tablosuna kahkahalarla gülerler ve bu sırada onları düşünmeye sevk ettiğiniz de açıktır²⁴¹.

Yazara göre elinden gelen küçük hileleri yapan bir arkeolog büyük avantajlar elde edebilir. Birkaç tane resimli çocuk kitabı köylülere inanılmaz eğlenceler yaratabilir ya da bir makas yardımıyla kağıttan yapılan yabancı hayvanlar serisi etkili bir gösteri olabilir. Bunun gibi çocukça zevkler Türk köylülerine de uyar. Çünkü monoton köy

²³⁸ aynı eser, s.12-13

²³⁹ aynı eser, s.13-14

²⁴⁰ aynı eser, s.15

²⁴¹ aynı eser, s.16-17

yaşamı zekalarının gelişmesini önlemiştir. Türk köyleri ile diğerleri arasında büyük farklılıklar göze çarpar. Bir Hıristiyan ya da Çerkes köyüne bakıldığında en azından ürünler çeşitlidir; farklı sebze ve meyveler yetiştirilir. Yemekleri, yaşama şekilleri daha farklı ve renklidir. Oysaki Türk'ün tek görevi asker olmaktır. Mecburi askerliğe zorlanmaz ya da İzmir, İstanbul veya demiryolu hattında para kazanabileceği herhangi bir yere borçlanarak gitmezse hayatı boyunca aylıklık yapar. Tarla işlerinin yarısı kadınlara düşerken en hafifinden en ağına kadar bütün ev işleri de onlara aittir. Tarım en az seviyede yapılır. Köylüyü beslemeye yetecek kadar tahıldan fazlası üretilmez. Köylüler ekşi sütle (ayran) ekmek dışında az yemek yerler; et, özel günlerin ve bayramların dışında yaygın değilse de daha zengin Türkler daha sık yerler²⁴².

Türk ve Türkmenler beyaz et yerine kırmızı eti tercih ederler. Balık çok nadir bulunur ve olduğu zaman da genellikle tadı kötüdür. Halk balığa karşı önyargılıdır. Porsuk nehrinde çok miktarlarda balık sürüleri vardır fakat tatsızdırlar. Dağ sularından küçük balıklar yakalanabilir. Ramsay, 1891'de yediği bu tür balıklardan sonra şiddetli bir mide rahatsızlığı geçirdiğini söyler²⁴³.

Günümüzde Anadolu'da herhangi bir hayvanın yiyecek amacı dışında öldürülmesine sıcak bakılmaz ve bir suç olarak düşünülür; aynı şekilde ekmek israf etmek ve atmak da yanlıştır²⁴⁴.

Yazar doğaya verilen zararlardan bahsederken de keçilerin genç filizleri yemesinin önüne geçilmediğinden ya da bir Yörük'ün tarla açmak için ağaçları yakabildiğinden bahseder. Bu durum yazları sık olarak büyük yangınlara neden olur²⁴⁵.

²⁴² aynı eser, s.20-21

²⁴³ aynı eser, s.288-289

²⁴⁴ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.253

²⁴⁵ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Oxford, s.405

Ramsay'a göre ilkçağlarda Anadolu'da köpekler iyi eğitimliydi. Şimdiki zamanlarda ise koyunlar, çobanı ve onun kavalını takip etmek konusunda eğitilirler. Köpekler sadece onları kurtlardan ve hırsızlardan korurlar²⁴⁶. Yırtıcı hayvanların dağlarda hala bulunduğunu; kendisinin ayı gördüğünü, panter ve leopar olduğunun söylendiğini fakat ne gören birisini gördüğünü ne de ava giden arkadaşlarının gördüklerini söyler. Kırsal yerlerde kurt gibi hayvanlar çok tehlikeli değildiler. Rölyeflerin kanıtladığı gibi, aslan bir zamanlar Anadolu'da vardı; ama geç devirlere kadar gelip gelmediği kuşkuludur²⁴⁷.

Yırtıcı hayvanların evcilleştirilmesi meselesine gelince; muhtemelen dünyada leşle beslenmeyen sadece iki akbaba vardır ve beslenmek için hergün öğleden önce Madras'daki (Hindistan) tapınağa gelirler. Söz konusu dikkate değer yazıyı muhtemelen 24 Nisan 1920 tarihli "The Times" dergisinden öğrendiğini söyler. Bu muhteşem olay, Asya'daki vahşi hayvanların evcilleştirilmesinin ne kadar öncelere dayandığını gösterir. Yazar, sıklıkla hayvanların evcilleştirilmesinin ne kadar öncelere dayandığını gösterir. Yazar, sıklıkla hayvanların evcilleştirilmesinin Asya'da başladığını ve oradan batıya doğru yayıldığını söyler. Deve gibi aksi ve kötü mizaçlı hayvanlar bile insanın faydasına eğitilmektedir²⁴⁸.

Türkiye'de işçilik, beceri ve zanaat gerektiren herşeyi Hıristiyanlar yaparlar. İyi evlerin hemen tamamı Rumlar tarafından yapılmıştır. Bir Türk köyünün ihtiyacı olan su kimeri ve çeşme yapımında Rum işçileri çalışırlar. Sivas'ta muhteşem bir Selçuklu medresesinde Rum mimarı Kalo Yannis'in ismi yazılıdır. Neredeyse ticaretin tamamı

²⁴⁶ W. M. RAMSAY, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam 1967, s.169

²⁴⁷ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.76

²⁴⁸ aynı eser, s.67

Hıristiyanların elindedir. Çoğunlukla katır güdenler ve her zaman deve güdenler Türk ya da Türkmendirler ama hem malların hem de hayvanların sahibi bir Hıristiyanıdır. Yazar, Türklerin en basit işleri bile yapamadıklarını söyler. Sadece belli mahallerde eski devirlerden miras kalmış bazı el becerisi işlerini yaparlar. Ramsay onların da Müslümanlaştırılmış eski nüfus bakiyesi olduğunu iddia eder²⁴⁹.

Türk köylüsü genelde ihmalkardır. Ramsay 1886'da araştırma yapmak için bir adaya gitmek istediğinde köye ait tek sandal birkaç sene önce ihmal yüzünden parçalanmış ve yerine yenisi yapılmamış olduğundan adaya gidemediğini anlatır. Eskiden bu adada tarım yapan köylüler sandalsızlık yüzünden bundan da vazgeçmişlerdi. Yazar bunun Türk köylülerinin hayat tarzını gösteren tipik bir örnek olduğunu söyler²⁵⁰.

Ramsay Türklerin çok az ve öz konuştuklarını neredeyse üç dört saat hiç konuşmadan oturabileceklerini söyler. Bununla ilgili ilginç anıları vardır. Bir keresinde yolda ateşlenir ve en yakın köye giderler. Yardımcısı biraz çay, kinin vb getirmek için kampa giderken o da Odanın bir köşesine uzanır ve beklemeye başlar. Bu arada kalabalık bir köylü grubu gelip çevresine oturur. İlaçların gelmesine kadar yaklaşık iki-üç saat içinde hiç kimse kımıldamaz²⁵¹.

Burada dürüstlük çok önemlidir. Farklı zamanlarda söylediğiniz sözler birbiriyle çelişmemelidir. Sözlerinizle hareketleriniz birbirinden farklı olmamalıdır. Bir Türkle

²⁴⁹ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.22

²⁵⁰ W. M. RAMSAY, *Historical Geography of Anatolia*, çev. Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.463

²⁵¹ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.24 – 25

pazarlık yaparken ilk teklifinizi değiştirmemelisiniz. Yazar bu durumun aslında paranın kısıtlı olmasından kaynaklandığını ama her zaman işe yaradığını söyler²⁵².

Dini inançlar ile hoşgörü arasında Türk köyleri ile şehirleri arasında farklılıklar vardır. Köylerde herhangi bir bağnazlık ya da Hıristiyanlardan hoşlanmama durumu çok az görülür. Köylüler camileri gezmeye izin verirler. Bir-iki dolar karşılığında caminin yanında ya da zemininde kazı yapmaya razı olurlar. Bu amaçla köyün en nüfuzlu kişinin bulunması ve onun hiçbir şeye zarar verilmeyeceğine dair ikna edilmesi gerekir. Başlangıçta biraz itiraz etse de biraz para karşılığında tüm engellemeleri kaldırır. Fakat diğer köylüleri ikna eden bu kişi eğer işe kadınlar karışır sessiz kalır²⁵³.

Ramsay, din farkından kaynaklanan düşüncelerin zamanla büyümesini tuhaf karşılar. Bir Türk grubu arasında otururken sohbet biraz ilerlediğinde bir boşluğun meydana gelmeye başladığı ve oradaki herkesin şuurunda bir okyanus dönüştüğü farkedilir. Bağnazlık kasaba ve şehirlerde köylerden daha zor hissedilir. Bir medresesi ile büyük bir köy olan Kara Halilli'in halkı daha hoş görüsüz ve daha az misafirperverdir. Fakat şehirlerde bile dini duygulardan kaynaklanan büyük bir zorluğu çok seyrek olarak yaşadığını belirtir²⁵⁴.

Taşra kesiminde daha eğitimli ve nüfuzlu kişiler yabancılara (gavur) karşı daha küstahça ve nefretle hareket ederler. Yazarın bununla ilgili örnekleri de vardır. Fakat Türklerin kendilerine çoğu kez ilgi ve samimiyetle davrandıklarını ve bu durumun ülkenin en ücra ve az gelişmiş yerlerinde gerçekleştiğini söyler²⁵⁵.

²⁵² aynı eser, s.26

²⁵³ aynı eser, s.31 – 32

²⁵⁴ aynı eser, s.36 ; The Cities and Bishoprics of Phrygia, Oxford, s.575–576

²⁵⁵ W. M. RAMSAY, Impressions of Turkey, London 1897, s.37–38

Yazar köylülerin misafirperver ve tolerans sahibi olduklarını ve bununla ilgili pek çok anısı olduğunu belirtir. Örneğin 1888'de eşiyle birlikte Tchal'de seyahat ederken Türkler kutsal Ramazan ayında idiler. Uzun yaz günlerinin orucu onların dini duygularını ve mizaçlarını kuvvetlendirmişti. Ama buna rağmen çok samimi davrandılar ve kendilerini misafir ettiler. Akşam yemeğinden sonra yaşlılar Odada toplandılar, sohbet ettiler. Gitme vakti geldiğinde de gereken yardımı yaptılar²⁵⁶.

Fakat köyler ve köylüler arasında gerek dış görünüş, gerekse davranışlar, misafire hürmet gibi yönlerden farklılıklar vardır. Örneğin Meander'in batı kısmında ve sonunda Geuzlar bulunur. Burası uzak konumundan dolayı çok az bilinir ve bazı eski halk bakiyelerinin bir sığınağı olmuştur. İnsanları bir etnolojistin çalışma konusu olabilirdi ; boyları kısadır. Türklere göre genelde çirkin yüzlüdürler ama iyi görünüşlü olanları da vardır. Bu oldukça büyük köyde misafir odası olmadığını ve köylülerin kalmaları için oldukça kötü bir barakayı önerdiklerini söyler²⁵⁷. Bu köyün diğer alışılmamış özelliği ne akşam ne de ertesi sabah köylülerin konuşmak ya da başka bir şey için gelmemeleridir. Yazar burasının Türkiye'de karşılama ve uğurlama sözlerini işitmeden bir gece geçirdiği tek köy olduğunu anlatır. Tchal'daki diğer bazı köylerde de insanlar genel olarak Türklere daha kaba görünürler. Kuşkusuz bunun sebebi ırksal farklılıktır²⁵⁸.

Fakat yine örnek olarak belki de Hıristiyanların New Jerusalem (Yeni Kudüs) yaptıkları bir Phrygia köyü olan Meander'deki Duman'da yaşayan yarı göçebe toplulukları misafirperverdirler. Yazar bazı Kürtlerin dışında göçebeler arasında her

²⁵⁶ aynı eser, s.35-36

²⁵⁷ aynı eser, s.57-58

²⁵⁸ aynı eser, s.59-60

zaman en büyük misafirperverliği gördüklerini belirtir²⁵⁹. Anadolu halkı konuşmaya ve bildiklerini söylemeye isteklidir. Sadece iki konu, din ve aile tabudur²⁶⁰.

Yazar Müslümanlarla ilişkilerinde eşinin de yanında bulunmasının faydalı olduğunu söyler. Cesaretli, nazik ve kendisine saygı duyulan bir bayan her zaman işlerin daha iyi gitmesini sağlar. Dahası Avrupalı bir hanımın gelişi az rastlanan bir durum olduğu için Türk hanımlarının ilgisini çeker ve davet ederler²⁶¹. Yazara göre köylerde en ağır başlı ve sağlam zihinler bile alışılmadık sansasyonlarla bulandırıldılar. Değerli taşlar üzerinde oynanan kumar herkesi sarmıştı²⁶².

Sadelikleri ve samimiyetleriyle köylülerin kendisine sonsuz bir keyif verdiğini ifade eder. Orta yaşlı ve yaşlı erkeklerde büyük bir ağırbaşlılık ve incelik vardır. Bazı köylerin sakinleri diğerlerinden çok daha iyidirler. Türkçe'deki ölçülü tonlama yazarın çok hoşuna gitmiştir. Aynı zamanda mezar taşlarının sadeliği de dikkatini çeker²⁶³.

Köy odasında sadece yaşlılar otururlar. Askerde olmayanlar büyük şehirlere giderek ailelerine biraz para göndermek için hamallık gibi işler yaparlar. Evde kurulabilecek basit düzeneklerle para kazanma imkanı söz konusu değildir. Köylülerde hiç para yoktur. En basitinden en lüksüne kadar ihtiyaçların karşılanabileceği bir alış-veriş yeri bulunmaz. İnsanların harcayacağı paraları olmadığından bakkal da yoktur. Paraları olsa bile güvenlik yeterli değildir. Şu an köylerde hırsızlık olayına hemen hemen rastlanmaz. Bunun sebebi insanlarda çalınacak bir şey bulunmamasıyla ilgilidir.

²⁵⁹ aynı eser, s.60

²⁶⁰ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.91

²⁶¹ aynı eser, s.39-40

²⁶² aynı eser, s.33

²⁶³ aynı eser, s.40

Bir esnaf hırsızlığa maruz kalırsa bu kez de zaptiyelerin aşırı isteklerini karşılamak zorunda kalacaktır. Zaptiyeler köylülerin kazançlarına göz dikmiş durumdadırlar²⁶⁴.

Ramsay yarı barbar ya da yarı medeni olarak adlandırdığı insanların buğday yetiştirmeye, kendi ihtiyaçlarından daha çoğunu üretmeye ikna edilmeleri ya da zorlanmaları gibi bir sorun olduğunu söyler. Söylendiğine göre kendi yiyeceğini yetiştirmekte yeterli olsa bile, hiçbir Türk köyünün sakinlerinin aldıkları borç ya da ödünç paraların faizini ödeme problemi ile karşı karşıya kalmaması mümkün değildi ve böyle yapmadan büyüüp gelişmek de çok zordu. Böylece köylülerin çoğu tefecilerin eline düşmekteydi. Bu, sağlıklı bir sistemdi ve bu ekonomik gerçek çoğunluğu Hıristiyan olan tefecilere karşı duyulan nefretin temel faktörüydü. Anadolu'daki korkunç katliamların temel sebebi dini değil, ekonomik gerçeklerdi ve problemin çözümü meseleye dini bir etiket yapıştırarak asıl sebebi ihmal eden insanlar ve iyi bilinen amaçları yüzünden engellendi. Anadolu köylüsü çalışmaya her zaman hazırды ama kendi evlerinde ve yurtlarında yapabilecekleri iş yoktu. Bu yüzden İzmir ya da İstanbul'a giderek hamallık gibi basit işleri yapmaya mecburdular. Ramsay, katliamların bu tür popüler hislerden (din gibi) kaynaklanmadığını ve neredeyse her şeyi sabırla kabullenen Türk köylüsü için böyle bir yakıştırma yapılamayacağını oysa Hıristiyan işçilerden kurtularak Müslümanlara iş sahası sağlamak için ortaya atılan yıkıcı bir hükümet planı olduğunu iddia eder. Özellikle köylülerin borçlanması yaygın olarak devam etmektedir. Türk köylüleri aile ihtiyaçları için, genel olarak düğün masraflarını karşılarırken borçlanırlar²⁶⁵.

²⁶⁴ aynı eser, s.41-42

²⁶⁵ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.120-121

İşsizliğin en kötü sonucu erkeklerin yaşadığı aylıklık ve cehalettir. Bütün tarla işlerini kadınlar yapar, yıllık yiyecek stoklarını hazırlarlar. Erkekler askere alınıncaya dek ailelerine karşı duydukları mahcubiyetten dolayı İzmir gibi şehirlere çalışmaya gidinceye kadar bol bol tembellik ederler. Fakat belli aşamada eğitilip işlerini öğrenmeye başladıktan sonra görgüsüz ve kaba birisi kolaylıkla güvenilir, iyi bir insana dönüşür. Nerede dürüstlük gerektiren herhangi bir iş varsa orada bir Türk çalıştırılır²⁶⁶.

Yazar bu arada zeybeklerden de bahseder. Zeybek ne ırkla ilgili bir terimdir ne de eşkiya anlamına gelir. Bir zeybek, elinde ya da belinde öldürücü silahlarıyla abartılı yerli tarzda giyinmiş, Meander vadisinin ücra dağlık bölgelerinin cesur bir Türk gencidir ya da öyle idi. Kazançtan çok gösteriş için arada bir eşkıyalık yaparlardı²⁶⁷.

Türkiye’de evler genellikle tamir edilemez. Bir bina yapıldıktan sonra oturulamaz hale gelinceye kadar beklendikten sonra terk edilir. Biraz daha iyi evlerde zemin katı ahır ve odunluk olarak kullanılır, tüm ikametgah odaları üst kattadır. Bir ev harabe durumuna geldiğinde yenisinin başka bir yere yapılması tercih edilir. Örneğin Konya’ya girerken birçok sokaktaki harap ve terk edilmiş evler insana ölü bir şehir izlenimi verir. Bu tür gözlemler diğer yazarlar tarafından da aktarılmıştır. Kayseri’yi büyük ölçüde terk edilmiş gördüklerini söyleyen yazarlara rağmen Ramsay 1890’da şehrin bölümlerini daha iyi gördüğünü belirtir. Ona göre son yıllardaki Ermeni gelişmesi genel bir yenilenmeye sebep olmuştur²⁶⁸.

Yazar evlerde kullanılan malzemelerin kullanım süresini etkileyen en önemli unsur olduğunu, 1880’de İzmir’deki büyük depremde duvarlarına kalas yerleştirilmiş

²⁶⁶ W. M. RAMSAY, Impressions of Turkey, London 1897, s.43

²⁶⁷ W. M. RAMSAY, Asiatic Elements in Greek Civilisation, London 1928, s.143

²⁶⁸ W. M. RAMSAY, Impressions of Turkey, London 1897, s.44-45

taş iskeletli evlerin az zarar gördüğünü, oysa 1881’de Scio’da sadece taştan yapılmış evlerin yerle bir olduklarını belirtir. Anadolu’da çoğunlukla güneşte kurutulmuş briketlerden yapılmış evlerde bile ahşap doğramalar olduğunu söyler²⁶⁹. Anadolu Rumca’sı ve Türkçe’de hala “dam” ev anlamındadır²⁷⁰.

Köylüler camilerini ve çeşmelerini yapmak için antik sitenin yanındaki bütün iyi taş bloklarını taşırlar. Yazar bu yüzden Giaour Euren (Gavur Evren)’de dikkate değer hiçbir şey kalmadığını belirtir²⁷¹. Antik taşlar büyük ticaret merkezlerine genellikle uzak mesafelerden getirilir. Alış-veriş için şehre gelen bir köylü genellikle toprağında ürettiği, paraya çevirebileceği şeyleri öküz arabası içinde getirir. Taşçılar iyi taş almaya hazır oldukları için her zaman bir mermer parçası getirerek biraz para kazanabilirler. Bu yüzden bir gezgin Afyon Karahisar ya da Uşak gibi şehirlerde her zaman taşçıların avlularını gezmelidir. Fakat bu sözler sadece büyük şehirlere yöneliktir. Büyük merkezlere giden taşların küçük bir köyün çevresindeki antik siteden getirildiği daha kesindir. Çünkü genellikle köyler, eski sitenin üzerinde değil, yanında kurulmuşlardır²⁷².

Köylüler herhangi bir büyük duvar ya da kale için “Cenevizli” derler. Genoese (Ceneviz) isminin Türkiye’de bütün büyük antik duvarlarda kullanılması dikkate değerdir. Fakat bu belki de Arap masallarında çok geçen “cin” sözcüğünden gelmektedir. Çünkü Trabzon ve Bayburt kaleleri dahi Cenevizlilere atfedilir. Hamilton bu kalelerin Cenevizlilerin Anadolu’ya gelmelerinden çok önce yapıldıklarını söyler. Bu

²⁶⁹ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.260

²⁷⁰ W. M. RAMSAY, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam 1967, s.32

²⁷¹ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishopricks of Phrygia*, Oxford, s.595

²⁷² aynı eser, s.738

durum, ismin bulunduğu yerde Cenevizlilerin olması gerektiğini düşünen gezginlere büyük zorluk yaşatmıştır²⁷³.

Müslüman köylüler Hıristiyanların kutsal mekanlarına da saygı duyarlar. Bu dikkate değer bir özelliktir. Buralarda bazı doğa üstü güçlerin olduğuna inanılır. Hiç Mekke'ye gitmeden sadece Ermenilere ait bazı kutsal yerleri ziyaret etmiş olan bir Türk hacı lakabıyla anılıyordu. Kudüs'e duyulan saygı da Türkler arasında yaygındı²⁷⁴. Yazar Türklerin arasındaki saygı duyulan eski yerler ve eski dinlerin ya da boş inanışların, mezarı (türbe) kutsal bir yer olarak görülen, bazı mucizevi güçlere sahip olduğuna inanılan "Dede" formuyla sürdüğünü ifade eder²⁷⁵.

Türkiye'de arazinin köylülere değil şahıslara ait olduğu "çiftlik köyleri" vardır. Genel olarak çamurdan, dam örtüsü sazdan yapılmış en berbat türden küçük kulübelerin bulunduğu ve büyük bir yoksulluğun yaşandığı bir köy görüldüğünde, burasının bir "çiftlik" olduğu söylenir. Bunlar sadece Hıristiyanlara ait değildir, az da olsa Türk sahipleri de vardır. Türk çiftlikleri çok farklı bir karaktere sahiptir. Kendi malikanesinde kiracıları arasında yaşayan eski model mülk sahipleri dışında insanlar toprağı işlerler (metayer), evleri toprak sahibi tarafından verilmiştir. Buralarda herkesin ve her şeyin üzerinde olumsuz ve kötü bir hava vardır. Anadolu'daki çiftliklerin kiracıları görüldüğü kadarıyla Türklerdir²⁷⁶. Bu tür köylerde köy odası yoktur. Bir toprak sahibinin yararına işlenen toprakla diğerleri arasındaki fark çok açık bir şekilde görülür²⁷⁷.

Yazar kitabında aslında çok uzun bir şekilde hükümetin yaptığı kötülöklere yer verebileceğini fakat Türkiye'de yeterince kalmış her gezginde bununla ilgili bilgiler

²⁷³ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.77-78

²⁷⁴ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.46

²⁷⁵ aynı eser, s.71

²⁷⁶ aynı eser, s.65-66

²⁷⁷ aynı eser, s.67

olduğunu söyler. Kendisi ise daha çok son katliamlar ve uzun süredir Kürtlerin zulmüne uğradıkları için *the black country* (kara memleket) olarak adlandırılabilen yerin dışında kalan bölgeler hakkında bilgi vermek istediğini söyler. Bunlar Müslüman köyleriydi ve en çok yöneticilerin aksiliklerinden ve kötülüklerinden sıkıntı çeker gibi görünüyorlardı. Batı ve Orta Anadolu'daki köylerde bile Hıristiyanlar, Müslümanlardan daha zengindiler. Ramsay, kendisi gibi Müslüman köyleri arasında çok dolaşanların onlara karşı sempati, Osmanlı Hükümetine ise nefret beslediklerini belirtir. Çeşitli hükümet görevlilerinin baskılarına en çok Türkler maruz kalıyordu. Rumlar birbirlerine destek olarak güç birliği sağlamalarına rağmen Türkler birbirlerine yardım etmeden, her şeyi Tanrının takdiri olarak yorumluyorlardı²⁷⁸.

Türk ve Rum köyleri arasındaki en büyük farklılık, kadınlar arasında gözlenir. Türk köylerindeki kadınlar çocukluklarından itibaren devam eden güç yaşama koşulları sebebiyle hem fizik hem de zeka yönünden daha zayıftırlar. Rum kadınları ise her iki yönden de daha gelişmiş durumdadırlar. Bu gerçeğe bakarak iki milletin geleceği hakkında tahmin yürüten yazar, her yönden daha güçlü olan Rum kadınlarının yetiştireceği neslin Türklerden daha güçlü olacağı sonucunu çıkarır²⁷⁹. Doğuda Hıristiyan ve Hıristiyan olmayan nüfus arasındaki farkı gören hiç kimsenin, Hıristiyanlığın çok daha enerjik insan tipi meydana getirdiğinden kuşku duymayacağını söyler. Hıristiyanlar her yerde başarılı ve zengindirler²⁸⁰.

Yazar Türklerle Avrupalıların düşünce ve davranışlarında çok farklılıklar olduğunu örneklerle anlatır. Bir seferinde, bir iş için en yakın köyden getirilen işçiler işi

²⁷⁸ aynı eser, s.172-173

²⁷⁹ aynı eser, s.49

²⁸⁰ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Oxford, s. 502

bitirdikten sonra ulak da yarım düzine yardımcı ile gelmiştir. Bunun üzerine Ramsay, onların da paralarını öder. Kendilerine adalet gibi gözüken bu olayın Türklere delilik ya da budalalık olarak görüldüğünü söyler. Onlara bu durumu Doğulu bakış açısından anlattığını, iş sözü verilip işi diğerleri yaptığı için kendilerine de ödeme yapıldığını bu yüzden paranın kendilerine hediye olarak verilmesi gerektiğini anlattığını söyler. Ne yaptığınız değil, nasıl yaptığınız önemlidir ve yardımlarınız onlarla samimi ilişkiler kurmanızı sağlar. Türkler çalışıp para kazanmayı pek sevmediklerinden, bunu hizmetlerinin karşılığında bir hediye gibi göstermek daha olumlu karşılanır. Cömert insanları ve armağanları severler; diğer yandan bir Avrupalı kazanmadığı parayı istemez²⁸¹.

Türk köylülerinin hercai ve değişken oldukları için bir işe başladıktan sonra ertelenmemesi gerektiğini öğütler²⁸². En önemli kural, küçük bir kabalığın dahi yapılmasına izin vermemektir. Eğer çok ciddi olduğunuz açıksa her zaman sözünüz dinlenir. Bu arada, insanların geleneklerinden kaynaklanan iyi niyetli davranışlarını saygısız olanlardan ayırmak gerekir. Saygısızca bir davranışa izin vermektense sert olmanın ve otoriteye sahip birisi gibi hareket etmenin daha faydalı olduğunu söyler²⁸³. Birçok gezgin bu kurala uymadıkları için zorluk çekmiştir. Hamilton, ilk seyahatlerinde bu durumla ilgili şikayetlerde bulunur. Eski seyyahlar sıklıkla aynı şeyi bildirirler. Örneğin 1813’de Macdonald Kinneir, “Journey through Asia Minor” adlı kitabında Türklere özgü böbürlenme havasında bahseder. Oysa bir adam kaba bir sakal ve

²⁸¹ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.85–86

²⁸² aynı eser, s.77

²⁸³ aynı eser, s.27–28

silahlarla çok sert ve tehlikeli görünse de onu nezaket, biraz da otorite ve güvenle etkilemek mümkündür²⁸⁴.

Yazar iyi ve yararlı bir yardımcı bulmanın kolay olmadığını anlatırken de milliyetler arasındaki farktan bahseder. Ona göre Türkler genelde aptal ve beceriksizdirler. Arnavutlar, Türklerden çok daha zeki ve faydalıdır. Kaprisli ve çıkarıcı olsalar da onları sıkı bir şekilde kontrol ederek bu ikinci özelliği kendi yararınıza çevirebilirsiniz²⁸⁵.

Yanında bir Arnavut yardımcı bulduran gruba daha çok saygı duyulur. Buna örnek olarak; 1881'de Sandıklı'ya vardıklarında kaymakam tarafından büyük bir saygı ve ilgi görürler. Görüşme taleplerinden önce kaymakam buldukları hana gelerek orada kalamayacaklarını belirtir ve iyi bir eve götürür. Ramsay, sıradan bir gezgine yapılan bu muameleyi anlayamadığını söyler. Fakat bu durumun sebebi Arnavut hizmetçidir. Sonradan öğrendiğine göre bu Arnavut pazarda İngiltere Valide Sultanının oğlunun haremiyle birlikte geldiğini duyurmuştu²⁸⁶.

Bu arada yazar halkın karşılaştığı doğal felaketler arasında en çok çekirgelerden söz eder. Anadolu 1882'den birkaç yıl önce çekirgelerin istilasına uğradı ve büyük zararlar gördü. Çekirgelerin doğal sebeplerle yedi yıl sonra ortadan kalktığı söylenir. En büyük zararları kanatlanmadan önceki devirlerinde verdiler. Yeşil adına hiçbir şey bırakmadılar. Yazar İzmir yakınlarında gördüğünü söyler. Hiçbiri yerinde durmuyor, yeşil buluncaya kadar hareket ediyorlar ve bir-iki saniyede silip süpürüyorlardı.

²⁸⁴ aynı eser, s.28-29

²⁸⁵ aynı eser, s.281-282

²⁸⁶ aynı eser, s.282-283

Önlerine bir ev, bir duvarda bir şehir çıktığında üzerine gidiyor, bir taraftan girip öbür taraftan çıkıyorlardı²⁸⁷.

1881'de Angora (Ankara)'nın dış tarafları, özellikle batı ve güneye doğru olan kısmı çekirgeler tarafından harap edilmişti. Şehirde caddelere ve evlere akın etmişlerdi. Su içmek istediğinizde testiden bardağınıza çekirgeler dökülürdü. Yatağınıza döndüğünüzde pek çok çekirgeyi de getirirdiniz. Çeşmeleri tıkadılar ve suların akışını engellediler. Resmi istatistiklere göre vilayette 1620 ton çekirge gömüldü²⁸⁸.

Çekirge orduları her zaman parlak tüylü ve çekirgelerle beslenen kuşlar tarafından izlendi. Bu kuşlar, çekirgelerin bulunduğu zamanın dışında Anadolu'da hiç görülmediler. Çekirgeler kanatlandıklarında istikrarsız bir şekilde ve uzun aralıklarla konarak hareket ettiler. Böylece ülke tamamen ve aralıksız bir şekilde mahvedilmedi. İyi gözlemciler onların her zaman rüzgara karşı uçtuklarını söylediler. Ramsay, sadece bir kez uçan bir çekirge ordusu gördüğünü ve bu sırada gün ışığının uzun süre koyulaştığını söyler. Deniz kıyısına yakın oturanlar, rüzgar denizden karaya doğru estiğinde çekirgelerin rüzgara karşı uçtuklarını ve hepsinin denizde boğulduğunu söylediler. Yazar, 1880 yazında Ionian (Ege) sahilinde, Erythrae yakınında yaklaşık iki ayak yüksekliğinde 1 milden daha fazla bir uzunlukta ölü çekirge yığını gördüğünü söyler. Bu yığının ne kadar uzadığını bilmediğini de ekler²⁸⁹.

Çekirge felaketi yedi yıl sürdü ve sonra bitti. Yazara göre 1882 yılı felaketi sadece beşinci yılıydı. İzmir'de mayısın ortalarında insanlar çoktan birbirlerinin kurtuluşunu tebrik ediyorlardı. Çekirgelerin doğduktan ve baharda yürümeye

²⁸⁷ W.M.RAMSAY, *Imperessions of Turkey*, London 1897, s.275-276

²⁸⁸ aynı eser, s.276-277

²⁸⁹ aynı eser, s.277-278

başladıktan sonra bazı hastalıklardan etkilenip öldükleri görüldü. Ramsay ülkenin herhangi bir kısmında tekrar çekirge görmediğini söyler. Çekirgeler Kıbrıs'ta İngiliz idaresinin imha çalışmalarına rağmen uzun süre varlıklarını sürdürdüler. Anadolu'da ise çabuk yok oldular. Yazar bütün bunların sebeplerinin açıklanması gerektiğini belirtir²⁹⁰.

---

²⁹⁰ aynı eser, s.278-279

C – ULAŞIM SİSTEMİ

Selçuklu başkentinin Konya’da olması gibi sebeplerden meydana gelen geçici değişiklikler müstesna olmak üzere, zamanımıza kadar Anadolu’nun Jüstinian tarafından düzenlenen yol sisteminde çok az değişiklikler olmuştur. Fakat şimdi bütün yollar bir değişim geçirmektedir. Türk Hükümetinin bütün temsilcilerin İmparatorluğun doğu ve güneyine Anadolu’dan geçerek gittiği zamanlar önemli yolların iyi tutulması zorunluluktadır. Bunların birçoğunda menzil ve posta ulaşımı da yapıyordu. 1800’de Leake aceleyle İstanbul’dan Mısır’a gönderildiği zaman Anadolu’yu geçerek Dorylaion ve Iconium yoluyla Anemourion’a gitmiş ve oradan gemiyle Kıbrıs’a geçmiştir. Şimdi ise Kıbrıs’a gidecek bir yolcu yada bir hükümet memuru doğrudan doğruya vapurla gider. Bu örnek bugün posta yollarından bir kısmının azalmasına sebep olan değişikliklerden birini gösterir²⁹¹.

Bu değişikliğin sebeplerinden biri de İzmir’in büyümesi, Türkiye’nin ticaret merkezi durumuna girmiş olmasıdır. İzmir’den ülkenin içlerine kadar uzanan demiryolları Lydia ve Phrygia’ya kadar gelmiştir. Bunlardan biri “Kral Yolu”nun genel seyrini izleyerek yaylanın eteğine kadar dayanmıştır; buradan yaylanın seviyesine çıkabilmek için 2000 kademlik bir basamak tırmanması gerekir. Öteki hat ise büyük ticaret yolunu yakından takip ederek Apameia’ya kadar gelmiştir. Anadolu ile Batı ticaretinin büyümesi hükümetin çıkardığı engellere rağmen, bu demiryollarını meydana getirmiştir. Apameia, 1888’de önemsiz bir köy iken şimdi Osmanlı demiryolu terminallerinden birisidir²⁹². Ramsay Apameia’da hızla yapılan demiryolunun spekülasyonları da beraberinde getirdiğini söyler. Önceden orada zaten bir grup Rum yaşamaktaydı. İki han yapılmıştı. Herkes değeri çok yükseleceği için kurulacak istasyonun yerini öğrenmek ve oralardan toprak satın almak amacındaydı. Osmanlı

²⁹¹ W.M.RAMSAY, *Historical Geography of Anatolia*, çev. Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.84

²⁹² W.M.RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.84–85

Demiryolu yapılırken bu tür spekülasyonlar ve demiryolunun geçeceği yerleri önceden öğrenme çabası her yerde olmuştur. Burasının Sarayköy'deki demiryolu istasyonuna yirmidört saat mesafede olduğu söylenir. Yazar Apameia'nın antik dünyadaki en ilginç yerlerden birisi olduğu ve Osmanlı Demiryolu sayesinde turistlerin kolaylıkla ulaşabilecekleri uğrak yerlerden biri olacağını söyler²⁹³.

Bu demiryolları İzmir'i Anadolu'nun başşehri haline koyabilirdi. Fakat hükümet İstanbul'un idare merkezi olarak kalmasını istemektedir ve bu istek İstanbul'dan Ankara'ya bir hat inşası düşüncesini meydana çıkarmıştır. Bunun ticari bir teşebbüs olarak semere verebilmesi uzun zaman beklenemez²⁹⁴.

Ege limanları ile doğu topraklarını birleştiren Büyük Doğu Demiryolu çevresinde pek çok köy sıralanır ve pek çok primitif halklar da yaşamışlardır. Anava tuz gölünden insanlar hala, eskiden olduğu gibi tuz elde ederler²⁹⁵.

Thyatira, Hermus ve Caicos vadilerini birleştirerek kuzeye ve güneye uzanan bir vadinin tepesinde bulunmaktaydı. Bu iki nehrin vadileri Ege denize doğru büyük merkezi Anadolu platosunun kıyısından aşağıya açılarak doğu ve batıya uzanırlar. Doğa, bu yolu bütün medeni çağlarda bir vadi ile diğer vadi arasındaki geliş gidişler için çok kolay bir patika olarak belirlemiştir. Şimdi tren yolu bir baştan öbür başa geçer; antik çağlarda Anadolu'yu bir baştan öbür başa geçen temel yollardan birisiydi²⁹⁶.

Bugün asırlardan beri Anadolu'da engelsiz devam eden doğu idaresinden sonra, eski mücadele yeniden canlanmıştır. Ege Denizi sahilinde Rum unsuru yavaş yavaş çoğalmaktadır. Yunan ırkının kendi hükümetinden başka her hükümet idaresinde

²⁹³ aynı eser, s.86-87

²⁹⁴ W.M.RAMSAY, Historical Geography of Anatolia, çev. Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.84-85

²⁹⁵ W.M. RAMSAY, Impressions of Turkey, London 1897, s.91

²⁹⁶ W.M. RAMSAY, The Letters to the Seven Churches of Asia, London 1904, s:316

gösterdiği kuvvet ve hayatiyet sahildeki vadileri yavaş yavaş ele geçirmektedir. Osmanlı unsuru her ne kadar geri çekilmiyor ya da açık bir savaşla geri itilmiyorsa da sahilden yavaş fakat kesin şekilde silinmektedir. Bununla birlikte Anadolu'nun içleri hala tamamen doğuludur. Ramsay bu sessiz cereyan böyle devam ederse, Türkler asker ve Rumlar tüccar olarak birleşip her iki unsurun da kendi başına yapabileceğinden çok daha mükemmel ve mutlu bir ülke kurabileceklerinden emin olduğunu söyler. İngiliz demiryolları batılı unsurun metropolisi olan İzmir'den memleketin içlerine doğru yavaş yavaş sokuluyor ve batı ticareti eski ticaret yollarını yeniden açmaya çalışıyor. Bir zamanlar Anadolu'nun ortasından Roma'ya kadar dayanan bu yollar şimdi Marsilya ve Liverpool'a kadar uzanarak eski çağların büyük şoselerini bir kere daha canlandırmaya çalışıyorlar. Anadolu'da iki rakip yol şebekesi görülür; bunlardan birisi Yunan-Roma zamanından kalma eski büyük şark yolunu takip ederek büyük Yunan-Roma payitahtı olan Ephesos'tan geçer ki şimdi bu şehir limanını kaybetmiş ve tamamen mahvolmuş durumdadır. Bu yol Ephesos'tan sonraki seyrine Roma yolunu adım adım takip ederek devam eder. Öteki yol ise eski "Kral Yolu"nu ihya etmektedir. Mühendisler bu ikinci yolun hem asıl eski seyrini hem de sonradan Roma hükümeti zamanında tadil edilen seyrini incelemişlerdir. Sonunda bu ikinci yol güzergahının galip geleceğini söylemek büyük bir hata olmaz. Bütün orduların, ırkların ve medeniyetlerin gelip geçişi hep bu birkaç yolun boyunca olmuş, bunların da devir devir bazen biri bazen de ötekisi önem kazanmıştır²⁹⁷.

"Halihazırda Anadolu'nun yol sistemi değişmektedir. Vapurlar çikalıdan beri, İstanbul'dan İmparatorluğun muhtelif vilayetlerine uzanan karayolları kullanılmaz

²⁹⁷ W.M.RAMSAY, Historical Geography of Anatolia, çev. Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.25-26

olmuş, harap olmaya başlamıştır. Eskiden hükümetin ihtiyacı olan bu yolları mümkün olduğu kadar mamur bir halde tutuyor, posta teşkilatını muhafaza ettiriyordu. Türklerin bu yol şebekesi, İstanbul Şark İmparatorluğunun payitahtı olduktan sonra tedricen tekamül eden Bizans şebekesinin hemen hemen aynıdır. İstanbul'un tesis hadisesi askeri, ticari maksatlarla ve Roma ile kolay irtibatı temin emeliyle vücuda gelmiş olan bu eski yol manzumesinde tam bir ihtilal husule getirmişti. Bunun için evvela merkezi Roma olan daha eski bir yol şebekesini tetkik etmemiz lazım geliyor. Bu sisteme göre bütün yollar Roma'ya doğru uzanırdı; Anadolu vilayetlerinin bütün mahsulatı, Phrygia'nın azim, yekpare mermer sütunlarından, Cappadocia'nın kalem imalinde kullanılan kırmızı toprağına kadar hepsi Ephesos limanına toplanır, oradan da garbe sevk olunurdu"²⁹⁸.

Ramsay, ülkeyi tanıdığı zamandan beri Türklerin yol inşasında büyük faaliyet gösterdiklerini söyler. Bazı yerlerde yapılan yeni yollar ülkeye büyük fayda sağlamıştır. Fakat bazen öyle yeni ve geniş yollar vardır ki uzaktan ancak üzerindeki yeşil otlarla etrafından ayırtedilebilir. Birçok yerde birbiriyle bağlantısı olmayan, parçalar halinde yollar vardır; herşeyi tamamlanmış olduğu halde köprüleri yapılmamış yollar bulunur. Bunları yapıp bu şekilde yarım bırakmak için harcanan paranın dörtte biri var olan yolların tamiri için kullanılabilirdi²⁹⁹. Fakat o zaman yetkililer o kadar çok kazanamazlardı. Çünkü paranın çoğu çeşitli mevkilerdeki görevliler tarafından zimmete geçirilir sonrada bütün girişimlerden vazgeçilirdi³⁰⁰.

²⁹⁸ aynı eser, s.26

²⁹⁹ aynı eser, s.85

³⁰⁰ W.M.RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.70

Ya tamamen yeni bir yol açılır, büyük masraflar harlandıktan sonra bitmeden olduğu gibi bırakılır ya da yeni ve geniş yolun üstüne dökülen küçük taşlar atlar için o kadar kötüdür ki yolcular iyice çığnenmiş eski yolu tercih ederler ve yeni yolu ancak karşıya geçerken geçerler kullanırlar. Yolların bu şekilde parça parça ve irtibatsız olmasının sebeplerinden birisi de, köylüler tarafından yapılmasıdır; her erkek yılda birkaç gün yol yapımında çalışmaya mecburdur. Mecburi hizmet süresi bitince iş bırakılır ve tamamlanması bir sonraki seneye atılır. Bu plan memleket için en uygun olanıdır. Halktan yine halkın yararına ve zahmetsiz bir şekilde yardım istenmektedir. Fakat verilen bu emeği şimdikinden daha iyi idare etmek ve daha verimli bir hale sokmak gerekmektedir. Yeni yolların yapımındaki başarısızlığın en büyük sebebi idaresizlik ve vurgunculuktur³⁰¹. Yazar Carycos'tan Olba'ya giden ve muhakkak Roma eseri olan yolun civarında olan, daha önceden Türkler tarafından yapıldığını sandığı bir çok dar yolların dahi Roma inşaatı olduğunu öğrendiği söyler³⁰².

Ramsay, Türklerin yol yapımındaki beceriksizliklerinden bir takım siyasi sonuçlar çıkarılmasının da mümkün olduğunu belirtir. Anadolu Müslüman bir memleket olmakla birlikte Ermenistan'ın Hıristiyan Rusya ile birleşme isteği unutulmamalıdır. Bu birleşmenin istekten gerçeğe dönüşmesi belki de çok az kalan bir zaman meselesidir. Rus demiryolları sınıra kadar gelip dayandığı halde bu taraflarda Türklerin proje halinde bile bir demiryolları olmadığı gibi doğru düzgün tamir edilmiş adi yolları bile yoktur. Sadece Ermenistan'ın Rusya'yı doyuracağına ise pek fazla ihtimal verilmez. Anadolu'nun en büyük nehri olan Halys genellikle bir sınır nehri olmuştur. Nehrin doğusundaki vilayet hem Türk İmparatorluğunun en güzel parçalarından birisi hem de birçok Ermeni'nin vatanıdır. Bütün bunları göz önüne alınca, Rusya'nın atacağı ilk

³⁰¹ W.M.RAMSAY, Historical Geography of Anatolia, çev. Mihri PEKTAŞ, İstanbul 1960, s.85

³⁰² aynı eser, s.518

adıyla kendisini Halys'ın sahillerine kadar indirmesinin, imkan haricinde olmadığını görebiliriz³⁰³.

Yazar ticaret yollarının özellikle batı bölgelerinde güvensiz olduğundan ve buralarda eşkiyalığın yaygın olduğundan söz eder. Çünkü ticaretin iyi olduğu yerlerde hırsızlık ve eşkiyalık yaparak toplanacak çok şey vardır. Fakat ülkenin ortalarında çalmak için bir şeyler bulmak zordur. Pek çok hırsızlık ve kaçak hikayesi anlatılır. Yazar, arada bir hırsızların peşinde olan zaptiyeler gördüğünü ve bazen yakalayıp hapsedmeyi başardıklarını bildirir³⁰⁴.

---

³⁰³ aynı eser, s.85-86

³⁰⁴ W.M.RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.183

III – HÜKÜMET SİSTEMİ VE BÜROKRASI

Ramsay, Türkiye'deki kanunlardan kötü olarak bahsedilemeyeceğini belirtir. Kanunlar genel olarak iyidir ve Sultan Mahmud ya da halefleri tarafından en gelişmiş Avrupa yasalarından adapte edilmiştir. Çeşitli dinler arasındaki ilişkiler adil ve cömert bir görüşle ayarlanmıştır. Kötülük kanunların kendisinde değil, uygulanmasında yatar. En iyi kısımları uygulamaktan uzak durumdadır. Ancak gayretli ve çalışkan, Doğu geleneklerine ve diline aşina, arkasında tecrübeli ve mantıklı bir büyükelçi ve kendi hükümeti tarafından aktif olarak desteklenen bir konsolos olduğunda durum değişir³⁰⁵.

Türk memurları arasında kanunları yerine getirmek isteyenler azdır ve kanunları sağladığı hükümler hakkında herhangi bir bilgi ya da koşullarını öğrenme isteği çok azdır. Pratikteki kurallar yenisini yerine getirmeye izin vermez. Ayrıca memurların maaşı çok düşüktür. Dahası genellikle zamanında ödenmez. Görevliler, atanmadan önce rüşvet verdiklerinden aynı şeyi yapmaya yani onlar da rüşvet almaya başlarlar. Rüşvet tek kuraldır; her yerde “bahşiş” adı altında yürütülür ve onsuz hiçbir şey yapılamaz. Memurların görevi kanunları uygulamak değil hayatını kazanmaktır. Görevliler sık sık değiştirildiği için atanmasına rağmen güvensiz olan memur kendisi için en iyisini yapmaya çalışır. Herkes sistemi çok iyi bildiğinden aksini beklemez ve rüşvet alanları suçlamaz. Yürekten bir reform gerçekleşinceye kadar gelişmeyi görmek çok zordur³⁰⁶.

Türkler tabiatları itibariyle iyi memur değildirler. İlk olarak tembel olduklarından bir memurun yapması gerektiği gibi gayretli ve aktif çalışmazlar. Hayatının amacı para kazanmak ve rahat etmek düşüncesidir. Fakat zor şartlarda daha

³⁰⁵ W.M.RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.163–164

³⁰⁶ aynı eser, s.164–165

iyi çalışırlar. Türk işçilerinin her zaman en iyi işçiler olduğu tartışılmazsa da bu onları ince bir anlayışla organize eden amire bağlıdır. Türkler asker olarak cesur, güçlü ve disiplinli, ölüncüye kadar çarpışmaya hazır kimselerdir. Fakat yine iyi bir disiplin içerisinde olmalıdır. Ramsay'a göre iyi bir işçi olan Türk, kötü bir yöneticidir ve yararlı bir yönetici olan Rum, kötü bir işçidir. Oduncular, taş taşıyıcıları vb. işçiler genel olarak Türk, daha üst sınıf çalışanlar ise geniş ölçüde Rumlardır. Yazara göre Türkleri eğitmek zor hatta imkansızdır ama onlarda bulunan pek çok iyi özellikler, diğerleriyle birleştirilerek iyi bir ırk oluşturulabilir³⁰⁷.

Türk memurlarının görevlerini yerine getirebilmeleri için yardıma ihtiyaçları vardır. Kendilerine gelen evrakı başkalarına okuturlar. Evrakları kolaylıkla okutup anlayabilen bir Türk, diğerlerini etkilemek için bunu alenen yapar ve arada bir falan memurun kendisine gönderilen herhangi bir kağıdı okuyabildiği söylenir. Türkler hükümet işlerinin kırtasiye ile ilgili kısımlarını yürütmek için Ermeni ve Rum memurlara muhtaç olmuşlardır. Şimdiki Sultanın (II.Abdülhamid) başa geçtiğinde hükümetteki bütün Ermeni çalışanlarını temizleme girişimine başladığı fakat Türklerin bunu başaramamalarından dolayı tekrar yüzlerce Ermeni memurun işe alındığı söylenir³⁰⁸.

Memur yetiştirmek için gerekli şartlar ve koşullar olmadığı için, kanunlar ne kadar iyi olursa olsun, yararsızdır. Memurları yeterli bir şekilde eğitecek herhangi bir sistem yoktur. Zeki ve yetenekli memurların çoğu ya Arnavut ya da Çerkes'tir. Türk

---

³⁰⁷ aynı eser, s.165-166

³⁰⁸ aynı eser, s.166-167

gençlerinin bu alanda yetiştirilebilmeleri için reformcu padişahlar tarafından bazı girişimler yapılmış fakat bunda da başarı sağlanamamıştır³⁰⁹.

Türk köylüsünün hükümet görevlilerine ve memurlarına olan korku ve nefreti derin bir şekilde yerleşmiştir. Köylüler, yabancı arkeologların hükümetle ilişkileri olduğunu hissettikleri anda onlara yardım etmekten kaçınmaktadırlar. Örneğin 1890'da Bor'da bir Rum kadından satın alınan ve İstanbul İmparatorluk Müzesine verilmek için yetkililerin gözetimi altında geçici bir yere konulan önemli bir Hitit kabartması, bir memurun bunu öğrenmesi ve Rum kadını bularak ondan para koparması ile sonuçlanacaktır. Yazar çoğu kez kuşkunun bu tür memurları paraya götürdüğünü, yeterli miktarı karşılayamayanların boş yere hapse girdiklerini söyler³¹⁰. Yine bir Türk bu kabartmanın diğer yarısını yazarın bir arkadaşına göstermek için gizlice gece yarısı bahçesine götürmüş ve ona hiçbir memura bahsetmemesi koşuluyla bu taşı vermeyi teklif etmiştir. Yöredeki zengin bir Türk ailesine mensup bu adam "uykularını kaçırın bu tehlikeli şey"den kurtulmaya çok gönüllüydü³¹¹.

Köylülerle en çok karşı karşıya gelenler hükümetin daha aşağı temsilcileri olan zaptiye ya da jandarmalardır. Ramsay, bu konuda da her zaman olduğu gibi yalnız gördüklerini ve işittiklerini aktardığını ifade eder. Zaptiyelerin hareket ve tavırları yöneticilerinin karakterine göre değişir³¹². Konya'da bir nevi sürgünde bulunan İngiliz Said ve Abidin Paşa gibi güçlü idareciler, vilayetlerini ortalamadan daha iyi şartlara getirdiler; İngiliz Said'in memurları maaşlarını düzenli olarak aldılar, en azından öyle gösterildi. Fakat Kilikya kapısına doğru büyük bir yolun son zamanlarla doğru bitirildiği söylendi; yolun bütün kolay kısımları bitirilmiş, sadece bazı köprüler

³⁰⁹ aynı eser, s.168 - 169

³¹⁰ aynı eser, s.170 - 171

³¹¹ aynı eser, s.171 - 172

³¹² aynı eser, s.173

yapılmamıştı. Bu yüzden bir kısmı kullanılmıyordu ve vali tarafından kendi haline terk edilmişti. Buna rağmen birçok şey yapmıştı. Onun zaptiyeleri daha iyi durumdaydılar³¹³.

Özellikle düşük derecedeki memurların çoğunda olduğu gibi, zaptiyeler de maaşlarını zamanında alamazlar. Bu yüzden yaşamak ve ailesini geçindirmek zorunda olan zaptiyeler köylüleri istismar ederler. Özellikle uysal Türk köylüleri arasında fütursuzca davranan zaptiyeler Çerkes, Kürt ya da Avşar köylerine gittiklerinde daha dikkatli davranmaları gerektiğini bilirler. Zaptiyelerin görevlerinden birisi, hükümetin emirlerini köylülere bildirmektir. Eğer vergiler gecikmişse bunun nedenlerini öğrenir ve durumun gereğini farketirler. Her ortamda suistimal şartlarını kullanırlar³¹⁴.

Ramsay Batıdaki polisle, Türkiye'deki zaptiyeyi karşılaştırır ve polisin kanunun sembolü olduğunu söyler. Onun temel görevi suçluları yakalamak ve hapsedmek ve halkı korumaktır. Bir zaptiye ise tam tersini yapar. Bir suç işlendiğinde gerçek suçlu bulunduğu halde başkaları yakalanıp hapsedilir ve rüşvet koparıncaya kadar da bırakılmaz. Örneğin bir keresinde yaşlı bir Türk evinde ölü olarak bulunmuştu ve herkes katili biliyordu. Bir ihtiyar, karısından kalacak mirası alabilmek için beklemekten sıkılan damadı tarafından öldürülmüştü. Yaşlı adamın kafası kesildiği için bunu bir Türkün yaptığı açıklı. Ramsay Türklerin her zaman kafa kestiklerini, Rumların ise cinayet işlediklerinde cesedi bütün bıraktıklarını söyler. Smyrnalıları arasında bıçak kullanmakta usta caniler çok olmasına rağmen, cesedi bütün bırakırlar. Fakat bu önemli ayrıntıya rağmen yaşlı adamın birçok Rum komşusu tutuklandı ve alışmış şekilde serbest bırakıldı. Cinayeti işleyen Türk ise hiçbir zaman tutuklanmadı. Türkiye'de daimi suçlar ve suçlular yoktur. Aynı adam bir gün saygıdeğer bir tüccar olabilir ve

³¹³ aynı eser, s.174-175

³¹⁴ aynı eser, s.175

muhtemelen başka bir kayınpederi olmadığından zaptiyenin ona zarar vermesine gerek yoktur³¹⁵.

Her eziyet ve haraç olayının zaptiyelerle ilgisi olduğuna dair insanlarda genel bir kanı vardır. Eğer Ankara ile İstanbul yolu arasındaki eşkıyalık faaliyetlerini sorarsanız yetkililerle gizli anlaşma yapıldığını ve zaptiyelerin arabuluculuk yaptığını işitirsiniz. Zaptiyelerin kötülükleriyle ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat köylülerle zaptiyeler arasında iyi ilişkiler içinde gerçekleşen bir ilişkiden bahsetmek zordur. Her yerde ve her milletten, her dinden Anadolu insanı onların kötü yönetim ve adaletsizliğin temsilcisi ve merkezi olduğunu söylerler³¹⁶.

Ramsay buna rağmen karşılaştığı zaptiyelerin saygılı, yardımsever, zeki ve gayretli olduklarını anlatır. Fakat bunu, kendisine gösterilen iyi hizmet karşılığında ödediği paranın şöhretine bağlar. Mecbur kalmadıkça zaptiyeleri yanına almak istemez. Çünkü her an köylülerle yapılan anlaşmaları bozmaya ya da onlardan para koparmaya çalışabilirler. Köylüler zaptiyelere hiç güvenmedikleri için bir köye onlarla gitmek tehlikelidir³¹⁷.

---

³¹⁵ aynı eser, s.176-177

³¹⁶ aynı eser, s.178-179

³¹⁷ aynı eser, s.181

IV – DOĞU-BATI MÜCADELESİ

Anadolu toprakları için Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki mücadele 641’de Müslüman Arapların Kilikya’yı istilası ile başladı ve 1516’da Sultan Selim’in Kilikya’yı kesin olarak fethiyle sona erdi³¹⁸. Günümüzdeki Büyük Savaşın sebep olduğu bazı büyük değişikliklere kadar Cilicia, Doğu ile Batının, Greklerin ve Syrian Asyalılarının buluşma yeri idi ve orada Türkçe ve Grekçe konuşan ırklarla, Syriac konuşan insanların bir karışımı vardı³¹⁹. Doğu ile Batı, Asyalı ile Avrupalı arasındaki asla bitmeyen mücadele bazen barışçı bir ilişki, birbiri içine geçme ve hatta birleşme şeklini alır ama genelde açık ya da gizli bir savaştır. İki dünya arasındaki ayrılığın nasıl ümitsizce bir seviyede olduğunu görenler Asyalı ile Avrupalıyı birleştirmenin imkansız olduğunu söylerler. Avrupa, Asyalı unsurları sadece Avrupa yöntemiyle yönettiği mücadelenin hoşnutsuzluk ve olası savaş şeklinde süreceği bilinmelidir³²⁰.

Ramsay’a göre dünyanın en eski ve en büyük mücadelesi doğu ile batı arasındaki mücadeledir. Günümüzde de Anadolu’daki hareket bu mücadelenin bir devamıdır. Greklerle Asyalılar arasındaki Troy savaşı da bu mücadeleden başka bir şey değildi. İran kralı Xerxes, Yunanlıları ortadan kaldırmak istemiş fakat kalabalık orduları sayıca az olmasına rağmen disiplinli Yunanlılar karşısında yenilmişti. Bundan sonra Büyük İskender’in orduları doğu ile batı arasındaki en büyük mücadele olan Anadolu’yu almakla yetinmemiş, Asya’nın büyük bir kısmını da zaptetmiştir. Fakat bu işgal hareketi sürekli ve etkili olmamış, İskender’den sonra tekrar doğu etkisi görülmüş ve Romalılar zamanında Mithridates tarafından temsil edilmiştir. Romalılar bu kez

³¹⁸ W. M. RAMSAY, *Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces*, Aberdeen, s.281

³¹⁹ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.287

³²⁰ W. M. RAMSAY, *Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces*, Aberdeen, s.281

güçsüz kalmış olan Yunanlıların yerini almışlardır. Romalılar yüzyıllar boyunca Anadolu'yu batılılaştırmaya çalışmışlar fakat Anadolu'ya uygun idare mekanizmasını sürdürmeyi göz ardı etmemişlerdir. Anadolu'nun bütün şehirleri tamamen batı şehirlerine benzemişler, isimleri Yunanca ve Latince olmuşsa da bu yüzeysel görünüşün altındaki doğu ruhu canlılığını korumuştur. Dini ve resmi dil Yunanca ve Latince olmasına rağmen halk mahalli dillerini kullanmıştır. Özellikle IV.yüzyılda Hıristiyanlık Anadolu'yu homojen bir batılı ülke haline getirmiş gibi görünse de, buradaki Hıristiyanlar doğulu özelliklerini hiçbir zaman yitirmemişlerdir³²¹.

Bizans İmparatorlardan Justinian zamanında doğu unsuru daha da gelişmiş, hatta bazı şehirlerin Yunanca adları yerine eski yerli adları kullanılmaya başlanmıştır. Yüzyıllardır hüküm süren hükümet şekli ve özellikleri kuvvetli Roma idaresi ile aynı karakterde olduğu halde imparator sülalelerinin değişmesiyle birlikte idaredeki batılı unsurlar gevşeyip, doğulu unsurlar ön plana çıkmıştır. Nitekim son Bizans sülalelerinin çoğu Phrygialı, Cappadocialı ya da Ermeni idiler³²².

Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya gelmesinden sonra Türk etkileri görülmeye başlar. Öyleki XII. yüzyıldan itibaren Bizans tarihçileri çoğunlukla Anadolu şehirlerinin Türkçe isimlerini kullanırlar³²³. Fakat Selçuklu ve Osmanlı Türkleri Bizans'ın idare sistemini pek çok konuda sürdürdüler. Örneğin Cappadocia ile Cilicia arasındaki sınır

³²¹ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.124 ; Engin UZMEN, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Türkiye'ye Bir Yabancı Gözüyle Bakış", *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmalar Dergisi Türkiye Hakkında Seyahatnameler Özel Sayısı, I/4*, Ankara 1969, s.34

³²² Engin UZMEN, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Türkiye'ye Bir Yabancı Gözüyle Bakış", *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmalar Dergisi Türkiye Hakkında Seyahatnameler Özel Sayısı, I/4*, Ankara 1969, s.34 – 35

³²³ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.128

geç Bizans döneminde değiştirildi ve hala (en azından 1902'ye kadar) kuzey batıya 6 mil uzaklıktaki Ak Köprü'dedir³²⁴.

Ramsay Anadolu'da yaklaşık sekizyüzyıl Doğulu karakterin en üstün şekilde hüküm sürdüğünü, sonra Büyük İskender'in Oryantalizmin öcünü aldığını fakat Asyalıların adım adım Avrupa'dan, Balkanlardan sürüldüğünü ve şimdi de askerlerin Güneydoğu Avrupa'nın özgürlüğünü sağlayacak son mücadele için hazır olduklarını yazar³²⁵.

Anadolu'ya sahip olma mücadelesi henüz sona ermemiş fakat son yıllarda mücadele yöntemleri değişmiş, savaşın yerini okullar, kolejler ve demiryollarının olanakları almıştır. Ama tekrar eski yönetimleri geri getirme eğilimleri de güçlüdür. Panislamizm kararlı bir şekilde Türkiye'de sivilizasyonun yerleşmesini ve gelişmesini katliam ve savaş yöntemiyle yok etmek amacındadır ve Almanya ile İngiltere arasındaki çekişme bu sonu yaklaştırmaktadır. Amerikan okulları ve kolejleri büyük medenileşme merkezleridir ve amaçları kendilerine, dinlerine ve kültürlerine yabancı insanlar değil, eğitilmiş bir sınıf meydana getirmektir; Rumları daha iyi Ortodoks Rum, Ermenileri daha iyi Gregorian, Bulgarları daha iyi Bulgar ve Türkleri daha iyi Müslümanlar yapmaktadır³²⁶.

A – YUNAN HAREKETİ

1820–30'lu yıllarda Yunanistan'ın Avrupa kısmı özgürlük hareketini başlatınca, Anadolu'daki Yunan hareketi alışılmış Türk politikası tarafından, Scio'daki katliamlar gibi önlenmeye çalışıldı. Bu hareketleri Osmanlı hükümeti kanla bastırdı. Scio şehri ve ortalama elli köy yakıldı. İki ay içinde 30.000 kişi öldürüldü, 32.000'i köle yapıldı,

³²⁴ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.13–14

³²⁵ aynı eser, s.129

³²⁶ W. M. RAMSAY, *Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces*, Aberdeen ,s.301

30.000 mülteci göç etti. Kurtulabilen insanlar bir zamanlar zengin, bir eğitim ve ticaret merkezi olan muhteşem bir adadan kaçmak zorunda kalmışlardı³²⁷.

Fakat bütün bunlara rağmen Anadolu'nun Batı sahillerinde Rum unsuru oldukça büyük bir güçle çoğalırken, Türk unsuru da zayıflamaktadır. Herkes birkaç yıl önce boş ya da sadece Türklerin bulunduğu yerlerde büyüyen pek çok Rum köyü bilir. Bu gerçeğin sebebi Oryantal unsurun geri çekilmesi ya da göç etmesi değildir. Demiryolu ülkenin içlerine doğru ilerledikçe Rum unsuru da onunla birlikte hatta önünde gitmektedir. Ticaretin tamamı neredeyse onların elindedir. Sermaye yabancı bile olsa pratikteki iş büyük ölçüde Rumlar tarafından yönetilir. Türk köylüleri ise çaresiz ve umutsuzdurlar. Çünkü evlilikte gösterişli bir tören (düğün) yapmak Türkler için bir onur meselesidir. Bunun gibi gösteriş yapmak ya da askerlikte yer değiştirme satın almak ve memurlara rüşvet vermek için ödünç para alırlar. Fakat sonra çoğunlukla bunu ödeyemeyip borçlarına karşı rehin verdikleri topraklarını ellerinden çıkarırlar. Bu şekilde arazinin çoğu Türklerden Rumların eline geçer³²⁸.

Rumların genişlemesinin tipik örneklerinden biri Sarayköy'de yaşanmıştır. 1881'de demiryolu henüz Sarayköy'e ulaşmamıştı. 1882'de ya da 1883'ün başlarında demiryolu hattı Sarayköy'e doğru açıldı ve Sarayköy'de Rumlar sağlam bir şekilde genişlemeye başladılar. 1894'de Türk istatistikleri Rum nüfusunu 450 olarak verir; fakat bu bir tahmine göre çok düşüktür. Arundel 1826'da Sarayköy'de birkaç Rum evi olduğunu söyler³²⁹.

³²⁷ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.130

³²⁸ aynı eser, s.130-131

³²⁹ aynı eser, s.131

Osmanlı Demiryolu şu an Sarayköy'den İshekli ve Dineir (Dinar)'a doğru 70 mil kadar ilerledi ve Rumların tüm hat boyunca yayılması da devam etmektedir. Ramsay 1891'de Dinar'dan dört saat mesafede Avrupa Levanten ailelerine uygun güzel ve konforlu bir çiftlik evinde misafir edildiklerini söyler. 1883'de burasının durumu haraptı, toprak işlenmemiştir. 1890'da Dinar'ın 15-16 saat doğusunda, Pisidian vadisinde, muhtemelen yüzyıllardır hiçbir Hıristiyanın ayak basmadığı bir yerde, Isparta yakınındaki Eğridir'de yerleşik bir Rum ailesiyle karşılaştılar. Kazarak çıkardıkları kitabeleri bir müze haline getirdikleri depo gibi bir yere koymuşlardı. Yazara göre en kaba ve eğitimsiz Rumlar bile bu şekilde antik eserlere önem verdiklerini gösterirler³³⁰.

Yunanlıların sağlam ve karşı konulmaz yayılması, Anadolu'nun batısını etkiler ve Türkiye'de diğer faktörlerden kat kat fazla bir şekilde göze çarpar. Bu ilerleme öyle açıktır ki, Türkler buna karşı koymak için hiçbir girişimde bulunmazlar; bu durumu kaçınılmaz olarak kabul ederler. Ramsay, Anadolu Rumlarının geleceklerinin kendi ellerinde olduğunu ve bu gerçeği görüp ona göre hareket etmeyen hiçbir politikanın başarılı olamayacağı görüşündedir³³¹.

Ramsay, Yunanistan'la yapılan savaşın, Müslümanların reaksiyonunu arttırdığını ve Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki ilişkileri kötüleştirdiğini söyler. Bu ortamda arkeologların yolculuğunda çok daha zor bir hale gelmiştir. Eğer Rum vatandaşlarının Türkiye'den sınır dışı edilmesi ya da tamamen kovulması gerçekleşirse bunun derin etkileri olur. Basit bir örnek vermek gerekirse Osmanlı Demiryolundaki

³³⁰ aynı eser, s.132-133

³³¹ aynı eser, s.133

pekçok görevli Rumdur ve hepsi sınırdışı edilirse demiryolu hattını işletmek güçleşecektir³³².

B – REFORM VE İSLAMİ DİRİLİŞ

Yazar 1880-1881’de Türkler hakkında birkaç şey öğrenmeye başladığında kendisini etkileyen ilk unsurun ülkenin geleceği hakkında açıkça duyulan ve konuşulan umutsuzluk olduğunu vurgular. Dönemin politikası hakkında güncel tahminler yapılmaktadır. Herkes bu kötü mirası hakettiklerini ve kurtuluşun neredeyse imkansız olduğunu söylemektedir. Son Rus-Türk savaşında savaşan askerler, Türklerin başına gelen felaketlerin yaralı Ruslara karşı, genellikle düzenli olmayan birliklerin yaptığı davranışların bir cezası olduğunu düşünürler. Anadolu’dan gelen askerlerden Türk ordusundaki en iyi birlikler arasında bile kesin olarak savaştan hoşnutsuzluk gözlenir³³³.

Kuşkusuz Rus yenilgisinin etkisi geçici olabilirdi. Fakat onların hükümet sisteminin kötülüğü hakkındaki düşünceleri kalıcı idi. “Reform” bir kelime bile olsa, insanların sık tekrarladığı, tanıdık bir söz olmuştu. Reform olasılığına değil, gerekliliğine inanış vardı. Köylüler ise bu konuda bilinçli değildiler. Onların endişesi memurlardan korkuları ve savaş için evden uzaklaşma düşüncesiyle sınırlıydı ve başka bir şey bilmiyorlardı. Fakat dış dünya ile ilgili çok az şey bilinen şehirlerde bile durum böyle değildi³³⁴.

Yazar reform ve gelişmenin Türkiye’de mümkün olduğunu belirtir fakat bu Türk idaresi altında çok zordur. Türkiye’de kendisi gibi uzun süreler seyahat edenlerin yönetimin samimiyetten yoksun olduğunu gördüklerini belirtir ve Hamilton’dan örnek

³³² aynı eser, s.30-31

³³³ aynı eser, s.134

³³⁴ aynı eser, s.135

verir. O da Türklerin her alanda başarılı olmalarında gereken görevlerindeki sebat ve yüksek ahlak gücünü henüz başaramadıklarını söylemektedir³³⁵.

Fakat Türkiye’de yaşanan değişim 1882’den itibaren çok belliydi. İslami his ve düşüncede açık bir uyanış başlamıştı. Yeni başlayan devir yeni bir güç ve yeni bir yaşamı ya da kocaman ve tamamen yıkıntıyla sonuçlanacak bir Müslüman gücünün devri olacaktı. Söz konusu değişimde “Müslüman” sıfatı, “Türk”ten önce gelmekteydi. Bu Müslüman gücü idi ve bunalımdaydı. Onlara, ırklarını korumak için yardım etmeyenler, dinlerinin korunmasında gönüllüydüler. Kuşkusuz böyle bir düşüncenin uyanışı, bazı merkezlerden idare edilen başarılı bir planın sonucuydu. Ramsay diğer Hıristiyanlara karşı aynı hissin olmamasına rağmen genellikle İngiliz düşmanlığının güçlü olduğunu savunur. Bu nefret özellikle hükümet görevlileri arasında daha bilinçlidir. 1882’de Türklerin İngiliz donanmasından pekçok gemiyi batırdıkları haberi geldiğinde çok büyük sevinç yaşandı. Fakat Alexandria (İskenderiye)’nin bombardımanı ve Müslümanların tamamen yenildiği haberlerine inanılmadı. Ramsay’a göre bu, Türk heyecanındaki ani düşüşü gösteren öğretici bir nottur³³⁶.

İslamiyetin dirilişi Anadolu’nun Doğu kısımlarında ve İstanbul’a doğru uzanan bölgelerde göze çarpıyordu. Batıdaki Rumları, oralarda büyük bir huzursuzluk olmasına rağmen çok etkilememişti. Eğer hareket başarılı olursa batıya yayılacağı kuşkusuzdur. Ramsay’a göre bu Mithridates’in başkanlığında yapıldığı gibi Oryantalizmin geçici bir dirilişidir ve izlenen yöntemler ondan farklı değildir. Fakat şu durumda Avrupa güçlerinden duyulan korku, batılıları korumaktadır³³⁷.

³³⁵ aynı eser, s.169

³³⁶ aynı eser, s.136-137

³³⁷ aynı eser, s.138

Türkiye’de Müslümanlık dirilişi için gerek vaazlar verenler gerekse bunları yönetenlerin uzun yıllar hazırlandıkları gözlenmektedir. Vasıtalar aynı kıyıma sebep olur, kafirleri yok etmenin insanı cennete götürecektir bir erdem ve meziyet olduğu nutkunu içerir³³⁸.

Türkiye’yi az çok yakından bilen herkes, 1882’den beri etkileri görülen Oryantalizmin uzun bir hazırlık dönemi olmadığını ve bir merkezden idare edilmediğini bilir. Bu büyük tarihi hareket dikkate değer bir şahsiyet olan, durumdan tek başına umutsuzluk duymayan fakat büyük bir sabır, azim ve diplomasi becerisine sahip olan Sultanın (II.Abdülhamid) kendini, kaderine karşı durmaya adanmasının sonucudur. Sultan Abdülhamid İslam aleminin yenilenebileceğine inanıyordu. Neredeyse iflas etmiş bir hazine, gemileri çürümeye bırakılmış bir donanma, yenik ve bozulmuş bir ordu, ihanet ile çevrilmiş sahtekar insanlar ve kendi halkından gelen tehlike ile karşı karşıya idi. Bu şartlarda tahtını sadece Avrupa diplomasisi ile, onların karşılıklı düşmanlık ve güvensizliklerini kullanarak korudu. Her birinde, kendilerinin göz dikmiş olduğu yerlerin parçalanabileceği korkusunu işledi. Hala saltanat sürüyor ve Türk siyasetini tek başına yürütüyor. Diğer son dönem sultanlarının yapmadığı kadar otokrasiyi kullanıyor. Onun başkanlığında İslamiyet ve Oryantalizm, düşmanlarına ve Avrupa düşüncesine meydan okumak için bir araya getirildi³³⁹.

Abdülhamid Türkiye’de bazı reformların Osmanlı yönetiminin sonunu hızlandırdığını gördü. Reformun Sultan ve Halifenin birleştiği Osmanlı tarzına uymadığını farketti. İstanbul’da halifelik kalktığında İslamiyet Avrupa ve Anadolu’da kötü bir sonla karşılaşır. O, aynı zamanda İngiliz politikasının her zaman Reformu koruma eğiliminde olduğunu da gördü. İngiliz devlet adamlarının rüyası ve parolası her zaman *a reformed and strong Turkey* (yenilenmiş ve güçlü Türkiye) idi. Genç Türklerin

³³⁸ aynı eser, s.138–139

³³⁹ aynı eser, s.139–140

gücü İngiliz desteğine bağlanıyordu. Kısaca Abdülhamid İngiltere'nin kendisinin baş düşmanı olduğuna inanmıştı. Bu yüzden Türkiye'deki İngiliz etkisini zedelemeye başladı. Adım adım düşmanlarını güçsüzleştirdi ve bozguna uğrattı. En büyük adımında İngiliz çıkarlarının ilerlemesini sağladığı, düşünülen yanlış bir fikir ile, İngiliz etkisinin yok olmasına sebep olan bazı İngiliz partilerinin yardımını sağladı³⁴⁰.

Ramsay 1880-84 arasında neredeyse Türkiye'de tamamen ikamet ettiği yıllarda ülkenin pek çok yerinden bir çok insanın kendisine hep aynı şeyleri söylediklerini belirtir: "hükümetiniz Sultanın, kendisinin en büyük ve kötü düşmanı olduğunu farketmiş gibi görünmüyor; ve bu yüzden her zaman ekmeğine yağ sürüyor"³⁴¹.

Yazar, II. Abdülhamid'in politikasının ve Müslümanlık dirilişinin Anadolu'da kalıcı olup olamayacağı sorusuna, Anadolu'nun orta ve batı kısımları söz konusu olduğunda, mümkün olamayacağı cevabını verir. Çünkü buralarda Rumların henüz yerleşmediği yerlerde bile Müslümanlar azalmaktadır. Askere gitme, kötü yönetim gibi sebeplerle Türkler gitgide yok oluyorlar. Demiryollarının ve Avrupa'nın etkisi altındadırlar. Doğu bölgelerinde ise zamanla daha farklı olabilir. İslami diriliş bu topraklarda çok daha dikkatli bir şekilde yayılmaktadır ve şu an alışılmış Türk yöntemleriyle başarılıdır. 1821'de Scio'da ve 1860'da Syria 'da olduğu gibi şu anda da doğuda fakat çok daha geniş bir boyutta bir hareket başlamıştır. Batı ruhunun işaretleri, batı eğitimi ve amaçları, ortalama özgürlük hakları Türklere tehlikeyi haber verdi ve uzun bir hazırlık ve dikkatli bir planla batı ruhunu ezmek için genel ve rastgele katliamlar başlatıldı. Tüm ihtimaller içinde Ermeniler yok edilecekti. Ramsay'a göre

³⁴⁰ aynı eser, s.140-141

³⁴¹ aynı eser, s.141

200.000 civarında Ermeni öldürüldü ve bunun dört katı kadar da açlık ve sefalet içinde kaldı³⁴².

Şu anda Anadolu'nun batı bölgelerinde Müslüman canlanmasının doğudaki hareketleri bittikten sonra batıya doğru genişleyeceği düşüncesi hakimdir. Yazara göre Rumlar Türklere Ermenilerden çok daha büyük bir tehlikelidir. Çünkü Rumlar daha az uysal, daha cüretli, daha isyankardırlar. Ermeniler yok edilirken ve Oryantalizm doğuda en yüksek konumuna ulaştığında onlar kaçmadılar. Ramsay olayları değerlendiren hiçbir rasyonel bakış açısının, eğer erken davranıp kaderlerini önleme girişiminde bulunurlarsa, onları suçlayamayacağını belirtir³⁴³.

Fakat Anadolu'nun doğu kısımlarında bile Oryantalizm ruhu tehlikededir. Saray isterse Kürtler de pek çok Ermeni gibi katledilir. Onlar hiçbir zaman iyi Müslüman olmadılar ya da dış görünüşün dışında Sultanın tebası değildiler. Yazara göre Kürtler bir soykırımın dışında hiçbir şeyde başarılı olamayan Türk yöneticileri tarafından asla kontrol altında tutulamadılar. Ramsay son olarak batı ile doğu mücadelesi hakkında “muhtemelen çoğumuz Fırat yakınında yapılacak Asyalı ile Avrupalı idare arasındaki sınırı göreceğ kadar yaşarız” diyerek tahmin yürütür³⁴⁴.

Yazar Türkiye'deki durumun sadece bir tarafa biraz ekstra güç ekleyerek Avrupa güçlerinin dengeyi sağlayabileceği karşıt güçler arasındaki zor bir denge durumu olarak görülmemesi gerektiğini savunur: Ülkedeki Oryantalizm ölürken Batı fikir ve düşünceleri güçlenmektedir. Bunun arkasında güçlü sekizyüz yıllık kuvvet ve baskı olup onu karşı konulmaz bir biçimde ileriye doğru itmektedir. Ramsay Avrupa

³⁴² aynı eser, s.156-157

³⁴³ aynı eser, s.157.

³⁴⁴ aynı eser, s.157-158

Güçlerinin özgürlüklere karşı olan hareketleri zayıf bir şekilde protesto edip Şultanın ve otoritesinin yanında yer almalarını ve Ermenilere, Giritlilere ve Genç Türklere aceleci davranmamaları gereğini tavsiye etmelerini şiddetle eleştirir. Onların medeni toplum ve yönetimlerin kaynaklarını suistimal ettiklerini söyler. Fakat Türkiye’de gelişen yeni fikirlerin önünü hiçbir kuvvetin alamayacağını savunur³⁴⁵.

C – II. ABDÜLHAMİD VE AVRUPA DEVLETLERİ

1-II.Abdülhamid’in Alman ve Rus Politikaları

Ramsay II.Abdülhamid’in muhtemelen Türk karakterine benzemediğini düşündüğü yeteneklerinden uzun uzun bahseder. Dindar, uzak sonuçlar elde etmede sabırlı ve ileri görüşlü, son derece uyanık ve iç politikayı tamamen kendi ellerinde tutma becerisine sahip birisidir. Her zaman hiçbir bireyi ölüm cezasına çarptırmaktan hoşlanmadı. Şu an son derece merkezleştirilmiş idari sistem sayesinde Sultanın yetkisi dışında hiçbir suçlu idam edilmez. Ramsay’a göre, ölüm cezasını kaldırdığı için en ciddi suçlar cezalandırılmadan kalır. Bu Türk doğasına uymayan bir davranış şeklidir. Yine yazarın Türk doğasıyla bağdaştırmadığı diğer özelliği II.Abdülhamid’in dindar olmasıdır. Türkler çok dindar bir millet değildiler; tersine genellikle camiye sürekli gitmezler, ibadetlerini bırakmak için bir özür bulmaya hazırdırlar. Fakat Sultanın Rufai dervişlerinin bir üyesi olduğu söylenir. Bakanlar, toplantı için Sultanı beklerken, onun başka bir yerde dervişlerle trans halinde olduğunun haberinin gelmesi sık tekrarlanan bir olaydır. İslamiyet’in dirilişiyle beraber bu inanış çoktan ortadan kalktıysa da, Türk İmparatorluğunun bir Ermeni Sultanı ile son bulacağını ve onun bu Ermeni Sultan olduğuna yönelik güncel tahminler yapılırdı. Bu tuhaf söylenti çeşitli şekillerde söyleniyordu; bazıları inanılması güç skandal şeklindeydi ama en doğru kısmı onun

³⁴⁵ aynı eser, s.158-159

annesinin sonradan Müslümanlığa geçmiş Ermeni olmasıydı. 1880-1882 yılları arasında oldukça inanılan bu bilgi, Dr.Cyrus Hamlin tarafından North American Review’de verildi. Daha sonraları Sultanın annesinin Gürcü yada Çerkes olduğu söylendi. Fakat önemli olan ve herkesin fark ettiği nokta onun Türk karakteriyle çizdiği zıtlıktır. Herkes bu özelliklerini annesinden aldığını düşünür³⁴⁶.

Ramsay Sultanın karakterinin, sürekli dikkatliliği, ileri görüşlülüğü, kendisini saraya kapatan ürkekliği, Türklerden korkusu, Ermenilere nefreti ve belirtilen diğer yeteneklerinin sadece Ermeni soyunun ipuçlarını verdiğini belirtir. Onun askeri güçle değil, entrikalarla Mithridates’in bir bölümünü XIX. yüzyılda başarıyla oynayan, tarihçilerin incelemesine layık bir kişilik olduğunu söyler. Önceki üç Sultanın kaçınılmaz olarak kabullendiği değişimi engellemek ve Türkiye’deki en güçlü partinin istediği sivilizasyonun gelişmesini yok etmek görevini üstlenmişti. 1882’de Almanya’nın saldırganlığından çekinmek için bir nedeni olmadığını düşündü ve o zamandan beri İstanbul’da tamamen etkili olacak bu ülkeye doğru yöneldi: İki taraf da kazançlıydı. Alman sermayesi Türkiye’de teşebbüs imkanı buldu, Alman görevlileri Türk ordusunu düzenlediler; Krupp, silahlarını sattı. Almanlar operasyonlara rehberlik ettiği ve yeteneksiz Türklerin elinden komutayı aldığı (Türkiye’de en büyük “yiyici” olarak bilinen ve Ruslar, inatçı askerlerini yeninceye kadar yiyip, içip oturan Plevne Kahramanı gibi) ve bazı iyi Müslüman yöneticilerin bulunduğu sürece Sultan doğuda istediğini yapabiliirdi. Alman demiryolları Boğaz’dan Anadolu’yu aştılar. “İnsanlar Alman politikasını bencillikle suçlayabilirler; fakat onların politikası Doğu ile ilgilenen diğer Avrupa güçlerinkinden daha bencil değildir, bizimki dahil olmak üzere”³⁴⁷.

Yazara göre “Doğu Meselesi”nin tarihi her zaman aynıdır. Bir ya da iki Avrupa devletinin geri kalanlarına karşı Türkiye’yi desteklemeleri kendi çıkarlarıdır. Böylece

³⁴⁶ W. M. RAMSAY, Impressions of Turkey, London 1897, s.149–150

³⁴⁷ aynı eser, s.151 – 152

Devlet, Hıristiyanlar arasındaki bölünmelerle ayakta kalır. Uzun süre Türkiye'yi desteklemenin İngiliz çıkarlarına uygun olduğu düşünülür ve ısrarlı bir şekilde de böyle yapıldı. Oysa günümüzde Türkiye'yi desteklemek Rusya ve Almanya'nın çıkarıdır. Rusya, Sultanın yıllardır İngiliz etkisine zarar verdiğini biliyordu. Almanya, resmi olmayan ittifaktan pek çok avantaj kazandığını gördü. "Avrupa Konfederasyonu" Türkiye'deki düzeni korumak için çalışıyor görüntüsüne rağmen tamamen Alman ve Rus avantajlarını kollamaktadır. Hepsinin çalışması uyumu korumak için bir Avrupa savaşını önlemektir. Kuşkusuz Rusya ve Almanya savaş olmadan Türkiye'de azalan İngiltere'nin gücünü canlandırmak isteyenleri dizginleyemezlerdi³⁴⁸.

Ramsay, Ermeni hareketinin her zaman Rusya'nın otoritesini değil Amerika ve İngiltere'nin özgürlüğünü amaçladığını belirtir. Bu yüzden Ermeniler bunun cezasını çekmelidir. Rusya eğitilmiş doğu Hıristiyanlarının, kendi orduları ile özgür olsalar ve onlara minnettarlıkla bağlansalar bile, Bulgarlarda olduğu gibi, onun yönetimini benimsemeyeceğini öğrenmişti. Resmi bakış açılarını okuyan herkes Ermenistan adına girişilen hareketle, Ermenileri İngiltere'ye minnettar kılmak ve onları güney Karadeniz sahili boyunca Rus genişlemesinin önüne bir engel oluşturmak için kullanmak planını bilir. Bu, bir iki yılın meselesi değildir. Fakat Liberal Parti Nisan 1880'de iktidara gelince olayın ilerlemesi tersine döndü. Sorumluluktan yan çizmek için diğer güçlerin de kendileriyle birlikte hareket edeceğini düşünerek Avrupa Konfederasyonunun arkasına gizlenmeye başladılar. Böylece İngiltere, Rusya ve Türkiye'ye onların kullanmaya gönüllü oldukları fırsatları verdi ve Türkiye'deki Alman etkisinin yolunu açtı. Ramsay sözünü ettiği Alman etkisinin Türkiye'de en çok göze çarpan özellik olduğunu belirtir³⁴⁹.

³⁴⁸ aynı eser, s.152-153

³⁴⁹ aynı eser, s.153-154

2.İngiltere'nin Osmanlı Politikası

İngiltere'nin Dış İşleri Bakanlığına getirilen Salisbury, bu devletin Anadolu'da hiçbir dönemde kazanç elde etmediğini iddia eder. Fakat ne Rusya, ne Almanya, ne de Fransa muhtemelen kendisine güvenmezler ve Türklerle gizli görüşmeler yapmasına rağmen Berlin Kongresine geldikten sonra bütün taahhütlerinden feragat etmiş rolüne girmesini samimiysiz bulurlar. İkinci olarak, 1879'dan 1882'lere kadar hiçbir milletten ülkenin İngiltere'nin eline geçeceği tahminini yapmayan ya da bunu dört gözle beklemeyen bir kimse, muhtemelen yoktu. Kuşkusuz bu inancı bilen Avrupa Güçleri İngiltere'ye güven duymuyorlardı. Üçüncüsü olaylar bir süre bu eğilimde olduğu için bunun aksini iddia eden herhangi bir devlet adamına inanılmazdı. Ramsay dışarıda her yerde, gördüğü çeşitli ülkelerde Salisbury'nin çok becerikli bir devlet adamı olduğu inancının bulunduğunu söyler³⁵⁰.

Türkiye ve Rusya 1877-78 Savaşıyla yıpranırken İngiltere müdahale etti. Ramsay'ın deyimiyle bir hukukçu gibi onların çekiştiği istirdiyenin çoğuna el koydu ve onlara her bir parçasını verdi. Kıbrıs'ı aldı, Anadolu'nun himayesini elinde tutarak, Ermenistan'daki Hıristiyanların başı oldu ve ülkenin yönetimini askeri konsolosluklar sistemi ile kontrol etti. The Portre (Babıâli) sadece itaat edebildi. Önceden Rusya'ya gözlerini diken Hıristiyanların umutları şimdi kendilerine iyi bir yönetim garanti eden İngiltere'ye çevrilmişti. İngiltere ülkedeki her çeşit gelişmeye kendisini planlamıştı ve büyük bir teşkilat kurmuştu. Bu teşkilatın bir parçası olarak sınavlarla seçilen gençler resmi görevlerine başlamadan önce ülkede konuşulan çeşitli dilleri öğrenmek amacıyla Türkiye'e gönderildiler. Devlet adamlığının bir parçası olarak, beceri ve vicdansız olmak kesin başarıyı getiriyordu. Yazar geçmişte kandırılan insanların bunları unutmalarının mümkün olmadığını ve bunun da aldatılmış partilerin unutup bağışlayacağı türden bir darbe olmadığını söyler. Eğer Lord Salisbury Küçük Asya'da

³⁵⁰ aynı eser, s.141-142

hiçbir planın olmadığını öne sürerse açıkça Lord Beaconsfield tarafından idare edilen bir kukla olduğunu ve yapmakta olduğu şeyin anlamından tamamen habersiz olduğunu ifade ediyor demektir. Yabancılar onun bundan daha yetenekli olduğuna inanıyorlar, belki de yanılıyorlar; ancak hatalarının haklı bir gerekçesi var ve bu gerekçenin varlığı Salisbury yönetime geldiğinden beri dikkat çeken bir faktördür. 1895'te Liberal Dışişleri Bakanının açgözlü bir darbe girişiminde olduğuna inanma olasılığı yoktu. Hiçkimse onun herhangi büyük bir darbe dolayısıyla suçlu olduğunu hayal etmemişti ve bu inanç bu hassas durumda bir güvenceydi. Ancak Rusya'nın, her itirazını ikiyüzlülük kanıtı olarak algılandığı birisine güvenmesi ihtimali yoktu³⁵¹.

Yazar, İngiltere'nin bu kurnazlığı telafi etmesinin yolunun Asya'da kendisine verilen böyle güçlü bir pozisyonu, Mısır'da yaptığı gibi Anadolu halklarının yararına medenileşmenin (sivilizasyonun) gelişmesi için kullanma başarısı olduğu kanısındadır. Konsolosların gelişinin aslında Anadolu'nun himayesi amacıyla olduğu herkes tarafından anlaşılmıştı; ve bürokratların dışındaki her tabakadan sevinçle karşılanmıştı. Başkonsolos C.Wilson, doğu bilgisi iyi ve nitelikli birisiydi. Fakat, İngiltere'de hükümet değişince desteklenmedi. Eski ahlaksız yetkililer yeniden makama gelmek için ısrar ettiler ve Türkiye'de eski duruma dönüldü. Ama konsoloslar hala ülkedeydi ve onların varlığı porte için bir suç, himaye ve destekleme işareti olduğu kadar Türkiye'deki aktif politikacıların tekrar göreve başlamasında muhtemel bir tehlikeydi. Mısır Savaşı bir fırsat getirdi; Sultan Mısır'daki isyanı bastırmak yetkisini İngiltere'ye verdi ve konsoloslar bu görev için ülkeye gittiler. Ramsay bunun Araplara ve Mr.Blunt'a bir anti-Türk, Türklere bir Müslüman hareketi olarak gösterilen, Araplarla birlikte çevrilmiş bir entrika olduğunu ifade eder³⁵².

³⁵¹ aynı eser, s.143-144

³⁵² aynı eser, s.145-146

Lord Rosebery, 12 Ekim 1896'da Liberal Parti başkanlığından istifa ederken, askeri konsolosların 1880'de ya da kısa bir süre sonra geri çağrıldıklarını çünkü yapacakları bir şey kalmadığını söyledi. Denetleyecekleri herhangi bir reform yoktu. Yazar bunun Türkiye hakkında yanlış nakledilen gerçeklere güzel bir örnek teşkil ettiğini ve İngiliz devlet adamlarının bunu sık sık kullandıklarını belirtir. Konsoloslar görevden alınmadılar; Ağustos 1882'de Mısır'da özel bir görevle sorumlu tutuldular. Hükümet 1880'de onları desteklemeyi bıraktınca nüfuzları kalmamıştı. Fakat 1879'da ülkede büyük etkileri vardı ve onların varlığı çok kişiyi etkileyen önemli sonuçlar sağlamıştı. Ramsay konsolosların Türkiye'deki görevlerinin büyüklüğüne dikkat çeker. Nerede Müslüman bir görevli onlar tarafından baskıcı bulduysa görevinden alındı. Konsoloslar Türkiye'nin doğusundaki Hıristiyanlara bir ümit ışığı gibiydi. Onların, kendileri ve aileleri için ortalama insan hakları taleplerini teşvik ettiler. Yazara göre, Ermenilerin akıllarına bu fikirleri yerleştirmek ve sonra geri çekilmek bir suçtu³⁵³.

Ramsay, 1880 Mayısında İstanbul'a özel ve alışılmamış güçlerle gönderilen Olağanüstü Büyükelçi (Ambassador Extraordinary) Mr.Goschen'in değişim için daha büyük sorumluluklar taşıması gerektiğini söyler. Partisinde büyük etki sağlayacak birisi olarak düşünüldü; ve o da bunun bilincindeydi. Konsolosları kararlı bir şekilde onayladı. Kuşkusuz kendisiyle birlikte hükümeti de taşımıştı. Fakat konsoloslar giden partinin bir versiyonu idiler ve onların başarıları muhtemelen yeni gelenler tarafından kabul edilebilir değildi. Dahası yeni hükümet Türkiye'deki aktif bir politika ile tehlikeye girmek yerine en az seviyede sorumluluk ve bütün işlerden mümkün olduğunca çabuk sınırlmalarını istedi³⁵⁴.

Ramsay böyle parti rekabetleri yüzünden, yanlış politiklar izleyen İngiltere'nin Türkiye'de nüfuz kaybetmeye ve insiyatifi diğer güçlere kaptırmaya başladığını

³⁵³ aynı eser, s.146-147

³⁵⁴ aynı eser, s.147-148

belirterek “...kendi adıma, bizim eksikliğimizden kazanç sağladıkları için onları suçlayamam. Rus politikasını tamamen açık ve zekice ve bizim yapmış olduğumuzdan daha fazla bencilce değil” der³⁵⁵.

Yazara göre İngiliz devlet adamları mesele en keskin aşamaya ulaştığından beri bu oyunu başarısızlıkla oynadılar. Bu kişileri, öncelikle durumun kavranması bir kural haline gelinceye ve Doğu beceriksizliği kabul edilinceye kadar Türkiye’de daha iyi bir aşamaya gelinemeyeceğini söyleyerek eleştirir. Önceki İngiliz politikasının genel olarak Türkiye’de olumlu özelliklerin ve gelişmelerin desteklenmesinde faydalı olduğunu söylediğini belirtir. Yine de hükümetteki kötülükleri görmekte kör, kontrol etmekte çok zayıftı. Fakat Bulgar katliamları dışında hiçbir İngiliz hükümeti Türkiye’deki kötü fiillerin kasten başkanlığını yapmadı. Bu katliamlar Porte (Babiâli)’nin zayıflığından ve İmparatorluk içindeki barbar güçlerini kontrol edememe beceriksizliğinden yayıldı. İngiliz devlet adamları Türkiye’nin zamanla yenilenebileceğine şüpheli bir inançla bakarak budalaca ümit ettiler. Fakat günümüzde Avrupa Konfederasyonu en kötü özellikleri desteklemektedir³⁵⁶.

Ramsay, Rus politikasının tamamen tutarlı olduğunu, Türkiye’deki Alman nüfuzuna karşı Rusya ile anlaşmanın İngiltere için en mantıklı yol olduğunu söyler. Fakat bu sürecin Salisbury’nin yerine başkası gelinceye kadar muhtemelen gerçekleşmeyeceğini gördüğünü belirtir³⁵⁷.

3.Amerikan Politikası

Özgürlüğe doğru bir hareket oluşturulmasında Amerikan eğitim organizasyonu en etkili faktörü oluşturdu. Peki, onun yıkımı için çalışan ve tehdit eden güce ve bu organizasyona karşı Amerikan Hükümetinin resmi tutumu nedir? Yazar, misyonerlikle

³⁵⁵ aynı eser, s.148-149

³⁵⁶ aynı eser, s.154-155

³⁵⁷ aynı eser, s.162

ilişkisi olmayan görüştüğü birçok Amerikalının, Amerikan Hükümetinin Saray üzerinde muhtemelen büyük bir etkisi olduğunu çünkü Türkiye’de hiçbir düzenleme amacı bulunmadığına inandırabildiğini söylediklerini aktarır. Böyle konuşanlar İstanbul’daki Amerikan Elçiliği ile her zaman ilişkide olan kişilerdi ve buradan sağlanan resmi bakış açısını yansıtırlar. Bu görüş, misyonerlerin bütün çalışmalarını görmezlikten gelir. Amerika’daki bürokrasi İstanbul’daki Elçilikten alınan bu görüşlerin yansıması olarak, Türkiye’deki Amerikan eğitim sisteminin gerçek karakteri, gücü ve garanti edilmiş hakları hakkında neredeyse tamamen bilgisizdir. Bu görüşün ifadesi içinde misyonerlerin kurduğu Amerikan okulları ve kolejlerinin görmezlikten gelinmesi ilginçtir. Fakat memurların kafasında resmi olmayan birşeyin olağandışı cehaleti vardır ve misyonerlerin çalışmaları küçümsenir. Sultanın hükümeti de bunun farkındadır ve bu okulları kaldırabilirdi ama önünde üç sultandan alınan izin ve onay durur. Saray, Amerikan Hükümetine karşı aralarında hiçbir çıkar çatışması olamayacağı için, şimdiye kadar yapıldığı gibi, saygı duyabilir. Buna rağmen Amerikalılar misyonerlik engelinden başka Sultana hiçbir kazanç sunamazlar; Alman İmparatorunun sağlayabildiği Avrupa’nın en büyük askeri gücünün moral desteğini veremezler ya da ordularını düzenleyemezlerdi. Sultan, Amerika’dan hiçbir kazanç elde etmeyince onlara Assos’ta çıkardıkları taşları bile vermedi³⁵⁸.

Birçok Amerikalı politikacı hoşlanmasa da İngilizce konuşan milletlerin (İngilizler ve Amerikalılar) diğerleri arasındaki çıkarları yakından ilişkilidir. Misyonerler gayretli bir şekilde politika dışı davranmaya çalıştılar. Onlarda Rusya ve Almanya’nın bürokratik sivilizasyonuna karşın İngilizce konuşan milletlerin özgürlükçü sivilizasyonu lehinde çalışmaları istendi. Türkiye’deki resmi Amerikan etkisi yalnızca

³⁵⁸W.M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, S. 161–162

özgürlükçü yanı ve Amerikan girişimleri haklarının korunmasıyla büyüyebilir. Fakat bir süredir bunun aksi yapıldığı için önemini kaybetti³⁵⁹.

W.M. Ramsay'a göre Sultan Mahmud'un reformist politikası, Scio'daki Rumlar ve İstanbul'daki yeniçerilerin yok edilmesiyle imparatorluğun korunamayacağını fark edince yeni bir devir başlatıldı. Fakat Ermeniler bundan yararlanmak için çok ezilmiş ve ayaklar altına alınmışlardı. Dahası İstanbul'daki Sultanın amaçları ile Sivas, Erzurum, Mardin ya da Harput'taki gerçekler arasında büyük bir farklılık vardı. II.Mahmud yeni bir yönetimi başlattı fakat vilayetlerdeki görevliler ve Türk halkının çoğunluğu buna hazır değildi³⁶⁰.

Sultan Mahmud reformları arasında Hıristiyan azınlıklara yönelik olumlu çalışmaları hızlandırdı ve Amerikan misyonerleri de onun döneminde girişimlerini başlattılar. Bu çalışmaların Hükümet ve Türk aydınları tarafından korunan ve teşvik edilen gelişmeler olduğu doğrudur. II.Mahmud ve iki halefi Hıristiyan ve Müslüman halkları arasındaki iyi ilişkileri geliştirmeye istekliyidiler ve misyonerlere bu amaçla ihtiyaçları olan tüm ayrıcalık ve hakları garanti ettiler. Tabii ki bir imparatorluk emriyle bir Müslüman şehrindeki halkın duygularını bir anda yok etmek mümkün değildi. Uzak şehirlerde, ilk misyonerler genellikle çok güvenilmez konumdaydılar. Örneğin Kayseri'deki misyoner Dr.Farnsworth'a Paşa, kendisine zarar gelebileceğinden dolayı şehirde korumasız dolaşmasına izin vermemişti³⁶¹.

Pekçok Protestanın gerçekten din değiştirmedeği ve din değiştirmenin, Kurtuluş Ordusunun bir sözcüsü tarafından günah olduğu inandırıldığı doğru gibidir. Bu kişiler

³⁵⁹ aynı eser, s.162

³⁶⁰ aynı eser, s.221-222

³⁶¹ aynı eser, s.222-223

Amerikan misyonerleri, hayat şartlarının daha üst platformunda yer aldıklarından ve Gregorian kilisesinden daha yüksek bir medeniyet ve cemiyete sahip olduklarından Protestanlığı akılcı bir sebeple benimsediler. Burada Amerikan misyonerlik hareketinin gerçek gücü yatar; onların politikası, basit olarak insanları din değiştirmeye (mezhep) yöneltmek gibi görünmektedir. Bu işlemi okullarında ya da kolejlerinde yapmadılar. Öncelikle iyi bir eğitim vermek için yüzyıllar boyunca Türk politikasıyla tam bir eğitim almaları engellenmiş, acınacak şekilde eğitimsiz insanlar seçildi³⁶².

Amerika ile İngiliz Hükümetleri arasında en ufak bir birliğin ya da yakınlığın olmadığı doğrudur. Çünkü onlar, kendilerini temel görevleri olan eğitime adadıklarından bütün politik kuruluşlarla bağlantılardan kaçınmakta ve herkese eşit davranmaktaydılar. Yine de Amerikalılar ve İngilizler Türkiye gibi bir ülkede karşılaştıklarında kan, din ve kültür bağının yakınlığını hissediler. Misyonerler İngiltere lehine bir etki yaratarak kendi amaçlarına ulaşamazlardı. Fakat iki Avrupa gücü, Fransa ve Rus hükümetleri bu misyonerlere cephe almışlardı. Çünkü bu devletler Türkiye’de İngiliz kültürünün yayılmasını istemiyorlardı. Diğer yandan halk, iki millet arasındaki farkı çoğu kez anlayamaz, Amerika mı Londra’nın bir parçası yoksa Londra mı Amerika’nın bir şehridir, bilmezlerdi³⁶³.

Misyonerler Protestan olduklarından Rusya ya da Fransa Protestan ruhunun ya da anlayışının gelişmesini istemez. Kuşkusuz Protestanlara, Gregorian ya da Katolik Ermeniler de kötü düşünceler beslediler. Ramsay, 1882’de gittikleri bir Ermeni köyünde birkaç Protestan bulduklarını, diğer Ermenilerin ise Protestanların tembelliklerinden şikayet ettiklerini ve onların sadece sık sık kiliseye gitmemek için dinlerini

---

³⁶² aynı eser, s.220–221

³⁶³ aynı eser, s.223–224

değiştirdiklerini söylediklerini anlatır. Misyonerler Gregoryenlerin husumetine karşı mücadele vermek zorundaydılar³⁶⁴.

Misyonerlere, bahsedilen üç padişahın dışında neredeyse herkes karşı olsa da olumlu davranışlarda sergilenmekteydi. Örneğin Antep'te Central Asian College (Orta Anadolu Koleji) için toprak satmak istemeyen bir Türk, sonra bu araziye hediye etmiştir. Fakat her türlü engele rağmen Amerikan misyonerlerinin çalışmaları en büyük ve yararlı organizasyonların oluşturulmasıyla sürdürüldü. Yazara göre İstanbul'daki Robert College bu yararlı çalışmaların merkezi ve ilkidir. Bütün Avrupa güçlerinin, bütün büyükelçilerin çözümünü zorlaştırdıkları "Doğu Meselesi"ne güvenli bir çözümü sağlamak için kuruldu. Misyonerler ne kendilerine ne de başkalarına herhangi bir kazanç sağlamak amacıyla değildirler. Oysa Avrupa güçlerinin hepsinin amacı diplomatik kazançlar elde etmek ve bazı bencil çıkarlar yakalayabilmektir³⁶⁵.

Ramsay önemli bir tespitle, Doğu ülkelerinde yaşayan toplumlarda eğitilmiş bir orta sınıfın olmadığını sadece hükümdar ve onun kaprisine bağlı bir köle sınıfı olduğunu açıklar. Oysa anayasaya dayanan hükümetlerin bu güçlü kültürlü orta sınıfın varlığına ve onların düşüncelerine bağlıdır. Bir tarafta imtiyazlı, diğer tarafta yoksul sınıfla karşılaştırıldığında orta sınıf daha geniştir. Bunların ikisi de az çok verimsiz ve devletin demokratikleşmesi için de dezavantajdır³⁶⁶.

İşte bu yüzden Amerikan misyonerlerinin çalışması büyük önem arzeder. Çünkü onların amacı, Türkiye'de eğitilmiş bir orta sınıf oluşturmaktır. Yazarın karşılaştığı ülkenin çeşitli yerlerinden Robert Koleji mezunu Rum, Gregorian ya da Protestan

³⁶⁴ aynı eser, s.224-225

³⁶⁵ aynı eser, s.225-226

³⁶⁶ aynı eser, s.226-227

Ermeniler'in hapsi sade, onurlu ve güvenilir kimselerdi. Kimisi bu özelliklerin daha çoğuna kimisi ise daha azına sahipti; fakat hepsinde belirli bir derece de vardı³⁶⁷.

Ramsay 1890'da Torosların ötesindeki Comana sitesinde Protestan bir Ermeni papazı ile tanıştığını, bunun çok bilgili ve aydın bir kişi olduğunu, Antep Kolejinde ve sonra da Amerika da dini eğitim aldığını anlatır³⁶⁸.

Kayseri'de Cappadocia'da bir Protestan rahibi ile karşılaşır. Hükümet her dine tam bir serbestlik vermişti; fakat hükümetle kiliseler arasındaki iletişimin sağlanması için kilise başkanı gerekiyordu³⁶⁹. Bu rahip Ermeni Protestan kilisesinin başkanı olarak şehir meclisinde de üye idi. Paşa yalnızca kendi çıkarıyla ilgili bir belgeyi meclis üyelerine imzalatmaya kalkınca Ermeni rahibi geri çevirdi. Rahip bütün baskı ve tehditlere rağmen direnince belgeyi geri çekmek zorunda kaldı³⁷⁰.

Yazara göre misyonerlik cemaatlerinin buldukları yerlerle ilgili durum gözlendiğinde yürürlükteki kanunlar oldukça ilgi çekicidir. Bu açıdan bakıldığında Roma İmparatorluğundaki en erken Hıristiyanların durumu ile bir benzerlik söz konusudur. Bir organizasyonun devlet tarafından resmi olarak tanınması için tamamı ve her bir parçasını temsil eden bir başkanın varlığı şarttır. Ramsay'a göre bu durum tarihte ilginç bir tekrardır ve Türk imparatorluğu Roma imparatorluğunun bir temsilcisidir. Ermeni kiliseleri pek çok yönden ilk kiliselere benzer. Böyle bir sistem Amerikan toplantı organizasyonu ile uyum sağlamadığı gibi misyonerlerin başkan olarak atanmasında zorluklarla karşılaşılabilirdi. Türk kanunları Türk vatandaşlarından başka hiç kimseyi başkan olarak tanımadı. Bir yabancı erkek bir Türk vatandaşı olmaya istekli bile olsa,

³⁶⁷ aynı eser, s.227

³⁶⁸ aynı eser, s.228-229

³⁶⁹ aynı eser, s.232

³⁷⁰ aynı eser, s.233-234

bu mümkün değildi. Kadınların Türk vatandaşlığını kabul edilebilirdi. Bu yüzden yabancılar mallarını genellikle hanımlarının üzerine yaparlardı³⁷¹. Başa gelmiş bir başkan doğrudan hükümetle anlaşabilirken konsolos ve büyükelçiliklerin aracılıkları uzun ve sıkıcı sürer³⁷².

Yazar Amerikan misyonerleri ile Protestan Ermenilerin arasında bazı anlaşmazlıkların çıktığını, bunun da Amerikan misyonerlerinin çok katı ve elastik olmayan bir tutum sergilemelerinden kaynaklandığını belirtir. Örneğin Ermeniler bir kilisenin mutlaka bir kubbesi olması önyargısına sahiptiler. Kayseri'deki papaz bunu fark etti ve kiliseye bir kubbe yaptırdı. Fakat misyonerler halkın alışanlıklarına kendilerini zor alıştırdılar³⁷³.

---

³⁷¹ aynı eser, s.234-235

³⁷² aynı eser, s.235-236

³⁷³ aynı eser, s.237-238

V – TÜRKLER'E ANTİK ANADOLU'DAN MİRAS KALAN BAZI KURUM ve ÖZELLİKLER

Yazar XIX. yüzyılda Anadolu'da yer alan pek çok kurumun eski Bizans, Roma ve antik Anadolu medeniyetleriyle bağlantılı olduğunu savunur. Buna göre Türklerdeki esnaf loncaları ve ticaret birlikleri antik çağlarda da mevcuttu. İslam dini içine çok sayıda pagan adeti girmiştir ve Müslümanlar bazı eski tapınaklara saygı duyarlar. Ramsay'a göre XIX. yüzyıl Anadolusundaki evlilik törenleri, cenaze merasimleri, festivaller ve pazarlar hatta Ankara keçisinin yetiştirilmesi ile ilgili özellikler bile antik çağlara kadar gider.

Ramsay, Miss Constance Sutcliffe'in Fortnightly Review Aralık 1896 sayısındaki Turkish Guilds (Türk Loncaları) adlı makalesinden söz ederek, yazarın burada Türkiye'deki iki kurumu, yeniçerileri ve esnaf loncalarını ilginç ve karakteristik olarak anlattığını belirtir. Fakat Ramsay yeniçerilerin ailelerinden alınarak Müslüman savaşçı olarak yetiştirilen Hıristiyan çocukları olduğu gerçeğinin unutulmaması gerektiğini hatırlatır. Disiplinli askerlerden oluşan düzenli bir orduya sahip başka bir devlet yokken Osmanlı Sultanlarının küçüklükten itibaren eğitim vererek düzenledikleri ordu yeniçeri ordusuydu. Fakat bu kurum Türk ırkının mükemmelliğini değil, kurucusunun zekasını gösterir³⁷⁴.

Yazara göre Osmanlılar konumlarından dolayı Bizans ve Saraceler ya da Selçuklulardan çok daha yakın ilişkiler içine girmişlerdi ve bu devleti yeni bir sosyal ve politik organizasyon oluşturarak değil, bazı hile ve yöntemlerle İslamiyeti aşlayarak ele geçirdiler. Roma ordusunu eğitilmiş düzenli bir ordudan başka bir şeyin yenemeyeceğini gördüler. Böyle bir ordu Müslümanların kendi kaynaklarından oluşturulamazdı. Osmanlılar bunun Hıristiyan unsuru ile gerçekleştirilebileceğini

³⁷⁴ W. M. RAMSAY, Impressions of Turkey, London 1897, s.262

farkettiler. Müslümanlar sonunda gerçek Müslüman gücüyle değil, Hıristiyanı Hıristiyanın karşısına çıkararak, Osmanlı becerisi ile amaçlarına ulaştılar³⁷⁵.

1 – Loncalar (Ticaret Birlikleri)

Ticaret loncaları çok ilginç bir kurumdur ama Türkler tarafından oluşturulmamış sadece devam ettirilmiştir. Türklerin yok etmeyi başaramadığı eski sosyal gerçeklerden sadece bir tanesidir³⁷⁶. Ticaret birlikleri, reisleri tarafından idare edilirdi. Bu reislere “Thyaeirada Epistoatayı” ve “Hyerapolisde = Epiyatnioyi” denilirdi. Yakın zamana kadar devam etti. Yazar Ankara’da buldukları zaman hayvan sahiplerine ticari birlik reisinin izni olmadan hiçbir iş yaptıramadıklarını söyler. Radet, Anadolu’daki bu ticari birliklerin en eski zamanlardan beri mevcut olduğunu iddia eder. Hatta Herodotos 193’de Alyattes’in mezarının tacirlerinden, zanaatkarlarından oluşan bir grup tarafından ve ticari birlikler reisinden aldıkları bir emir üzerine inşa ettiklerini bildirir³⁷⁷.

Ramsay, aynı loncaların Roma İmparatorluğunda Romalaştırılmış şekilde bulunabileceğini ve orjinin bilinmeyen tarihlere kadar geri gittiğini iddia eder. Her çeşit hükümet şeklinde devam eden Anadolu kurumlarıdır. Yazar Roma İmparatorluğunda ülkenin her yerinde boyacılar ya da mor boyacılar, fırıncılar, dokumacılar gibi birçok loncaların varlığının kanıtlarını bulduklarını söyler. Ona göre bu loncalar, Grek ya da Roma şehirlerinin büyümesinin şeklini ve istikametini gösteren ve tarih öncesi çağlara ait olması gereken bir Anadolu kurumu olarak halkların sınıflandırılmasında ve şehir organizasyonu hakkında bilgi kazanmak için çok büyük önem arzeder³⁷⁸.

³⁷⁵ W. M. RAMSAY, *Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces*, Aberdeen, s.299–300

³⁷⁶ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.262–263

³⁷⁷ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bisoprics of Phrgia*, çev. Hilmi ERSAN, *Denizli İnanç Dergisi*, V/67, Eylül 1942, s.18

³⁷⁸ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.263

1880-1890'lara gelindiğinde hamalların İzmir ya da İstanbul'a para kazanmak için uzak bir köşeden geldikleri, şekerlemecilerin başka bir yerden oldukları vb. doğrudur. Loncanın daha eski üyeleri bilgilerini ve ticari ya da zanaat ilişkilerini arkadaşlarına ve akrabalarına aktarırlar. Ramsay bu konuda kuşkusuz, kendisinin bilmediği parola ve gizli reçeteler olduğunu söyler. Loncanın başkanı her seferinde organizasyonların tamamını yönetir ve kuralı belirlerdi. Hiç kimse onun otoritesi ve isteğinin tersine çalışamazdı. Kiralamak için at istediğinde başkanın bulduğunu ve fiyatı belirlediğini söyler. Fakat Türkiye'yi ilk tanıdığı anda durumun böyle olduğunu ve elli yıl içinde büyük değişikliklerin gerçekleştiğini de ekler³⁷⁹. Türkiye'deki esnaf loncaları artık becerikli bir şekilde organize edemedikleri için toplum hayatında eskiden olduğundan çok daha az bir öneme sahip olan bu birliklerin bozulmuş bir kalıntısından ibarettir³⁸⁰.

Ramsay bu konu üzerinde durarak, Türklerin Anadolu kurumlarını yıkmasının en büyük hatalarından birisi olduğunu söyler ve ekler. Doğu Meselesinin altında yatan sosyal şartların incelenmesinde bu konunun özel bir yeri ve önemi vardır. Türklerin yaptığı yeniden yapmadan yıkmak oldu. Sadece şehirleri, binaları ve eski Roma hükümetini yıkmadılar; çok daha ciddi ve tehlikeli olanı yaptılar. Bir ulusun tüm kurumlarını bozdular, neredeyse bütün sosyal yapıyı çökerttiler. Ülkenin büyük kısmını göçebe hayatının ilkel basitliğine geri götürdüler. Bir İmparatorluk kurmaya ancak yetecek antik kurumlar kaldı; ve bir imparatorluğun sadece göçebe kabilelerinden teşekkül edemeyeceği açıktır. Türk İmparatorluğunun Türk öncesi temeller üzerinde durduğu ve Roma kurumlarının kalıntısının parçaları ve kırıntılarından oluşturulduğu

³⁷⁹ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s. 192-193

³⁸⁰ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.263-264

tamamen doğrudur. Şimdi herhangi bir Türk köylüsü kulübeden daha iyi bir evde oturuyorsa bu bir Hıristiyan mason tarafından yapılmıştır ve bir Hıristiyan zanaatkarın inşa ettiği su kemerinden gelen suyu içer. Anadolu'daki bütün sosyal ya da hukuksal kurumlar dış görünüşte Müslümanlaştırılmış eski Anadolu kurumlarıdır³⁸¹.

Bozulan kurumlardan bir tanesi de vakıftır. Türk hükümeti bir süre önce, vakıfların neredeyse tamamını kendi idaresine aldı. Bütün gelirleri ve bakımı kendi sorumluluğuna girdi ve bir süre sonra binaların çoğu terk edilerek çürümeye bırakıldı³⁸².

2 – Kardeşlik

Sosyal eğlence ve misafirperverlik gibi amaçları olan, “Kardeşlik” gibi sade birlikler bile, Tangier’li Arap İbn-i Batuta tarafından XIV.yüzyıl Anadolu Türk şehirlerinin özelliği olarak anlatıldı. Bunlar ilk çağların büyük dini merkezleri ile bağlantısını sürdüren orijinal Anadolu kurumlarının canlı kalmış şekli gibi görünür ve Bizans döneminde de Hıristiyanlaştırılmış bir formda korundu³⁸³.

Ramsay’a göre İbn-i Batuta’nın bahsettiği “Kardeşlik” cemiyetleri muhtemelen Phrygia’nın ana mabudesine olan bağlılığın İslam kisvesi ve ayinleri içinde korunmasından ibaretti³⁸⁴.

Yazar, yaygın bir dinle ya da kan bağı yerine bazı yaygın birlik bağlarıyla bağlı olduğu düşünülen “The Phratores” ile “Kardeşlik”i bütünleştirir. Bir Kardeşliğin üyeleri sıklıkla bazı bağlarla bir araya gelirler. Komünistler ve sosyalistler gibi politik, manastırlardaki tarikat rahipleri gibi dini bağlarla bağlıdırlar. Fakat bu ilişkilerde hiçbir kan bağı yoktur. Ramsay farklı ırkların ve ülkelerin insanların bazı teori ya da

³⁸¹ aynı eser, s.264 - 265

³⁸² W. M. RAMSAY, The Cities and Bishorics of Phrygia, Oxford, s.505

³⁸³ W. M. RAMSAY, Impressions of Turkey, London 1897, s.265

³⁸⁴ W. M. RAMSAY, The Cities and Bishoprics of Fphiygla, çev. Hilmi Ersan, Denizli İnanç Dergisi, sayı 53, s.20

inançlarda bir araya gelebileceklerini ve bu “kardeşlik”in dışarıdan gelen yaygın bir muhalif düşünce ya da tutuma karşı ortak bir tavır alınmadığı takdirde nefretin kendi içine döneceğini söyler³⁸⁵.

Yazar kitabelerde görülen en dikkate değer müessesenin Apollo’nun “Semeiaphoro”si olduğunu söyler. Bunlar, Hogarth’ın da anlattığı gibi profesyonel harika yaratıcıları idiler ve bugün doğuda bulunan ve kendilerini bıçakla kesen ve dini heyecanlar içinde bir çok harikalar gösteren dervişlere benzerlerdi. Bütün eski cemiyetler gibi bunlar da dini şekiller altında bir araya gelirlerdi. Hayır işleri için yardımlar toplarlardı. Bu parayla kabirler ve diğer dini inşaat yapılırdı. Anadolu’nun her tarafındaki dinin aynı olduğu düşünülürse bu müessesenin geniş bir şekilde yayıldığı kabul edilebilir. Tanca’lı İbni Batuta’nın seyahatnamesinde aynı türden cemiyetlerin Selçuklularda da bulunduğunu görüyoruz³⁸⁶.

Bu Selçuklu şehirleri İslamiyeti kabul etmiş olan ırklarla doluydu. Fakat eski sosyal kurumların çoğunu ve bu anlamda da kardeşlik cemiyetini korumuşlardı. İbni Batuta bu müesseselerin ziyaret ettiği Anadolu şehirlerinde, Antalya, Burdur, Ladik (Denizli), Konya (İconium)’da gördüğünü belirtir ve 1333’lerde bütün Selçuklu şehirlerinde yer aldığını ima eder. Ramsay, İbni Batuta’nın bu yerleşim yerlerine kendisinden iki yüzyıl önce Anna Comnena yada günümüzdeki herhangi tecrübeli bir gezginden daha az doğru olarak “Turkoman” ismini verdiğini belirterek şöyle söyler; “Ziyaret ettiğim bütün Turkoman şehirlerinde gençliğin bir kardeşlik cemiyeti var, o

³⁸⁵ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.204

³⁸⁶ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, çev. Hilmi Ersan, *Denizli İnanç Dergisi*, V/66 Ağustos 1942, s.9

cemiyet azasından her birisine (kardeşim) deniliyor³⁸⁷. Ve devam eder; “hiçbir cemiyet yabancılara onlardan daha nazik, yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaya istekli ya da zalimlere daha karşı değildir.” Adalia (Antalya)’da kardeşlik 200 ipek tüccarından oluşan bir cemiyetti. Burdur’da onu şehrin dışındaki bir bahçede ziyafetle davet etmişlerdi³⁸⁸.

Kardeş denilen (şimdiki şeyh) kişinin etrafında aynı işi yapan insanlar, hatta yabancı gençlik toplanırdı. Kardeş bir oda düzenler ve oraya bir at, bir eğer ve diğer gerekli şeyleri koyardı. Sonra hergün arkadaşlarına katılır ve gerekenleri vererek onlara yardım ederdi. Akşam olunca ona gelirler ve meyve, yemek vs. neleri varsa getirirlerdi. Eğer buldukları yere bir yabancı gelirse onu yanlarına alıp ağırlarlardı. Yabancı da memleketi tamamen terketmedikçe onların yanından ayrılmazdı. Eğer hiçbir gezgin gelmezse yiyeceklerini kendileri yemek üzere toplanırlar ve içki, müzik ve dans eşliğinde yerlerdi. Ertesi gün işlerine giderler ve akşam yine başkanın yanına dönerlerdi. Bu müritlere “gençler” ve başkana da “kardeş” denilirdi. İbni Batuta’yı Denizli’de de çeşitli kardeşlik cemiyetleri ağırladılar, eğlendirdiler ve herbiri kura çekerek yapılacakları üzerlerine aldılar³⁸⁹.

Yazar son zamanlarda Türkiye’deki misafirperverliğin her nasılsa bozulmuş şeklinin kalpten fakat sade bir şekilde bütün köy ya da köyün en zengini tarafından gösterildiğini belirtir. Her yabancıya geldiği bir misafir evi (oda) vardır. Köyün yaşlıları her gece orada toplanır, oturur ve konuşurlar. Önceleri herkesin kendisine ait misafir odası olması amaçlanan bir ayrıcalık ve onurdu. Ramsay, 1890’dan önce köye

³⁸⁷ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1918, s.193 – 194; *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, çev. Hilmi Ersan, *Denizli İnanç Dergisi*, V/66 Ağustos 1942, s.9

³⁸⁸ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.194

³⁸⁹ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.194; *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, çev. Hilmi Ersan, *Denizli İnanç Dergisi* V/66, Ağustos 1942, s.9

geldiklerinde yardımcılarının en iyi evi araştırdıklarını ve akşam oraya gittiklerini söyler. Bunu çok aksi ve kibirli Müslümanlar bile reddetmezdi. Çünkü misafirperverlik onun ve köylünün göreviydi³⁹⁰.

3-Bektaşiler

Seidi Sultan (Seyit) Rum topraklarına yaptığı bir çok akından sonra yenilen ve Akrun Afyon Karahisar'da öldürölen bir Arap lideri Seid al-Battal al-Gazi (Seyid Battal Gazi-the Dangerous the Conqueror)'ın bir adıdır. 20.000 akıncısından geriye kalanlar diğer yollar kapalı olduğu için Synnada vadisine kaçtılar. Anadolu'daki Türk fethinin kahramanı oldu. Nakoleia Seidi Gazi'de bir Bektash (Bektaşi) camiine gömüldü; yeniçerilerin hepsi Bektaşi idiler. Onun ruhu Erdjish Argaios Tepesini ve diğer tekin olmayan yerleri korur. Adı, Emir Gazi, Seidi (Seyid) Sultan olarak da geçer ve Türk öncesi yaşamından sırlar taşıır³⁹¹.

Ramsay Seidi Gazi efsanesini anlatırken Bektaşilerden de söz eder. Fakat Bektaşilik hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını belirtir. Yeniçerilerin hepsi Bektaşi olduğu için, 1826'da ortadan kaldırılarak güçlerinin zayıflatılmasından sonra Bektaşi dervişlerinin temel görevi misafir ağırlamaktan ibaret kaldı. Hacı Bektaş (Hadji Bektash) yeniçerilerin ilk başkanı ve koruyucu azizi idi. Söylendiğine göre Mudanya'nın 1328'lerde alınmasında onların lideriydi; Ramsay bu bilginin herhangi bir yazılı otoriteye dayanmadığını bildirir. Dervişlerin Anadolu'daki başlıca merkezleri, Kırşehir ile Kayseri arasındaki Halys nehri kıvrımındaki Hacı Bektaş, Anadolu'da yaygın mistik bir isim olan Seidi (Seyid) Gazi (Nakoleia) ve Seid Gazi ile Eskişehir arasındaki Seyah-ed din dir. Seyah-ed din de 1908'de bile altmış yabancınnın cömert bir

³⁹⁰ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.194-195

³⁹¹ W. M. RAMSAY, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam 1967, s.267-268

şekilde ağırlandığı söylenir. Yazar kendilerinin de Bektaşî dervişleri tarafından misafir edildiklerini belirtir³⁹².

4 – Mevlevilik

Ramsay Konya’da oldukça yaşlı, âmâ bir derviş şeyhle tanışır ve şeyh, Ramsay ve yanındakileri ailesinden kalma malikanesinde ağırlar. Malikanenin adı Kara Aslan, Selçukluların kara ya da korkunç aslanıdır. İslamiyete yabancı olsa da Mevlevileri organize etti ve İslamiyetin bir şubesi (tarikât) yaptı. Bu şeyh, Ramsay’a misafirleri onuruna Cuma günü özel bir seremoni sunmayı teklif etti. Yazar, bunun Mevlevî başının bulunduğu Konya’da daha önce işittiği gösterilerden çok daha iyi olduğunu söyler. Konya’daki Mevlevî malikanesinin adı da Kara Arslan’dır ; zengin ve oldukça iyi işlenmişti. Şeyhler şarap içerler ve bu da onların Müslüman olmadıklarını kesinlikle kanıtlar. Adı Çelebi Efendi olan Konya’daki başşeyh Osmanlı Sultanlarının kılıcını kuşatmak hakkına sahipti. Ramsay gördüğü bu şeyhlerin bir Pers nazım kitabını büyük bir hevesle okuduklarını, 1901’de Çelebi Efendiye hediye ettiklerini söyler. Onun varisi tahtın son sultanının saltanat töreni için İstanbul’a getirildi. Osmanlıların, Selçukluların meşru halefi olduğunu sembolize eden kılıç kuşanma töreni İstanbul’un dışındaki Eyüb Camiinde yapıldı³⁹³.

Ramsay’a göre coşkulu heyecanlar içinde dönen Mevlevî dervişleri tanrıça Cybele’nin müzik aleti olan flon (ney) ve deflerle ayin yapıyorlar ve belki de milattan birkaç yüzyıl önce çalınan melodileri aynen tekrar ediyorlardı³⁹⁴.

³⁹² W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in the Greek Civilisation*, London 1928, s.195

³⁹³ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.94

³⁹⁴ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, çev. Hilmi Ersan, *Denizli İnanç Dergisi*, sayı 53, s.20

Yazar bu yüzden dervişlerin İslamiyetin ayrılmaz bir parçası olmadığını, bu dine nakledilmiş antik geleneğin canlı bir örneği olduğunu savunur. Mevlevi şeyhleri hiçbir gerçek Müslümanın yapmadığı şeyleri yaparlar; açıkça şarap içerler. Ramsay kendi tecrübelerini de aktararak; şampanya ikram ettiklerini kendisinin çok az içtiğini, eşinin kibarca reddettiğini, Çelebi Efendinin ise şişeyi bitirdiğini söyler. Bunlar diğer İslamiyet öncesi gelenekleri ve hatta bazıları Hıristiyanlık öncesi alışkanlıkları sürdürürler³⁹⁵.

5 – İslamiyetin Antik İnançlarla ve Hıristiyanlıkla İlişkisi

Yazar yeni bir dinin Türklerin Anadolu'ya bir hediyesi olduğunu söyler ve İslamiyetin iyi yönlerini kabul ettiğini ekler. Bu dinin, kabileleri gelişmenin ilkel aşamasından belki diğer herhangi bir dinden daha hızlı ve etkili bir şekilde düzenlediğini fakat orada acımasızca bıraktığını savunur. İslamiyet insanları hala çoğunlukla göçebelige adapte eden kesin, Judaic ve Hristiyan fikirlerinin bir devamıdır. Toplumu sert sınırlamalar içinde bıraktı. İleri seviyeye ulaşmış toplulukların ve milletlerin gelişmesine engel oldu. Anadolu toplulukları İslamiyeti kabul ettiklerinde geriye doğru adım attılar. İslamiyetin en büyük zayıflığı gençleri iyi vatandaşlar olarak yetiştirecek eğitim sisteminden yoksun olmasıdır. Hıristiyanlıkta ise durumun bunun tersi olduğunu, çocukluktan itibaren Hıristiyanlığın eğitilebilir etkilerle çocuğun yanında yer aldığını belirtir³⁹⁶.

Bu noktada Bizans imparatorluğu ile de bağlantı kurarak oradaki idarenin kötülüklerine de değinir. Ahlak bozukluğu, artan sertlik ve eğitim sistemindeki bozulma ülkeyi Türklere karşı savunmasız bırakmıştı. Ramsay, Philadelphia gibi Bizans

³⁹⁵ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.192

yönetiminin zayıflatan etkisinden kurtulmuş bir şehrin, bir yüzyıldan fazla kendi özgürlüğünü ve kurumlarını koruyabileceğini fakat bir Bizans İmparatoru ve Türk Sultanının (John Palaeologus II ve Murad, 1379) birleşik ordusuna teslim olmak zorunda kaldığını söyler. Aynı şey neredeyse düne kadar birkaç bin insanı ile özgür sayılabilecek Zeytun'daki Ermeniler için de söylenebilir. Neredeyse her zaman Hristiyan müttefiklerinin gücü ya da becerisi ile Türkler, Hristiyanları yendiler. Yazara göre Almanlar Yunanistan karşısında Türklere zafer yolunu açtıkça yine aynı şey gerçekleşecektir³⁹⁷.

Ramsay yeniden İslamiyetin olumlu taraflarına dönerek İslamiyete özgü fikirlerin tam olarak gelişmesinin mümkün olduğunu ve bu amaçla bazı adımların atılması gerektiğini belirtir. Yapılması gereken ilk şey, şu an yapıldığı gibi Müslüman kadınlar arasında idealler ve amaçlar yaratmaktır³⁹⁸.

Yazar İslamiyet'in antik inançlarla bağlantısını bazı örneklerle açıklamaya çalışır. Anadolu'da eski çağlardaki dini saygının ölümü kutsal saymakla ilişkisi olduğunu gösteren bir çok sebep olduğunu söyler ; ölen kişi tanrıda birleştirilir ve bir tutulurdu, tanrıya ulaşır ve bütünleşirdi³⁹⁹. Günümüzde bile neredeyse her yerde antik dini saygı ile bağlantılı bir Müslüman azizinin (evliya) mezarı vardır ve bunun sadece antik dini göreneği koruduğuna çok az kişi şüphe eder⁴⁰⁰.

Günümüzde antik pagan kalıntısının devamı niteliğinde olan pekçok uygulama vardır: Yassıören'in güneydoğudaki tepede Türklerin Ayasma (Ayazma) dedikleri güzel bir kaynak vardı ki (Apollonia) Uluborlu Rumlarının hala her sene ziyaret ettikleri bir yerdir. Latince bir kitabe (Latince Kitabeler III, zeyl no 6867) burada putperestlik devrinde Hercule Restitutor'a ibadet edildiğini bildirir. Bunun gibi ilahi gücün tezahür

³⁹⁶ W. M. RAMSAY, *Impression of Turkey*, London 1897, s.269-270

³⁹⁷ aynı eser, s.271-272

³⁹⁸ W. M. RAMSAY, *Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces*, Aberdeen, s. 301

³⁹⁹ W. M. RAMSAY, *The Thousand and One Churches*, London, s.30, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam 1967, s.236

⁴⁰⁰ W. M. RAMSAY, *The Thousand and One Churches*, London, s.30

ettiği yerlere karşı gösterilen daimi saygı ve korku Anadolu'daki dinin en dikkate değer özelliklerinden birisidir⁴⁰¹. 1882'de Ayasma hala Konya'daki Rumlar tarafından hatırlandı fakat Khatun Serai (Hatun Saray)'da daha az bilinecek gibi görünüyordu⁴⁰².

Xanxaris'in sıcak hamamlarından yalnız Naziansoz'lu Gregory söz etmiştir; burasını 381'de ziyaret etmişti. Bu bilgi Xanxaris hamamlarının Tyana halkının daimi bir mesire yeri olduğunu kanıtlar. Bor ile Niğde arasında olan ve bugün sadece "Hamam" diye anılan yer hala civar halkının sevdiği bir mesire yeridir⁴⁰³. Ramsay, Colonia Antiochea, Altı Kapı'daki yerlilerin civardaki yağmur suyunun hastalara şifa verdiğini söylediklerini belirtir⁴⁰⁴. Benzer olarak "Gölün bakire Meryem Anası"nın eskiden gölün kuzeydoğu kıyısında ve bütün çevresinde oldukça önemli bir din olan Tanrıça Artemis (Parthenos) dininin Hıristiyanlaştırılmış bir şekli olduğuna şüphe yoktur. Bahsedilen yerin şimdi İgridir (Eğridir) gölü ile Hawiran (ya da Hoyran) gölü denilen çifte göllerin eskiden Limnai adını taşıdığını Prof. G. Hirschfeld tahminen ortaya atmıştı. Bugün Hoyran gölünün kuzeydoğu kıyısındaki Kazırı (yada Gazırı) denilen bir Türk köyünde yüzyıllardan beri yalnız Türklerin yaşadığı havalinin ortasında, Meryem'e mahsus küçük bir kilise vardır. Pisidia ve Lykaonia Hıristiyanları burasını ziyaret ederler, Eski devirlerde "Gölün Babir Tanrıçası"nın önemi ve nüfuzu bugünkü Hıristiyan haleflerinden daha az değildi⁴⁰⁵.

Yazar pagan festivallerinden ve bunların seremonilerinden de söz eder. Böyle festivaller genellikle mevsimin belli zamanlarında olmak üzere yıllık olurlar ve komşu bölgelerden hatta daha uzaklardan gelenler büyük bir kalabalık oluştururlardı. Ticaret ve

⁴⁰¹ W. M. RAMSAY, *Historical Geography of Anatolia*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960, s.449

⁴⁰² W. M. RAMSAY, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam 1967, s.181

⁴⁰³ W. M. RAMSAY, *Historical Geography of Anatolia*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960, s.384

⁴⁰⁴ W. M. RAMSAY, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam 1967, s.167

⁴⁰⁵ aynı eser, s.462 – 463

eşya değişimi “barış tanrısı”nın güvenli yönetimi ile sürerdi. E. Curtius, ilk çağlarda Hellenizm’in gelişmesinde harcanan çabada milletlerarası festivallerin etkisinin ne derecede büyük olduğunu gösterir. Roma İmparatorluğu zamanında, imparatorluk birliğini geliştirmek eğiliminde olduğu için bunlar teşvik edilmedi⁴⁰⁶.

Ramsay, Motella’nun güney boğazında Meander’da Leto ve Lairbenos halkının orjinal kült ziyafetinin biraz değiştirilmiş bir kalıntısını gördüklerini, Dionysopolis bulunduktan sonra festivalin 1820 sonlarında Bekirli yakınındaki Kai Bazaar (Kay Pazar)’a taşındığını belirtir. Ege tarihinin en eski zamanlarından gelen pazar, her büyük dini festivali bir düzeyde tuttu ve medeniyetin gelişmesinde imparatorluk devrinde etkili oldu. İmparatorluk, eyaletler arasındaki pazarları güçlendirmek ve geliştirmek için belki Meander vadisinde de tüccarlara işlerinden sonra on günlük izin veriyordu. Böyle pazarlar başka yerde 1850 ve hatta daha sonralara kadar sürerek geldi⁴⁰⁷.

Yazar Türkiye’deki Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkiyi doğru anlamak için öncelik ve üstünlük hakkı kesin olarak Hıristiyanlara ait olan ve Müslümanların onayladığı bir çok olayı hikaye, inanç ve geleneklerin unutulmaması gerektiğini vurgular. Örneğin Constantinople’de Hıristiyanların şehre yeniden sahip oluncaya kadar asla yakalanamayacak olan balıklı kutsal nehir Hıristiyanlara olduğu kadar Müslümanlara da kutsaldır. Panegyris gününde her iki tarafı da seremonide ve kutsal suyun tedavi edici gücünden yararlanırken görürsünüz. Diğer Rum festivallerine Anadolu’nun çeşitli yerlerinden Türkler de katılır. Thyatira’da bir zamanlar kilise olan ve içine bir Hıristiyan girdiğinde ağlayan bir sütunu olan bir cami vardır ve caminin çatısında kaldırıldığı takdirde caminin yıkılmasına sebep olabilecek küçük bir haç durur.

⁴⁰⁶ aynı eser, s.217

⁴⁰⁷ aynı eser, s.76

Konya’da St. Amphilochius kilisesi bir camiye dönüştürüldü fakat içine giren müslümanlar ölünce terk edildi ve çatısına tahta bir saat kulesi yapıldı. Damascus ve Kudüs’te ve başka yerlerde camilere çevrilen kiliselerin ve hatta şehirlerin ve tüm ülkenin yeniden Hıristiyanlara geçebileceği ihtimali benzer efsanelerde anlatılır. Türkler arasında ve hatta onlardan önce Araplar arasında da bu tür efsaneler yaygındı. Yazara göre böyle inançlar sürdükçe iki taraf arasında uzlaşmazlık olmaz. Türkiye’de yaşayan herkes iki din arasındaki ilişkinin kolaylığını doğrulayabilir⁴⁰⁸.

Eski Anadolu şehirleri birbirleriyle barış içinde fakat yakın ilişkiye girmeden ayrı olarak yaşadılar. Roma yönetimi tek bir sosyal yapı meydana getirmeyi amaçlamışsa da bu girişimi ancak eğitimli sınıf üzerinde kısmen gerçekleştirdi ve halk tabakalarına etki edemedi. Fakat bu yolda kilise teşkilatı Roma yönetiminden çok daha fazla başarılı oldu. Ortodoks dini bağımsız, milli birliklere şiddetle karşı çıktı. Bu şehirlere ait kayıtların yetersizliğinden bu bağımsız birliklerin kimler ve neler olduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat açık olarak üç sınıf halk dikkatlerden kaçmaz: Yerli Phrygialılar ve Psidialılar, Selosit müstemlekeleri, Pergama şehirleri. Selosit ve Pergama şehirleri karakter bakımından daha yakın olmalıdır. Çünkü aynı Yunan kültürü ve Yunan idari teşkilatı altında idiler. Yine bazı özel mevkilerin kutsallığı ve bu kutsallığın en eski tarihlerden beri devam ettiği açıktır. Müslüman köylülerin kendi kutsal yerlerinden başka diğer bir çok yerlere ilahi önem verdikleri görülür. Şüphesiz bir çoklarında bu yerler eski zamanlarda da kutsal sayılıyordu. Sadece dini şekillerini, telkinlerini ve adlarını değiştirdiler. Örneğin önceden bir Hıristiyan velisi iken sonradan bir Müslüman ya da Türk şahsiyetine atfedildi ve bunların çoğuna “Dede” ismi verildi. Aynı şekilde bir Hıristiyan piskoposluğu bir çok yerlerde eski bir (Hiyaron) kutsallığını devam ettiren

⁴⁰⁸ W. M. RAMSAY, *Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces*, Aberdeen, s.290 – 291

bir makamdır. Tekke köyü, Karaura'daki tabii olağanüstü olayların yarattığı efsaneleri hala korumaktadır⁴⁰⁹.

Ramsay, eski gelenek ve inançların Hıristiyanlık ve İslamiyet çağlarında da güçlü olduğunu belirtir. Müslüman halkın hala saygı duyduğu bütün eski kutsal yerler, dini saygıyı İslami çerçevede göstermek için bir türbe yapıldığında orada her zaman Müslüman farzedilen eski bir kahramanın mezarı vardır. Müslüman efsanesi zamanla büyür ve ilahi güç mucizevi çarelerle orada kendisini açıkça belli eder⁴¹⁰.

Ramsay'a göre genellikle tanrısal gücün varlığını gösteren doğal olağanüstülük ile damgalanmış belirli yerlere duyulan dini saygı, şimdiki Müslümanlar ile antik halklar arasındaki ilişkiyi gösteren ilginç bir konudur. Tanrısal güce inanış ilkçağlarda bir Grek tapınağı ya da Hıristiyan kilisesi tarafından bir taş üzerindeki bir rölyef ya da diğer sanat eserleriyle gösterildi. Günümüzde bazen bir ağaca asılı bez parçaları, bazen de genellikle üzerinde bir hilal olan, merkezi bir zirveye doğru, meyilli bir çatı ile kaplı küçük, yuvarlak bir yapıdan oluşan fakat farklı şekilleri de olan kutsal bir bina, bir türbede gözlenir. Görkemli antik anıtlarla, günümüz Anadolusundaki bez bağlı ağaç ya da sıradan türbe arasındaki zıtlık, Türklerin egemenliğindeki Anadolunun dejenerasyonunun göstergesidir⁴¹¹.

Türbenin içinde ya da altındaki bir "Dede" gömülü ya da gömülü olduğuna inanılan kahramanlaştırılmış bir ata mezardır. Böylece bazı yerlere duyulan dini saygı İslam tarihi ile ya da kabileye ait ataya duyulan saygı ile ilgilidir. Fakat bu, İslamiyetin ya da kabilenin ülkeye gelişinden binlerce yıl daha eskidir. Ülkenin pek çok yerinde böyle yerler ya da mezarlar vardır. Bazen bunların ünleri bilinmez, Karaja (Karaca) Ahmed, Omar (Ömer) Baba, Hadji (Hacı) Ömer gibi - Ramsay en azından kendisinin bu şahsiyetlerle ilgili bir şey bilmediğini ekler -

⁴⁰⁹ W. M. RAMSAY, The Cities and Bishoprics of Phrygia, çev. Hilmi Ersan, Denizli İnanç Dergisi, sayı 53, s.19 – 20

⁴¹⁰ W. M. RAMSAY, Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces, Aberdeen, s.275

⁴¹¹ W. M. RAMSAY, Impression of Turkey, London 1897, s.265 – 266

Bazen de Hadji Bektash (Hacı Bektaş) ve Seidi Ghazi (Seyit Gazi) gibi iyi bilinen tarihi şahsiyetler de vardır. Hacı Bektaş ilk yeniçeriler tarafından kutsanan, Mudanya saldırısında onlara yol gösteren ve Ramsay'a göre onların koruyucu azizi olan Horasan'dan bir derviştir. Seyit Gazi M.S. 740'da Akroenos'da yenilen Saracen ordusuna rehberlik etmişti. Genel olarak bu türden doğa üstü güçlerin ya da türbe gibi yerlerin içinde mucizevi çarelerin barındığına inanılır⁴¹².

Hiçbir Müslüman inancının açıkça görünmediği durumlarda da eski inançların hala güçlü olduğunu söyler. Hıristiyanların uğrak yeri olan herhangi bir Ayasma ya da kutsal nehre Müslümanlar tarafından da saygı duyulur. Örneğin Ulu Borlu Rumlarının yıllık festivale gittikleri Apollonia'nın doğusundaki Hercules Restitutor nehri gibi. Cappadocia'daki Hassa köy (Sasima)'deki St. Makrina yortusu sadece Hıristiyanları değil, hasta hayvanlarının tedavi ettirmeye getiren Türkleri de çeker⁴¹³.

Ramsay bu türbelerden Seyit Gazi türbesinin meşhur olduğunu söyler. Saracenler ordusu ünlü bir komutan olan ve savaşta öldürülen Seid-el Batal el-Ghazi (Seyit Battal Gazi) tarafından yönetildi. Bu fatihin ve eşi olan Rum prensesin mezarları, günümüzde Phrygia'nın kuzeyinde onun adını taşıyan bir yerleşim yerinde geniş bir "Tekke" içinde ya da onun hatırasına atfedilmiş kutsal bir bina içindedir. Yazara göre, burada sadece dini bir efsane söz konusudur. Seyit Gazi bilinmeyen bir şekilde Bektaş dervişlerinin büyük kahramanlarından ve Anadolu'nun Türk fatihlerinden birisi oldu. Hatırası, adını taşıyan kuzey Phrygia şehrinde olduğu gibi, ülkenin pek çok yerinde Argaeus tepesinde, Lycaonia ve Cappadocia sınırındaki antik Hittite şehrinde kutsallaştırıldı. Onun Tekke'deki mezarı gerçekten orada gömülü olduğunu göstermez fakat Anadolu'da her zaman var olan dini prensibe göre her kutsal yer bir mezarla

---

⁴¹² aynı eser, s.266 – 267

⁴¹³ aynı eser, s.267

gösterilmelidir. Bu kural antik Anadolu'da Cybele, Artemis gibi tanrıçalar için geçerliydi. Aynı kutsal yerler Hıristiyan azizlerinin mezarları ile gösterildi. Ve şu an Anadolu'da binlerce kutsal yer bazı Müslüman kahraman ya da azizinin (evliya) mezarı ile temsil edilir. Her durumda mezar mevki ile bağlantılı dini saygının merkezidir. Seyit Gazi'nin olduğu gibi, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde aynı İslam kahramanının mezarları bulunur⁴¹⁴.

Yazar Seyit Gazi'nin eşi Hıristiyan prensesin mezarından daha tarihi olmadığını, dini efsanenin sadece bir bölümünü teşkil ettiğini söyler. Onu Hıristiyan yapan açık bir neden vardır. Primitif Anadolu'daki miras geleneğinde miras hakkı kadının kocasına geçer. İslam kahramanı fatih kadın mirasçı ile evlenmelidir ve mülke zorla el koymasını yasallaştırmalıdır⁴¹⁵.

6. Tahtacılar

Ramsay'a göre Türk geleneklerinin köylere ulaşması oldukça yavaştır. Anadolu'da halen bir çok İslamiyet hatta Hıristiyanlık öncesi gelenekler taşıdığına inanılan belirsiz mezhepler vardır. Bu insanlar dış görünüşte İslam kisvesi altındadırlar fakat Türklerle olan bütün ilişkilerini ve sosyal faaliyetlerini uzak tutan, iyi, neşeli ve misafirperver olan basit paganlardır. Ülkenin her yerinde böyle köyler vardır. Doğru ya da yanlış bu mezhepler hakkında pek çok hikayeler anlatılır⁴¹⁶.

Anadolu'da geniş aileler birarada yaşadılar ve muhtemelen gücü ailede tutmak için aile içi evlilikler yaptılar. Bu tür evlilikler ne imparatorluk ne de primitif Anadolu devirlerinde kabul edilmemiş, IV. yüzyılda kilise tarafından yasaklanmıştı. Fakat

⁴¹⁴ W. M. RAMSAY, *Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces*, Aberdeen, s.288 – 289

⁴¹⁵ aynı eser, s.290

⁴¹⁶ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.205

paganlar bu tür evlilikleri yasaklamamışlardı. Ramsay bunun pagan köylerinde son zamanlara kadar geldiğini ve böyle birçok köy bildiğini söyler⁴¹⁷.

Tahtacılar da muhtemelen Anadolu'daki pagan kalıntılarından bir gruptur, tuhaf ve bilinmeyen bir bakiyedir. Soyları belki de Hıristiyanlık öncesi zamanlara kadar dayanır. Sayıları çok azalmış olan kabileleri ülkede dağınık olarak ve her zaman ulaşılması güç ücra yerlerde bulunurlar. Yazara göre onlar hakkında güvenilir bilgi toplamak zordur. Aile ve sosyal yaşantıları ve inançları hakkında herhangi bir şey öğrenmek mümkün değildir. Dış görünüşte, özellikle herhangi bir amaçla Müslüman köyelerine inmeğe mecbur kaldıklarında kendilerine Müslüman süsü verirler; fakat yaygın olarak domuz eti yemeye ve şarap içmeye meyilli oldukları söylenir. Camileri yoktur ve namaz kılmazlar. İlk Hıristiyanlar hakkında yapıldığı gibi, gizli ve ahlak kurallarına aykırı ayinler yaptıkları söylenir. Söylentiler çeşitlidir: Saygın bir Levanten ailesinin bir üyesi, kendi mezarlıklarında toplantı düzenlediklerini söylemişti. Bazıları da bir evde toplandıklarını anlattılar. Onları yerinde gözlemleyen Dr.Von Luschan ise, tahtacıların asla böyle mekanları olmadığını, bu tür söylentilerin Tahtacıların hem kötü Müslümalıklarından hem de hiçbir zaman peçe ile örtünmeyen ve erkeklerle yemek yiyen kadınların adetlerinden hoşlanmayan Türklerin abartısından kaynaklandığını söyler⁴¹⁸.

Dr. C. Humann, Sir C. Wilson, Dr.Von Luschan gibi neredeyse bütün çağdaş gözlemcilerin genel fikri Tahtacıların, pagan toplumu olduğu ve dinsel törenlerinin Hıristiyanlık öncesi bir şeklini koruduğu yönündedir. Bu açıdan Yezidi, Ansarieh ve bunlar gibi kaybolmuş ya da kaybolmakta olan insanlar ve inançların dağınık bakiyeleri aynıdır. Ramsay büyük gizliliklerinin onlar hakkındaki herhangi olumlu bir şeyi

⁴¹⁷ W. M. RAMSAY, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, London 1928, s.31

⁴¹⁸ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.267 – 268

doğrulamayı imkansız hale getirdiğini belirtir. Fakat Von Luschan iki kez kız ve erkek kardeş arasındaki evliliği görerek bu geleneğin doğruluğunu kanıtladı. Çadırlarda ya da küçük, fakir kulübelerinde yaşarlar ve odun keserek geçinirler. Bu yüzden “tahtacı” ismini aldılar⁴¹⁹.

Yazar II.Abdülhamid’in amacı ve politikasının bu tür pagan kalıntılarının kökünü kazımak ve ülkeyi tek şekilde sünnileştirmek olduğunu söyler. Zora dayanan pek çok değiştirme yaptıysa da kesin olarak başarısız oldu. Çünkü zoraki değişikliklerin insanları eski inanç ve geleneklerine daha çok bağladığı bir gerçektir⁴²⁰.

7-Kızılbaşlar

Türkmenlerin çoğu Kızılbaştır (Read-Heads). Sadece göçebeler değil göçebe izleri taşımayan pekçok yerleşik köy sakinleri Kızılbaşlılar ve Ortodoks Türkler (Sünni) tarafından hiç sevilmezler⁴²¹.

Kızılbaş adı gelişi güzel olarak Müslüman doktrinlerine (mezhep) karşı olarak her çeşit mezhebe, Ali’nin İranlı tarafları Şiiler’de kullanılmaktadır. Bu insanlar evlerini gözlerden uzak olabilecekleri tenha yerlere yapmışlardı. Sünniler onları hor görürler ve her türlü ilişkilerini kesmişlerdir. Bu mezhepler komşularıyla bütün ilişkilerden uzak yaşıyorlardı. Hiçbir yol ya da patika üzerinde değildiler. Neredeyse tüm ülkede genel olarak bulunan misafir evi (oda) onların hiçbir köyünde mevcut değildi. Ramsay böyle bir köyde kalacak yer bulamadıklarını ve köylülerin kendilerini köyün dışındaki çöplüğün yanında bir köpek kulübesi gibi görünen yere gönderdiklerini anlatır⁴²².

⁴¹⁹ aynı eser, s.268 – 269

⁴²⁰ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.205 – 206

⁴²¹ W. M. RAMSAY, *Impressions of Turkey*, London 1897, s.105

⁴²² W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.202 – 203

8 – Evlilik Töreni

Anadolu’da günümüzdeki evliliklerde “kubarra” ya da yardımcı, damadın veya gelinin en yakın arkadaşıdır. Aralarında yakın bir ilişki vardır, aynı kaptan içerler. Eğer gelin dul kalırsa damadın yanındaki bu kişilerle evlenmesine izin verilmez. Aynı şekilde gelinin yardımcısı da dul kalan erkekle evlenemez. Yazar, böyle bir kuralın 50 yıl önce mevcut olduğunu fakat bir gevşeme olup olmadığını bilmediğini söyler. Kendisine bunun kırk seneden beri katı bir gelenek olduğu söylenmişti⁴²³.

Bugün aynı kaptan içme Rum evlilik törenlerinde yapılır. Bunu Anadolu kaynaklı olarak söyleyebiliriz. Antik Anadolu’da dini evlilik töreni tam olarak bilinmiyor. Layard, eski paganların bir kalıntısı olan Yezidilerde evlilik töreni ve poligami (çok eşlilik) uygulaması olmadığını söyler. Bununla birlikte kadın ile erkek arasına tapınak ayini girdi ve önemli bir dini faktör olarak düşünüldü. Muhtemelen henüz kanıtlanmasa da, bazı yaygın ayinler tapınakta ve yerel ilah altarnın, özellikle Mother-goddess (Ana tanrıça) önünde yapıldı⁴²⁴.

9 – Cenaze Töreni

Oryantal tarzındaki ateşli matem, Anadolu cenaze törenlerinde her zaman zorunlu bir ayin olmuştur. Buna eşlik eden müzik unsuru, söz ve hareketler çeşitlidir. Fakat temelde bugün, Roma devrinde ve kuşkusuz erken Anadolu periyotlarında da aynı idi⁴²⁵.

Ramsay bir keresinde 1884’de bir köyde eşiyile birlikte köyün misafiri olarak cenaze töreninde bulunmalarına izin verildiğini söyler ve burada gördüklerini

⁴²³ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.231

⁴²⁴ aynı eser, s.231 – 232

⁴²⁵ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.93

ayrıntılarıyla anlatır : Günümüz Anadoluşunda matem evin avlusunda olur. Matem kadınlar ve ailenin dışında kimse kabul edilmez. Müzik sanatı kaybolduğu için merasimde hiçbir müzik aleti yer almaz; İşlem kısaydı. Adamın ölümü ile mezara defni arasında iki saatten fazla zaman geçmemişti. Cesedin tarladan eve taşınması ve evden mezara götürülmesi halka açıktı ve bu işlemler sırasında yarı ritmik bir şekilde gürültülü bir matem vardı. Matemın bu kısmına erkekler katıldı. Evdeki yasal kadınların matemı öyle şiddetliydi ki bazen matemcilerin histerik gülüş nöbetleriyle kesiliyordu. Erkekler ise avluda hiç ses çıkarmıyorlardı. Cesedin mezara hazırlanması işleminde bulunuyorlardı. Her şey tam olarak geleneklere uygun olarak yapılıyordu. Kadınlar evde açık bir galeride (sofa) bulunuyorlardı. Ceset avluda hazırlanıyordu. Bir çok yerde, mezarlığın yanında cesedin yatırıldığı geniş düz bir taş vardır; bunun adı Mushalem-Tash (musalla taşı)dır, bazen bu taşın üzerinde antik bir kitabe bulunur. Yazar evde ya da avluda hiçbir dini merasim yapılmadığını söyler⁴²⁶.

Ramsay bu törenlerdeki müziğın yok oluşuyla ilgili olarak bazı istisnaların da bulunduğunu söyler. İlk kez Afyon Karahisarda Mevlevi dervişlerinin müziğini tüm ihtişamı içinde sergiledikleri gösteride duyduklarında bunun, flüt ve büyük zillerle Cybele'ye tapınmakta çalınan eski bir müzik gibi görüldüğü izlenimini anlatır ve bunun da giderek bozulduğunu söyler. Bir de çoban, koyunlarının hareketlerini yönlendirmek için küçük melodileri kullanır. Ramsay bu arada Türk şarkı tonlarının uzun ve gürültülü haykırışlar (ağıt) şeklinde olduğunu, son zamanlarda Avrupa müziğinin özellikle okul çocuklarının söylediğı milli marş içinde tanıtıldığını söyler⁴²⁷.

⁴²⁶ aynı eser, s.93 – 94

⁴²⁷ aynı eser, s.94 – 95

10 – Ulaşım Amaçları

Ramsay XIX. yüzyılın ortalarında hatta sonlarında kullanılan arabaların antik rölyeflerdeki araba şekilleriyle aynı olduğunu belirtir. Antik Ephesus paralarında “Apêmê” ya da “Kutsal Apêmê” sıklıkla belirtilir. Açıkça bazı antik araba şekilleri kutsal şeyler taşırlardı. Ramsay’a göre din eski şekilleri ve adetleri genellikle korur. Bu araba dört tekerlekli ve şimdiki Türk arabası gibi yuvarlak bir örtüsü vardır. Arabacı, şimdiki Anadolu yük arabasında olduğu gibi bu barınağın içinde oturur⁴²⁸.

Dört tekerlekli araba belki de güney Rusya ve Romanya düzlüklerinin göçebe kabileleri vasıtasıyla tanındı. Asyalı göçebe Türk ya da Türkmenler at ya da deve taşımacılığı yaptılar; yerel hayvanları kullandılar. Kırkbeş yıl önce bile yük arabası Anadolu platosunda çok az kullanıldı ve değişikliği ülkeye Rusya’dan gelen Müslüman Tatarların getirdiği söylendi. Yazar Türklerin daha doğrusu Türkmenlerin Anadolu’ya geldikten sonra tarım aşamasını bozarak halkı göçebe basamağına düşürdüklerini ve arabayı ortadan kaldırdıklarını söyler⁴²⁹.

İki tekerlekli arabanın çok kaba bir şekli, platformun altında dönen tahta bir dingille sağlam bir şekilde bağlantılı tekerleklerden yapılmıştı ve gürültüsü çok uzaklardan duyulabilen bu araba her ölçüde tarımın yapıldığı Türk sahalarında kullanıldı. Ephesus paralarındaki, 1881 başlarında tekrar kullanılmaya başlanan, dört tekerlekli yaysız arabanın adı “Tatar-araba” idi. 1900’lerde Tatar araba biraz değiştirilip yaylı araba olarak kullanılmaya başlandı ve çabucak yaygınlaştı. Bu araçların hepsi yerli üretimiydi. Batı araçları platodaki şehirlerde kullanılıyordu ama hepsi ithaldi. Şu an

⁴²⁸ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.182

⁴²⁹ aynı eser, s.184

otomobil yaygınlaşsa da köylüler hala bahsedilen, tahta tekerlek ve dingilli eski arabayı kullanıyorlar⁴³⁰.

Ramsay, Tatar arabasını Anadolu'nun batı ve orta kısımlarından önce doğusunda gördüğünü fakat çabucak batıya da yayıldığını söyler. 1886'da Konya'da kiralık at bulamamışlardı ve kendilerine artık kiralık at bulmanın çok zorlaştığı, atlı ticaretin yerini yük arabaları ticaretinin aldığı bilgisi verilmişti. Oysa 1882'de neredeyse her yerde at kiralamak çok kolaydı. Yazar ilk Tatar arabasını 1881'de Sivas'ta gördüğünü söyler. Arabanın bu basit şekli hala Anadolu'da tarlalarda görülebilir. 27 Nisan 1926'da yazar bir tane gördüğünü bildirir. Bu arabalar, marangozlar az ve beceriksiz olduğu için, herhangi bir köylü tarafından odundan yapılabilirdi⁴³¹.

11 – Toprak Yönetimi

Ramsay, *Asiatic Elements in Greek Civilisation* adlı eserinin girişinde, Hesychius ve geç Phrygian kitabelerinde ve şimdiki Türkçe'de “oa”, “oua”, “ôba”, “ova” kelimesini bulunca muhtemelen eski Türkçe'ye hem karakter hem dil bakımından benzeyen Anadolu kökenli bir kelime olduğunu fark ettiğini söyler.

Hesychius tarafından aktarılan Grek harfli “oa”, “ôgê”, “oua” kelimesi kesinlikle Anadolu orijinlidir; köy, bölge ya da kabile demektir. Toprak ve orada oturan insanlar neredeyse özdeştiler. İşte bu, toprağın işleyenlere ve sahibine ait olması eski Batı Asya kuralıdır. Toprağı kullananların onun üzerinde hakkı vardır. Kullanmayanlar ise her

⁴³⁰ aynı eser, s.184 – 185

⁴³¹ aynı eser, s.185 – 186

haklarını kaybeder ve toprak devlete ya da onu kullanacak topluluğun üyelerine bölüştürmek için kabileye geçer⁴³².

Şu anda Anadolu'da işlenmemiş ya da kullanışsız arazide mülk olmaması bir özelliktir. Arazi sahibi toprağı kullanmalıdır. Bu, kesin olarak antik Anadolu geleneğı ve kuralı idi⁴³³.

Batı Asya'da, Anadolu'da "Owa", "Oia", "Oua"nın toprak ve kabile olarak kullanımındaki özdeşlik, kabile ve kabile içindeki toprak sahiplerinin neredeyse eşit faktörler ve fikirler olduğunu kanıtlar. Türkçe "ova" terimi ile Türkmen "oba"sının kullanımı bunun Asya'da çok daha yaygın olduğunu doğrular. Bu kelimeler aynı anda toprak ve insanları ya da kabileyi gösterir. Genellikle şimdiki Türkçe'de adı "kışla" olan, kabilenin merkez köyü vardı. Türklerin hepsi asker olduğu için askerlerin kışlasını belirten aynı kelimedir⁴³⁴.

Yazar toprak yönetimiyle ilgili olarak, ortalama 1830'larda II.Mahmud'un merkezileştirme politikasına kadar tüm Anadolu tarihinde köylüleri yöneten büyük yerel ailelerin bulunduğunu söyler⁴³⁵. Anadolu tarihinde büyük yerel ailelerin her yerde olması şüphesiz önem arz eder ve her zaman dikkat çeken bir faktördür. Bizans ve Türk zamanlarında İmparatorlar ile Sultanlar ve tarlalardaki köylüler ya da şehirlerdeki demoslar arasında bulundular. Bazen İmparatoru desteklediler. Genellikle kendi insanları arasında sessizce yaşamaktan memnundular. Manisa'da Kara Osmanlı'nın başı, atla Manisa'dan Bağdat'a gidebildiğini ve her gece kendi evinde uyuduğunu söyledi. Islahatçı bir Sultan olan, aynı zamanda Scio'daki Grek katliamın emrini veren

⁴³² W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisatios*, London 1928, s.84

⁴³³ aynı eser, s.11

⁴³⁴ aynı eser, s.85 – 86

⁴³⁵ aynı eser, s.288

II.Mahmud bu yerel soyluları silip süpürdü ve otoritenin merkezileşmesi, onların gücü kullanmayı bilmeyen Sultanları mahvetti⁴³⁶.

Bu büyük ailelerin Anadolu tarihinin tüm geçmiş aşamalarında birleştirici bir zincir olduğu söylenebilir. Karaya genellikle fatih olarak geldiler ve güçlerini yerel pagan tapınakların papazları olarak kullandılar. Bizans tarihinde Comnenler, Palaeologlar, Nicephoriler, Bardae, Skleroi ve Phokailer; Türklerde Derebeyler ve Emir Kadı gibi. Bu büyük aileler kendilerini değişen dünya koşullarına adapte ettiler. Roma İmparatorluğundaki otonom şehirlerde sulh yargıcı idiler. Sonra Levant şirketlerinde görüldüğü gibi ticaret prensleri oldular ya da “Grand Catalon Copany”de yarı korsan maceralar peşinde koşular. Yazara göre Ortaçağlarda ve XVIII. yüzyılda İtalyanca Smyrna ve Scala Nova’da ticaret dili iken İtalyanlar çoğunlukta idi. Bu büyük toprak sahipleri ticari faaliyetlerini seyahat eden tüccarlar gibi yürütmediler. Acenteleri ve köleleri çok çalıştı, kendileri ise evlerinde oturdular. 1878’de Sivas’ta Orta Asya ile ticaret yapan bir Ermeni vardı; her deve, at, adam onundu. Erkekler artık Pythios zamanındaki gibi ismen köle değildiler fakat tamamen ona bağlıydılar. Dış ticaret için Trabzon ya da iç ticaret için Sivas’a gitmeleri gerektiğinde, her zaman her birinin nerede olmasını biliyordu⁴³⁷.

Günümüzde Anadolu’da Sultan Mahmud tarafından izlenen politika geçmişte izlenen bir politikanın devamıdır. Muhtemelen Pergamenian kralları güçlerini Seleucid hükümdarlarını destekleyen aristokrasiye karşı, mütevazı yerli nüfusun desteğinden aldılar⁴³⁸.

⁴³⁶ W. M. RAMSAY, *The social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam 1967, s.1

⁴³⁷ aynı eser, s.1 – 2

⁴³⁸ W. M. RAMSAY, *The Cities and Bishprics of Phrygia*, Oxford, s.420

12 – Ankara Keçisi

Yazar Ankara keçilerinin büyük olasılıkla Anadolu'da antik çağlarda da bulunduğunu ve yetiştirildiğini söyler. Ona göre muhteşem bir çalışma olan Ritter'in "Kleinasien"inde ve diğer yazarların çalışmalarında Angora (Ankara) keçisinin göçebelerle bağdaştırıldığı ve girişinin göçebelerle olduğunun iddia edildiğini fakat şu an sürülerin çoğu onların elinde olduğu için bu göçebelerin koyunları karanın içine getirdiklerini söylemenin daha makul olduğunu söyler. Paralel olarak parlak siyah yünlü Laodicean koyunu ile koyu menekşe yünlü Colossae koyunun (Roma İmparatorluğunda ve daha önce meşhur) artık üretilmediği kesindir. Pococke XVIII. yüzyılın ilk yarısında pek çok siyah koyun gördü. Chandler, XIX. yüzyılın başlarında sadece birkaç tane siyah ve parlak tüylü koyun gördüğünü belirtir. Yazar kendisinin ise bazı siyah yünlü koyunlar gördüğünü ama yünlerinin antik halkların çok fazla övdükleri ve hediye ettikleri seçkin parlaklığa sahip olmadığını söyler⁴³⁹.

Hayvanların yetiştirilmesinde belli sistemler, onların dikkatli bir şekilde seçimi ve farklı çeşitlerle çaprazlanması ilk çağlardaki Anadolu yerli halkı tarafından biliniyordu. Kurallar dini emir konusuydu ve primitif dönemlerdeki her faydalı sanat gibi dini saygıyla korunmuştu. Fakat sistem bugün kaybedildi⁴⁴⁰.

İki cinsin de dikkatsiz yetiştirme yüzünden dejenere olduğu ve ortadan kalktığı açıktır. Yünlerin özel karakteri muhtemelen bazılarının desteklediği gibi toprağın suyu ya da otunun özelliği ile değil bazı melezleme çeşitleriyle sağlandı. Ramsay 1886'da Ankara'da görüştüğü çok tecrübeli bir gezgin ve dikkatli bir gözlemci olan bir İngiliz'in kendisini tüylerdeki özel karakterin doğru sırrının, mükemmel yetiştirmede yattığına

⁴³⁹ W. M. RAMSAY, *Impression of Turkey*, London 1897, s.272 – 273; W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.291 – 292; *The Letters to the Seven Churches of Asia*, London 1904, s.416 – 417

⁴⁴⁰ *The Letters to the Seven Churches of Asia*, London 1904, s.417

ikna ettiğini söyler. Bunun için mükemmel parlak tüylü keçilerin hem yaygın kara hem de kırmızı keçilerle düzenli olarak çaprazlanması gerekir. Yine bu İngiliz'e göre bu keçilerin başka bir yere alıştırma girişiminin başarısız olmasının sebebi, yetiştirme sırrının bilinmemesi ve keçilerin düzenli tekrarlarla güçlendirilmeleri yerine özenle saf tutulmalarındandır⁴⁴¹.

Bu yüzden yazar Ankara keçisi, Laodicean koyunu ve Colossian koyununun yetiştirilmesinin Türklere, Anadolu'nun eski halklarından miras kalan sırlar olduğuna inanır. Bir Galatalı leydi tarafından İmparator Trajan'a gönderilen tunikler, çoraplar vb. hediyelerden bahseden iki tane Pessinus kitabesi bulunduğunu ve eğer bunlar değerli ve mükemmel olmasalardı, imparatora gönderemeyeceğini söyler. Bu çoraplar muhtemelen hala Sivri Hisar'da satılan Angora yününün parlak, harika çoraplarıyla aynı idiler⁴⁴².

⁴⁴¹ W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.292

⁴⁴² W. M. RAMSAY, *Impression of Turkey*, London 1897, s.273 – 274; W. M. RAMSAY, *Asiatic Elements in Greek Civilisation*, London 1928, s.292 – 293

SONUÇ

Sir William M. RAMSAY peşin hükümlerden sıyrılarak olaylara bakmaya çalıştığını söylese de zaman zaman bunu başaramamış, bazı önyargılardan kurtulamamıştır. Örneğin şartları ve sebeplerini bilmesine rağmen Türklerin çoğunun eğitimsiz, cahil ve beceriksiz olduklarını, el emeği gerektiren hiçbir şeyi yapmadıklarını, buna karşılık Rumların eğitime karşı çok duyarlı, becerikli ve zeki olduklarını söyler.

Aynı zamanda Rumların batıdan doğuya doğru genişlemelerini sevindirici bir gelişme olarak belirtir. İngiltere'nin Girit'e Türk askeri yerleştirilmesi kararını kabul etmesini ve Genç Osmanlıları oyalamasını ya da Ermenilere yeterince sahip çıkmamasını şiddetle eleştirir. İngiltere'nin boşalttığı yeri Rusya'nın doldurduğunu söyleyerek aslında İngiltere dahil bütün devletlerin Osmanlı Devletinde kendi faydalarına çalıştığı gerçeğini açıkça ifade eder.

Yazar, Doğu-Batı çatışmasının eski çağlardan beri süregelen bir mücadele olduğunu, bu mücadelenin şekil değiştirerek devam ettiğini ve Rumların yaptığı savaşın bu çatışmanın son sahnesini teşkil ettiğini, Almanya'nın ise Osmanlı Devletinin yanında yer alarak Batı dünyasına kötülük ettiğini söyleyerek bir anlamda mücadeleyi kazanmasını istediği tarafı destekleyen fikirler öne sürer. Bu yüzden Doğu-Batı mücadelesini açıklama tarzı bilimsel olmaktan çok duygusaldır.

Osmanlı devlet düzeni hakkında bildikleri ancak kendi karşılaştığı kurumlar ve memurlarla sınırlıdır. Bu yüzden en çok o dönemin bir çeşit jandarma teşkilatı olan zaptiyeleri anlatır. Daha çok kırsal kesimlerde dolaştığı için Osmanlı şehirleri ve

buralarda yaşayanlar hakkındaki bilgisi kendisinin de ifade ettiği gibi yetersizdir. Fakat Anadolu'nun kırsal kesimleri hakkında verdiği bilgiler oldukça çarpıcı, yalın ve ilgi çekici bir fotoğraf açıklığındadır.

Yazarın Anadolu halklarının çeşitliliği hakkında söyledikleri gerçek olmasına rağmen dış görünüş açısından Türkmenlere ya da Yörüklere benzetmediği halkları antik halkların bir bakiyesi ya da Türklerle antik halkların bir karışımı olarak ifade etmesi doğru olabilecekse de antropolojiyi ilgilendiren, yalnızca bir görünüştür.

Bunun yanında bilimsel çalışma disiplinine sahip bir bilim adamının bile Türkiye'deki bütün kurumları hiç inceleyip araştırma gereği görmeden ve Anadolu'daki Türk kültür ve medeniyetini hiçe sayarak direkt olarak antik çağlara bağlama teşebbüsü onun başka bir açıdan önyargısı ve Osmanlı, Selçuklu ve diğer Türk medeniyetlerini hiçe sayma çabası olarak görülmektedir.

Bütün bunlara rağmen özellikle *Impressions of Turkey* adlı eseri XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başarındaki Anadolu yaşantısı, zorlukları, halkın eğitim durumu, azınlık problemleri, antik eserlerin durumu ve ele geçirilmelerindeki kolaylık, yolların yetersizliği, ülkedeki misyonerlerin çalışmaları gibi pek çok konuda bilgilere ulaşılmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca Türkleri sevdiğini ifade eden birisinin yazdıkları Avrupa kamuoyundaki olumsuz fikirlerin silinmesine sağladığı katkı açısından da önem arz eder.

BİBLİYOGRAFYA

I. W. M. Ramsay'ın Eserleri

Asianic Elements in Greek Civilisation, London 1928

The Cities and Bishoprics of Phrygia, Oxford

Historical Geography of Anatolia (Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası), çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960

Impressions of Turkey During Twelve Year's Wanderings, London 1897

The Letters to the Seven Churches of Asia and Their Place in the Plan of Apocalypse, London 1904

The Social Basis of Roman Power in Asia Minor, Amterdam 1967

Studies in the History and Art of Eastern Roman Provinces, Aberdeen

The Thousand and One Churches, London (Gertrude L. Bell ile birlikte)

II. Diğer Eserler

Ahmet Şerif, Anadolu'da Tanin (Birinci Gezi), 1977

Baykara, Tuncer, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar, İzmir 1992

Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları, Ankara 1994

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c. VIII, Ankara 1995

II. Araştırma – İncelemeler

Ersan, Hilmi, “The Cities and Bishoprics of Phrygia”, Denizli İnanç Dergisi, 4 (1937), 3

Ersan, Hilmi, “The Cities and Bishoprics of Phrygia”, Denizli İnanç Dergisi, 13 (1938), 9

Ersan, Hilmi, “The Cities and Bishoprics of Phrygia”, Denizli İnanç Dergisi, 53 (1941), 19 – 21

Ersan, Hilmi, “The Cities and Bishoprics of Phrygia”, Denizli İnanç Dergisi, 54 (1941), 21

Ersan, Hilmi, “The Cities and Bishoprics of Phrygia”, Denizli İnanç Dergisi, 66 (1942), 5,9

Ersan, Hilmi, “The Cities and Bishoprics of Phrygia”, Denizli İnanç Dergisi, 67 (1942), 18

Ersan, Hilmi, “The Cities and Bishoprics of Phrygia”, Denizli İnanç Dergisi, 68 (1942), 11 – 13

Uzmen, Engin, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Türkiye’ye Bir Yabancı Gözüyle Bakış”, Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi Türkiye Hakkında Seyahatnameler Özel Sayısı, 4 (1969), 25 – 48

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKESİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU**

TEZİN ADI :

Türkçe : W.M.Ramsay'ın Eserlerine Göre XIX: Yüzyıl Sonu İle XX.Yüzyıl
Başlarında Türkiye

Yabancı Dil: Turkey at the end of 19 th century and beginning of 20 th century
according to works of W.M.Ramsay

Tezin türü :

Yüksek Lisans

Doktora

Tıpta Uzm.

Sanatta Yeterlilik.

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ:

Üniversite : EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte :

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMISSA

Yayımlayan :

Basım yeri :

Basım tarihi :

ISBN No :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : Özgiray, Ahmet

Ünvanı : Profesör

TEZİN YAZILDIĞI DİL:

Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI:

151

TEZİN KONUSU(KONULARI):

W.M.Ramsay'ın hayatı ve eserleri , Ramsay'ın Eserlerine Göre XIX.yüzyıl Sonu ile XX.yüzyıl başlarında Anadoludaki Topluluklar, Bazı Yerleşim Yerleri ve Ulaşım Sistemi , Hükümet Sistemi Doğu- Batı Mücadelesi , Antik Anadoludan Kalan Bazı Kurumlar

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Anadolu
2. Köyler
3. Ermeniler
4. İzmir
5. Lonca

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER)

1. Anatolia
2. Villages
3. Armenian
4. Smyrna
5. Guild

1 .Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum

2 Tezimden dipnot göstermek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir.

3. Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir.

Yazarın İmzası

Tarih:

30.08.1999

İNGİLİZCE ABSTRAKT

This thesis is studied to comprehend because of W.M. Ramsay's works the end of 19 th century and the beginning of 20 th century of Turkey .

Ramsay was an English archaeologist who was borned at Glasgow in 1851 . He made a lot of excursion to Turkey aiming at archaeology . He published his impressions during his excursions as a study which called "Impressions of Turkey during Twelve years wanderings" It is possible to obtain information related to Turkey from his another studies also . We are try to understand at that time of Turkey thanks to Ramsay .

First chapter of our thesis is concerned with author's life , works and significance of our subject .Second chapter is about common circumstances of Turkey at the end of 19 th and the beginning of 20 th century . Third chapter includes his impressions and views.

In this thesis is studied some settlement of Anatolia , roads , life of peasantry , system of government , problems of people according to Ramsay's works . East and West conflict and reform of islamic are explained in the history . Point of wiew of Abdulhamid II to European countries and politics of Great Powers are interpreted .Finally ,instution inherited to Turkey from antique Anatolia is described.

TÜRKÇE ABSTRAKT

Bu tez W.M . Ramsay ın eserlerine dayanarak XIX . yüzyıl sonu ile XX.yüzyıl başlarındaki Türkiye' yi anlamak amacıyla hazırlanmıştır.

1851'de Glasgow'da doğan Ramsay bir İngiliz arkeoloğu idi. Türkiye'yi arkeoloji amaçlı birçok gezi yaptı . Bu geziler sırasındaki izlenimlerini “Impressions of Turkey during Twelwe year's wanderings ” adlı bir çalışma ile yayımladı . Diğer eserlerinde de Türkiye ile ilgili bilgiler edinmek mümkündür . Biz ise , Ramsay'ın gözüyle bu dönemi göstermeye çalıştık .

Tezin birinci bölümü yazarın hayatı , çalışmaları ve konumuz açısından önemi ile ilgilidir . İkinci bölüm XIX . yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarındaki Türkiye'nin genel durumu ile ilgilidir. Üçüncü bölüm ise Ramsay'ın izlenim ve gözlemlerini kapsar.

Çalışmalarımızda Ramsay'ın eserlerine göre Anadolu'daki bazı yerleşim yerleri ve yol sistemi , köylülerin yaşamı , hükümet sistemi , halkın problemleri incelendi. Tarihteki Doğu – Batı çalışması ve İslami reform açıklandı . II.Abdülhamid'in Avrupa ülkelerine bakış açısı ve Büyük Güçlerin Türkiye politikaları yorumlandı . Son olarak da Anadolu'dan Türklere miras kalan bazı kurumlara yer verildi .